ئیسماعیل حەقی شاوەیس:

ژیان و بەرهەمەکانی

کۆکردنەوە و پێشەکی

ئومێد ئاشنا

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

زنجیرەی ڕۆشنبیری

*

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسەر: بەدران ئەحمەد حەبیب

* * *

ناوونیشان: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، گەڕەکی خانزاد، هەولێر

س. پ. ژمارە: ١

www.araspublisher.com

ئیسماعیل حەقی شاوەیس

ژیان و بەرهەمەکانی

کۆکردنەوە و پێشەکی

ئومێد ئاشنا

ناوی کتێب: ژیان و بەرهەمەکانی ئیسماعیل حەقی شاوەیس
کۆکردنەوە و پێشەکی: ئومێد ئاشنا
بڵاوکراوەی ئاراس- ژمارە: ٢٠٤
دەرهێنانی هونەری: بەدران ئەحمەد حەبیب
دەرهێنانی بەرگ: ئاراس ئەکرەم
خۆشنووسیی بەرگ: محەمەد زادە
پیت لێدان: کەڤی مەحفووز + تریسکە ئەحمەد
هەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل
هەڵەگریی سەر کۆمپیوتەر: عەزیز عەبدولخالق + دلاوەر صادق ئەمین
سەرپەرشتیی کاری چاپخانە: ئاورەحمانی حاجی مەحموود
چاپی یەکەم - چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر- ٢٠٠٣
لە کتێبخانەی بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی ڕۆشنبیری و هونەر لە هەولێر ژمارە (٢٨٨)ی ساڵی ٢٠٠٣ی دراوەتێ

چەند وشەیەک

مامۆستا ئیسماعیل حەقی شاوەیس لە بنەماڵەیەکی ناسراوی سلێمانییە و، خۆیشی یەکێکە لە کۆڵەکەکانی ئەم بنەماڵەیە و، ڕۆڵێکی دیاری بووە لە زیاتر ناسینیاندا، نەک هەر هێندە و بەس، بەڵکو کەسایەتییەکی نیشتیمانپەروەر و ئازا بوو، برایەکەیشی مامۆستا صدیق شاوەیس کەسایەتییەکی ناسراو و سیاسەتمەدارێکی پێشکەوتنخواز بوو، هەر لەسەر ڕێبازی ئەم دوو برایە، زۆر لە نەوەکانیان ڕێگەی نیشتیمانپەروەری پێشکەوتنخوازانە و کوردپەروەرییان گرتۆتە بەر.

لە ساڵانی کۆتایی شەست و سەرەتای حەفتاکاندا مامۆستا شاوەیسم ناسی و، لە ماڵی خۆیاندا هامشۆم دەکرد و، ئەویش چەند جارێک لە ماڵەوە سەردانی کردم. لەم دانیشتنانەدا، ئەگەرچی جیاوازیی تەمەنمان زۆر بوو، بەڵام لە بیر و بۆچووندا زۆر لێک نزیک بووین، دەیویست بەرانبەرەکەی گوێ ڕایەڵ بێ بۆ بیستنی قسە و باس و بەسەرهاتەکانی، بەتایبەتی باسە مێژووییەکانی لەسەر کورد، لە ڕاستیدا زۆریشی دی بوو، زۆریشی پێ بوو. لە کاتی کارکردنم لە (بیری نوێ)دا، لە سەردانێکدا بۆ سلێمانی وتارێکی خۆی پێ گەیاندم کە لە ڕۆژنامەکەدا بڵاو کرایەوە.

شاوەیس هەڵوێستێکی ڕەخنەگرانەی هەبوو لە هەموو دیاردەکان و لە کەسایەتی و سیاسەتمەداران و، ئەم هەڵوێستەشی ئازایانە بوو، لە کردار و لایەنیی سەلبیی ڕەفتاری هەندێ بەرپرس و دامودەزگای شۆڕشی ئەیلوول، کە لە نزیکەوە دەیبیستن زۆر پەست و بێزار بوو، جارێکیان بەنیاز بوو بچێتە سەردانی بارزانی مستەفای نەمر، پێش چوونەکەی چاوی بەکەسایەتی ناسراوی سلێمانی بەڕێز دکتۆر تایەر بابان کەوتبوو، مەبەستی بوو لە بیر و بۆچوونی منیش ئاگادار بێ و چەندان پرسیاری لێ کردم و ئنجا گوتی: (دەچمە لای بارزانی و مەبەستمە لە هەموو کەموکورتی و ناتەواوییەکان ئاگاداری بکەم).

لە گەڕانەوەشیدا دوای سەردانەکەی قسەی بۆ کردم کە چۆن بارزانی بەبایەخەوە گوێی بۆ ڕاگرتووە و، وا پێ دەچێ بێدەنگ نەبێ.

شاوەیس پیاوێکی نەترس و ئازا بوو، ڕەنگە بۆ سەلماندنی ئەمە تاقە نموونەیەک بەس بێ کە کاتێک (سەعدون غیدان)ی گەورە بەرپرسی ڕژێم لە سەرەتای هەفتاکاندا دێتە سلێمانی و، لەگەڵ کۆمەڵێک لە کەسایەتییەکانی شاردا کۆدەبێتەوە و، بۆچوونی نابەجێ لەسەر مەسەلەی کورد و کێشە ڕەوایەکەی باس دەکا، شاوەیس لێیی ڕادەپەڕێ و

بەڕاشکاوی بەرگری لە کورد و شۆڕشەکەی و ڕابەرەکەی دەکات و، بێ ترس و بیم بەرپەرچی ناوبراو دەداتەوە و سیاسەتی ڕژێمەکەی تاوانبار دەکات و زویری دەکات ئەگەرچی بەڕواڵەت وای پیشان نادات. ئەم هەڵوێستەی شاوەیس کاتی خۆی دەنگێکی باش و ئیجابیی دایەوە.

هەڵبژاردنی ئەم نیشتیمانپەروەرە دڵسۆزە پێشکەوتنخوازە، لە لایەن مامۆستا ئومێد ئاشناوە، کە بەرهەمەکان و هەندێ نووسین دەربارەی ژیان و تێکۆشانی کۆبکاتەوە، دەستپێشخەرییەکی باش و بەجێیە و، چاپکردنیشی لە لایەن دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی (ئاراس)ەوە، وەک کۆمەڵێک لە بەرهەمەکانی مامۆستا ئومێد ئاشنای کۆچکردوو، خزمەتێکی باشە بەمێژووی گەلی کوردستان و ڕۆشنبیریی گەلەکەمان.

پیاوانی خزمەتگوزار و نیشتیمانپەروەری چاونەترس، لە نموونەی ئیسماعیل شاوەیسی مێژوونووس و سیاسەتمەدار نامرن و لە دڵ و دەروونی گەلەکەیاندا بەنەمری دەمێننەوە.

جەلال دەباغ کۆتایی ئایاری ٢٠٠٢

پێشەکی

نووسینی: ئومێد ئاشنا

مامۆستای نەمر ئیسماعیل حەقی شاوەیس لە ڕیزی پێشەوەی ئەو مێژوونووسە کوردانەیە کە زۆر بەئەمانەت و ڕێگەیەکی زانستی بەشێک لە مێژووی نزیکی نەتەوەی کوردیان نووسیوەتەوە.

نووسینە مێژووییەکانی ئەو بەڕادەیەک ورد و بەئەمانەت و ڕاستگۆیی تۆمارکراون دەست ئەدەن بکرێنە بەشێک لە خوێندنی مێژوو لە هەموو قۆناغەکانی خوێندندا لە سەرانسەری کوردستانی مەزندا. لە خوێندنەوەی ئەم کتێبەدا کە بەشێکە لە نووسینەکانی ئەم مێژوونووسە خوێنەر ڕاستی ئەم بیروڕایانەی ئێمەی بۆ دەسەلمێت.

ئەم مێژوونووسە خاوەنی گەنجینەیەکی بەهاداری بێ وێنەی زانست و زانیاری بوو سەبارەت بەمێژووی کورد. هەمیشە زۆری دەخوێندەوە و کەمی دەنووسی. زمانەکانی فارسی و تورکی و عەرەبی و فەڕەنسی و ئینگلیزی بەنووسین و خوێندنەوە و قسەکردن بەچاکی دەزانی، جگە لە زمانی شیریی خۆی کە کوردییە و شارەزایەکی بێ وێنە بوو لە بنەما و ڕەگوریشە و ڕێزمانی کوردیدا.

زانین و نزیکی لە شەش زمانەوە سامانێکی ڕۆشنبیری مێژوویی مەزنی بۆ ئەو دروست کرد، نووسینە مێژووییەکانی گەواهی ڕاستی ئەمەن. لێرەدا خاڵێکی زۆر گرنگ هەیە کە پێویستە هەموو نووسەرانی ئەمڕۆ جەختی لەسەر بکەنەوە و بەڕاشکاوی دەری ببڕن ئەوەیە کە کەسایەتییەکی وەکو ئیسماعیل شاوەیس تەنها بەنووسین لە کۆڕی خەباتی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورددا نەبووە بەڵکە بەکردەوە و بەهەڵسووڕانی شۆڕشگێڕانە یەکێک بوو لە سوارچاکانی دیبلۆماسییەتی کوردایەتی و ڕابەرانی بیری مۆدێرن و پێشکەوتنخوازانە لە کوردستاندا. نوێنەری دەنگی ڕەوای بزووتنەوەی کوردایەتی بووە لە کوردستانی عیراق و ئێران و تورکیا و سوریا، وەک کادرێکی چالاک و دیبلۆماتێکی قاڵبووی سیاسەت دەنگی کورد و دۆزی ڕەوای نەتەوەکەی گەیاندووە بەجیهان و لەو ڕۆژگارەدا لە وڵاتێکی وەکو فەڕەنسەدا، لە پاریسدا بەفەڕەنسی لە گۆڤار و ڕۆژنامەکانی ئەوێدا دۆزی کوردی باس کردووە و داکۆکی لێ کردووە. ئەم مێژوونووسە بەداخەوە وەک ئاوات و خواستی خۆی لە سەردەمی ژیانی خۆیدا ڕۆژگار و بارودۆخی کوردستان ڕێگەیان بۆ ئاسان نەکرد کە بەرهەمە

مێژووییەکانی خۆی چاپ بکات من لە ساڵانی ١٩٧٠-١٩٧٤ کە هەروەک ئێستا خوێنەر و هامشۆکارێکی هەمیشەیی کتێبخانەی گشتی سلێمانی بووم مامۆستا ئیسماعیل-م ئەبینی زۆر جار دەهاتە کتێبخانە و کتێبی بەزمانە بیانییەکان دەبرد بۆ خوێندنەوە. پڕ بەدڵ ئارەزووم دەکرد لێی نزیک ببمەوە و چەندەها پرسیار لە خەیاڵمدا بوون سەبارەت بەژیانی و کارەکانی و خەباتی بێ وچانی، بەڵام بەڕاستی ئەو کاتە من سەرەتای خوێندنەوە و نووسینم بوو، پڕکێشیم نەدەکرد کارێکی وەها ئەنجام بدەم، خۆ ئەگەر ئەو کارەم بۆ بڕەخسایە ئەوا ئێستا وەڵامی زۆر پرسیارمان لەلا ئەبوو سەبارەت بەتەواوی ژیانی زانراو و نەزانراوی ئەو زاتە و نهێنییەکانی کاری تێکوشان و دبلۆماسییەتی.

خوێنەری بەڕێز: کاری کۆکردنەوە و ساغکردنەوە و ئامادەکردنی ئەم جۆرە بەرهەمانە هەروا ئاسان نییە و بگرە زۆرجار لە کاری نووسین خۆی گرانتر و بەئەرکترە. چونکە ئەگەر کاری نووسین تەنها قۆناغێک یان دوان بێت ئەوا ئەم جۆرە کارانە چەندین قۆناغی کارکردنی پێویستە وەک گەڕان و پشکنین بەدەستهێنانی تێکستەکان، گواستنەوەیان بۆ سەر ڕێنووسی نوێ و باوی ئەمڕۆ، ڕێکخستنیان بەپێی بابەتەکانیان، کۆمپیوتەرکردن و ڕاستکردنەوەی هەڵەی پرۆڤەکان دواجار سپاردنیان بەچاپ و سەرپەرشتی کردنی چاپکردن و بەرگ و دانانی ناونیشان و... هتد.

لەم کارەدا هەرچەندە من زۆر ماندووبووم و ماوەی ساڵێک هەموو کاتی خۆمم بۆ تەرخان کردبوو بەڵام بەویژدانێکی ئاسوودە و شانازییەکی ڕۆحییەوە بەرەو پێشوازی چووم چونکە مرۆڤێکی ڕۆح خاوێن و دڵسۆزی ڕاستی ڕێگەی کوردایەتی و بیری پێشکەوتنخوازی وەکو مامۆستای خوالێخۆشبوو ئیسماعیل شاوەیس زۆر لەمە زیاتری پێویستە کە خزمەت بکرێ و سەرجەمی بەرهەمەکانی چاپ بکرێت و خوێنەرانی ئەمڕۆی کورد بۆ ڕێگەی تێکۆشانیان سوودی لێ وەربگرن و لێی بەهرەمەند بن. بەهیوای ڕۆژگارێک کە لە سەیوانی سلێمانی لەسەر گڵکۆی پیرۆزی یادەوەری بۆ سازبکرێت و پەیکەری بۆ دروست بکرێ و شەقام و قوتابخانە و دامەزراوی ڕۆشنبیریی لە شارەکەی خۆی و کوردستاندا بەناوی مەزنی ئەوەوە ناوبنرێت.

***

یادی مامۆستای بەهەشتی ئیسماعیل حەقی شاوەیس
نووسەر و نیشتمانپەروەر

د. دلێر ئیسماعیل حەقی شاوەیس

لە مێژووی گەلانی جیهاندا و نەتەوەی ستەمدیدەی کوردیش، وەک هەموو گەلانی تر، ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆڵەی بەئەمەک و لە خۆبوردوو هەن، کە جێگەی شانازی نەوەکانی داهاتوون، چونکە ئەو پاڵەوانانە نادیار و سەربازە ونانە، بەخوێن و جوانی و تەمەنی خۆیان، شکۆمەندییان بۆ خۆیان پێکهێناوە و ئەگەر ئەرکەکانی خۆیان بەرانبەر کۆمەڵگاکەیان بەتەواوی جێبەجێ نەکردبێ، ئەوە بەبەشێکی زۆر لەو ئەرکانە هەستاون و ژیانێکی پڕ ئێش و ئازار و پڕ مانایان بەسەر بردووە و دواتریش بەسەربەرزی لە باوەشی دایکی نیشتماندا ئارام بوون و، تا هەتایە ئۆقرەیان گرتووە.

یەکێک لەو سەربازە نەناسراوانە (ئیسماعیل حەقی شاوەیس)ە. لە راستیدا لەمێژ بوو دەموسیت شتێک سەبارەت بەمامۆستای بەهەشتی ئیسماعیل حەقی شاوەیس بنووسم، زۆرجار لەلایەن دۆست و ناسیاوانەوە گلەیی و گازەندەم لێ کراوە، دەربارەی ئەوەی بۆچی لەو ڕووەوە هیچ نانووسم...؟!؟

ئەوەی ڕاستی بێت کۆمەڵێک هۆکار ئەم کەمتەرخەمییەی منیان زیاد کردووە، جگە لە سەرقاڵی و کارکردنم بۆ ماوەیەک بەپێشمەرگایەتی و کاری سیاسییەوە کە تا ساڵی (١٩٩٢)ی خایاند و دواتریش کارکردنم وەک مامۆستا لە زانکۆ... تاد. یەکێک لەو هۆکارە گرنگانەی ڕێگەیان لێ دەگرتم و دەگرن ئەوەیە کە زۆربەی دەستنووس و بەڵگەنامەکانی مامۆستا ئیسماعیل حەقی شاوەیس لەلایەن کۆمەڵێکەوە براون و، دیارە دوورە وڵاتی ئێمە و ئاوارەییمانیان بەهەل زانیوە... هەرچەندە چەند جارێکیش داوام لێ کردبوون ئەو دەستنووس و بەڵگەنامانە بگێڕنەوە، بەڵام تا ئێستا خۆیان لێ بێ دەنگ کردووە. خۆشبەختانە هەندێک لەو بەڵگەنامانە کاتی خۆی کەوتوونەتە لای مامۆستایان کاکە حەمەی مەلا کەریم و کاک دکتۆر کەمال مەزهەر و لەو تالانییە ڕزگاریان بووە.

ڕۆژی (١٢ مایس ١٩٩٨)، بیست و دوو ساڵ بەسەر کۆچی دوایی بەهەشتی (ئیسماعیل حەقی شاوەیس)دا تێدەپەڕێت، بەم بۆنەیەوە و وەک ئەرکێکی سەرشانم

بەهەلم زانی هەندێک لاپەڕەی ژیانی ئەو کەڵە مرۆڤە هەڵبدەمەوە و هەوڵ بدەم هەندێ هەڵەش ڕاست بکەمەوە.

ئیسماعیل حەقی شاوەیس، ناوی تەواوی، ئیسماعیل عەلی ڕەسووڵ ئەحمەد ئاغایە. ساڵی (١٨٩٤) لە شاری مووسڵ هاتۆتە دنیاوە، چونکە لەو کاتەدا باوکی لە مووسڵ ئەفسەر بووە. لە هەموو سەرچاوەکاندا، کە باس لە مێژووی لە دایکبوونی ئیسماعیل حەقی شاوەیس دەکرێت ساڵی(١٨٩٦) دەنووسرێت.(١) ئەم مێژووەش لە ڕاست ناچێت گەر لەگەڵ بەسەرهاتەکانی ژیانیدا بەراورد بکرێت، ناگونجێ. جگە لە وەش بەپێی ئەو بەڵگەنامەیەی کە بەئیسماعیل حەقی شاوەیس بەخشراوە بەبۆنەی تەواوکردنی قوتابخانەی ڕوشدییەی عەسکەری لە سلێمانی ساڵی (١٣٢٣)ی ڕۆمی، کە دەکاتە (١٩٠٧ی زایینی)، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە لەدایکبووی ساڵی (١٣١٠)ی ڕۆمییە کە دەکاتە ساڵی (١٨٩٤)ی زاینی. بەم پێیە و بەپشت بەستن بەو بەڵگەنامەیە ئیسماعیل حەقی شاوەیس ساڵی (١٣١٠)ی ڕۆمی (١٨٩٤)ی زاینی هاتۆتە دنیاوە و ساڵی (١٣١٧)ی ڕۆمی (١٩٠١)ی زاینی چۆتە قوتابخانەی ڕوشدییەی عەسکەری لە سلێمانی و لە ساڵی (١٣٢٣)ی ڕۆمیشدا کە دەکاتە (١٩٠٧)ی زاینی خوێندنی لە ڕوشدییەی عەسکەری لە سلێمانی تەواو کردووە. دواتر چۆتە بەغدا و لە وێش خوێندوویەتی و پاشان چۆتە ئەستەمبووڵ و لە قوتابخانەی جەنگی شاهانە ساڵی (١٣٢٧)ی ڕۆمی کە دەکاتە (١٩١١)ی زاینی بووە بەئەفسەر لە سوپادا و پلەی ملازمی دووەمی پێ دراوە.(٢)

لە جەنگەکانی باڵکان- یۆناندا بەشداری کردووە و لەساڵی (١٩١٣)دا لە (سالۆنیک) بەدیل گیراوە، پاش ئازادکردنی گەڕاوەتەوە ئەستەمبووڵ. کاتێک جەنگی جیهانی یەکەم دەستی پێ کردووە لە ساڵی (١٩١٤)دا وەک زۆربەی زۆری لاوەکان ڕاپێچی بەرەکانی جەنگ کراوە. پاش کۆتایی جەنگی جیهانی یەکەم گەڕاوەتەوە سلێمانی و لە ڕاپەڕینی شێخ مەحمووددا بەشداریی کردووە.

ساڵی (١٩١٩) چۆتە کەرکووک وەک نوێنەری شێخ مەحموودی نەمر و دەسەڵاتی کوردستان بۆ وتووێژ لەگەڵ (ژەنەراڵ فرایزەر و میژەرسۆن)دا و هەر لەو وتووێژەدا ئینگلیز و دەستەڵاتدارانی بەریتانیای بەرپرس کردووە سەبارەت بەو خوێنەی دەڕێژرێت و ئەو سەروەت و سامانانەی بەفیڕۆ دەچن. لە وەڵامی ئەوەدان کە ئینگلیزەکان داوای ئەوەیان لێ کردووە، کە دیلە ئینگلیزو هیندییەکان ئازاد بکرێن و بێ بەرگریکردن دەسەڵاتی کوردی خوێ بدات بەدەستەوە و دەسەڵاتی بەریتانی بگەڕێتەوە بۆ سلێمانی،

ئەو کاتە بەریتانیا ئامادە دەبێت وتووێژ لە سەر مافی کورد و ئازادیی کوردستان بکات. لە وەڵامی ئەمەدا ئیسماعیل حەقی شاوەیس پێی ڕاگەیاندوون کە: ئێوە لە دژی کوردستان جەنگتان بەرپاکردووە، ئەمەش دژ بەپەیمانی نێوان کورد و ئینگلیز بووە و لە ئەنجامی ئەو شەڕەدا زیانێکی زۆر کەوتۆتەوە، ئینگلیز لەو شەڕەدا بەرپرسە و بەپێی ئەو پەیمانەی لەگەڵ ئینگلیزدا کراوە دەبێت ئازادی کوردستان بپارێزرێت، هەرچی خوێنێک ڕژاوە سوپای کوردستان، حکومەتی کوردستان و مەلیکی کوردستان شێخ مەحموود بەرپرس نین... گوناهی خوێنڕشتنی ئەم بێ تاوانانە لە ئەستۆی ئینگلیزە.

ژەنەراڵ فرایزەر و بارەگاکەی دەڵێن: پێویستە بێ جەنگ و هیچ مەرجێک سلێمانی و کوردستان بدرێتە دەست ئینگلیز، ئێمەی (ئینگلیز) سوپایەکی بەهێزمان هەیە، ئەگەر پێویست بێ لە بەغدا و بەسرە و هیندستانەوە سوپا دێنین و سلێمانی و هەموو کوردستان دەگرین. شاوەیس لە وەڵامدا پێیان دەڵێت: بەرپرسیارەتی جەنگی دوێنێ و ئەمڕۆ و دوارۆژ و بارگرانی مەعنەوی و ئینسانی لەسەر شانی ئێوەیە. هەرچی خوێنێک بڕژێت ئێوە تاوانبارن و گوناهی لە ئەستۆی ئینگلیزە. کوردستان، سوپا و گەلی کوردستان و شێخ مەحموود بەرپرس نین... ئێوە بەجەنگ و خوێنێکی زۆر لە ئەنجامی کاردا دەتوانن سلێمانی بگرن، بەڵام ناتوانن بێنە ناو دڵ و دەروونی کورد و کوردستانەوە.

پاشان ژەنەراڵ فرایزەر دەڵێ: ئەی دیلەکانی ئینگلیزتان بۆ کوشتووە؟ تاڵانیکی زۆرتان کردووە؟ دوو ملیۆن ڕوپیەی خەزینەتان تاڵان کردووە؟ چەک و تەقەمەنییەکی زۆرتان بردووە؟... پێویستە ئەمانە هەمووی بگەڕیننەوە.

لە وەڵامدا ئیسماعیل حەقی شاوەیس دەڵێ: ئەوانە دەسکەوت (غنائم)ی جەنگە و دەست سوپای کوردستان کەوتووە. دیلەکانیش نەکوژراون و زۆر مرۆڤانە خزمەت دەکرێن. بریندارەکانیش مرۆڤانە و وەک پێویست تیمار و خزمەت دەکرێن. پاش ئەم وتووێژە لەگەڵ لێپرسراوانی ئینگلیزدا (ئیسماعیل حەقی شاوەیس)ی نوێنەری حکوومەتی کوردستان و شێخ مەحموودی نەمر دەگەڕێتەوە سلێمانی و بێ ئەوەی وتووێژ ئەنجامی هەبێت. لە ڕاستیدا دیارە بەریتانیا لە مێژ بوو بڕیاری دابوو دەستەڵاتی کوردی لە ناوبەرێت و ئیتر وردە وردە بەرژەوەندییەکانی لە ناوچەکەدا مسۆگەر کردبوو. بۆیە ئەوەندەی نەخایاند ئینگلیز لە دەربەندی بازیان شێخ مەحموودی بەدیل گرت و سلێمانیشی داگیر کردەوە.

پاش داگیرکردنەوەی سلێمانی هاوکارانی شێخ مەحموود و شۆڕشگێڕانی کوردستان

ئەوەی کەوتە بەردەستی داگیرکەر کەوتە بەر شاڵاوی کوشتن و گرتن و ئازاردان... ئیسماعیل حەقی شاوەیس لەو کاتەدا لە شاری سلێمانیدا خۆی دەشارێتەوە، ئینگلیزەکان بەهۆی بەکرێ گیراوەکانیانەوە دەزانن لە شاردا ماوە و دەیانەوێت دەستگیری بکەن، بەڵام بەهۆی یەکێک لە دانیشتوانی سلێمانی و ئەوانەی لای ئینگلیز کار دەکەن ئەم هەواڵە دەگاتە شاوەیس و بەهۆی پوورێکییەوە لە شار بەجلوبەرگی پیاوێکی ئاینییەوە دەرباز دەکرێت و دەچێتە شارەزوور، لە گوندی (بێستان سوور) دەبێتە مەلا و ناوی خۆی دەنێ (مەلا شاوەیس). بەم شێوەیە نازناوی (شاوەیس)ی بۆ زیاد دەبێت، دەنا تا ئەو کاتەش هەر بەئیسماعیل حەقی بەگ ناسراوە و ئیتر دەبێتە (ئیسماعیل حەقی شاوەیس) و بنەماڵەکەش ئەو نازناوە وەردەگرێت.

ئیسماعیل حەقی شاوەیس زۆر لە گوندی بێستان سوور نامێنێتەوە لە ڕێگای کوردستانی ئێران و تەبرێزەوە خۆی دەگەیەنێتەوە تورکیا و لە سوپای تورکیادا وەک ئەفسەر دەکەوێتەوە کار و لە جەنگی سەربەخۆیی تورکیادا بەشداری دەکات. دواتر بەهۆی چالاکی سیاسی و هەستی نەتەواتییەوە تورکیا جێ دێڵێ، پاش ئەوەی چالاکانە لە کۆنگرەی گەلانی ڕۆژهەڵاتدا لە (باکۆ) بەشداری دەکات. ساڵی (١٩٢٥) پاش گەڕانەوە بۆ عێراق هێندە نامێنێتەوە، کە دەچێتە فەڕەنسا و ماوەی ساڵێک لەوێ دەمێنێتەوە و لەگەڵ نیشتمانپەروەرانی کورد و ئەرمەندا پێوەندییەکی پتەوی دەبێت و ڕۆڵێکی باش دەبینێ بۆ زیاتر پتەوکردنی پێوەندی نێوان بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی گەلانی کورد و ئەرمەن. لە ڕۆژنامە ئەرمەنی و فەڕەنسییەکاندا وتاری بڵاوکردۆتەوە و بەهۆی چالاکی سیاسییەوە دەستەڵاتدارانی تورکیا نارەزاییان دەربڕیوە.

لە (١٩٢٧)دا پاش گەڕانەوەی بۆ عێراق ماوەیەک لە (ناصریە) و (کەرکووک) و (کفری) مامۆستای قوتابخانە بووە، پاشان لەسەر هەڵوێستی نیشتمانی و چالاکی سیاسی لە کار لادەبرێت و لە سەرەتای ساڵانی سییەکاندا جارێکی تر دەگەڕێتەوە فەڕەنسا و ماوەیەک لە پاریس بەکرێکاری و کاری فۆتۆگرافی خۆی دەژیێنێ و لە چالاکی سیاسی و نیشتمانیشدا هەر بەردەوام دەبێت. پاشان دەگەڕێتەوە عێراق و لە سوپای عێراقدا دەبێتە ئەفسەر.

دەستەڵاتدارانی عێراق زۆر جار پۆست و لێپرسراوێتییان داوە بەئیسماعیل حەقی شاوەیس، بەڵام کاتێک زانیویانە لە چالاکی سیاسی و تێکۆشانی نیشتمانی و نەتەوەیەتی ناکەوێت و بۆیان دەستەمۆ ناکرێت، لە کار لای دەبەن و نان بڕاو دەکرێت و زیندانی و دوورخستنەوە دەچێژێ... جگە لە کارکردنی وەک ئەفسەرێک لە سوپادا

ئیسماعیل حەقی شاوەیس قائمقامی (مەخموور) و (ئاکرێ) و (رانیە)ش بووە.

مامۆستا تاهیر ئەحمەد حەوێزی لە زاری (ئیسماعیل حەقی شاوەیس)ەوە دەگێڕێتەوە، کاتێک شاوەیس قائمقامی مەخموور بووە لە ساڵەکانی جەنگی جیهانی دووەمدا «ئێوارەیەک (لاین) لەگەڵ چەند ئینگلیزێک هاتن، دەسووڕانەوە، باوڵی کردەوە سەد (١٠٠) دیناری دەرهێنا و وتی: (ئەمە بۆ مەصرەفی مەتبەق بێ) منیش وتم (واتە شاوەیس): (ئەم پارەیە لە منەوە تبرع بێ، بۆ ئەو ماڵانەی کە بەبۆمبای نازی لە لەندەن ڕووخاون) ئینگلیزێکیان دەیوست بەزۆر بەجێی بێڵێ، من قبووڵم نەکرد (لاین) وتی: (لێی گەڕێ وەری ناگرێ) دوایی ڕۆیشتن. من چاوەنۆڕی ئەمە بووم (تقدیر) بکرێم و (ترفیع) بکەم، کەچی هەندەی پێ نەچوو خانەنشین کرام». (٣)

لە کاتی کۆماری کوردستاندا لە مەهاباد ئیسماعیل حەقی شاوەیس یەکێک بووە لە ڕۆشنبیرە شۆڕشگێڕەکانی بەشداری کردووە و چۆتە مەهاباد. پاش هەرەس هێنانی کۆماری مەهاباد گەڕاوەتەوە کوردستانی عێراق و لە چالاکی سیاسی خۆی بەردەوام بووە. لەسەر هەڵوێستی نیشتمانی و شۆڕشگێڕی زۆر جار زیندانی کراوە و زیندانەکانی سلێمانی، کەرکووک، بەغدا، دیوانیە و بەعقووبە ئاشنا و هاودەمی بوون. دواجار لە (٢٩) ی مارتی (١٩٦٥) دا بەهۆی چالاکی و پێوەندی بەسەرکردایەتی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان زیندانی دەکرێت. ڕۆژی (١٢ مایس ١٩٧٦) کاتژمێر (١٩٢٠) پاش نەخۆشییەکی کتوپڕ لە نەخۆشخانەی سلێمانی (شاوەیس)ی مرۆڤ و نیشتمانپەروەر بۆ دواجار چاوی لێک نا و گۆڕستانی سەیوان لە سلێمانی سەربەرزانە لە ئامێزی گرت.

ئیسماعیل حەقی شاوەیس جگە لە زمانی زگماکی کوردی، عەرەبی، تورکی، فارسی، ئینگلیزیشی بەباشی زانیوە. دوو کتێبی بەچاپ گەیاندووە سەبارەت بەفۆلکلۆر و پەندی پێشینانی کوردی، لەم بوارەشدا یەکێک بووە لە ڕێچکە شکێنەرەکان. سەرەڕای ئەوەش یەکێک بووە لەو ڕۆشنبیرە کوردانەی دەست پێشخەر بووە لە هەوڵدانی نووسینی کوردی بەپیتی لاتینی و لە بواری ئەدەبی منداڵانیشدا هەوڵی داوە بۆ کۆکردنەوەی چیرۆکی گوێ ئاگردان و نووسینەوەیان.

– سڵاو لە گیانی پاکی (ئیسماعیل حەقی شاوەیس)ی مرۆڤ و نیشتمانپەروەر و هاوڕێ و مامۆستا و باوک!

– سڵاو لە گیانی هەموو ئەو سەربازە ونانەی لەگەڵ ویژدانی خۆیاندا ڕاست و دروست ژیان و دەژین!

– لە یادی بیست و دوو ساڵەی دواکۆچیدا دوو دڵۆپ فرمێسک و چەپکێ گوڵی وەفاداری بۆ سەر گڵکۆی پیرۆزی تۆ!

پەراوێزەکان

جگە لە هەندێ دەستنووس سوود لەم سەرچاوە و بەڵگەنامانە وەرگیراوە:

١- بۆ نموونە بڕوانە: تاهیر ساڵح سەعید. ئیسماعیل شاوەیس نووسەر و نیشتمانپەروەر، گۆڤاری کاروان، ژمارە ٣، نیسان ١٩٩٣، ل ١٠٨.

* حمید المطبعي، موسوعة اعلام العراق في القرن العشرين ج٢، بغداد، ١٩٩٦ ص٢٢.

٢- دوو بڕوانامەی قوتابخانەی ڕوشدییەی عەسکەری سلێمانی و قوتابخانەی جەنگی شاهانە لە ئەستەنبوڵ.

٣- تاهیر ئەحمەد حەوێزی، لە بارەی مامۆستا (ئیسماعیل حەقی شاوەیس)ەوە، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ ١٩٩٦/٧/٢٠.

کۆمیتەی ئیستقلالی کوردستان

قوماندانی فیرقە میرالآی خالد بەگی جبری کە سەرۆکی خێڵی جبران بوو، وە لە ناوچەی مووش – خنس (Mush- Henis) دانیشتەبوون، لە ساڵی (١٩٢١)ی زایینی لە (ئەرزروم) کۆمەڵی پەنهانی (کۆمیتەی ئیستقلالی کوردستانی) دامەزراندووە لە ماوەیەکی کەمدا ئەم کۆمەڵەیە لە کوردستانی تورکیا لە (هەر شەش ویلایەتەکە) دامەزراوی کەوتە کار، بەڵام کۆمەڵە ئاشکرا و نهێنییەکانی کەی کوردستان وەکو (کۆمەڵی تعالی کوردستان، وە تەشکیلاتی اجتماعی، وە هیوی وە دیموکرات وە سوشیالیستی کوردستان) ئەم کۆمەڵانە هەموویان لە ناو کۆمەڵی (کۆمیتەی ئیستقلالی کوردستان) خۆیان تواندەوە، وە جگە لە مەش لە ئەنقەرە (یوسف زیا بەگ) کە نوێنەری شاری (بتلیس) وە سەرۆکی (مەحکەمەی ئیستقلالی) تورکیا بوو لە ساڵی (١٩٢٢)ی زایینی کۆمەڵێکی پەنهانی بەناوی (ئیستقلالی کوردستان) دروست کردبوو، وە لقەکانی لە ناوچەکانی (وانی وە بتلیس وە ئەنقەرە وە ئەستەمبوڵ پێک هاتبوون» وە دیسان ئەم کۆمەڵەیەش لە ناو کۆمەڵی (کۆمیتەی ئیستقلالی کوردستان) خۆی تواندەوە، وە بەم جۆرە لە ساڵی (١٩٢١-١٩٢٢)ی زایینی هەموو پارتی وە کۆمەڵە سیاسییە ئاشکرا و نهێنییەکانی گەلی کورد لە کوردستانی تورکیادا چوونە ژێر ئاڵای (کۆمیتەی ئیستقلالی کوردستان) وە هەموویان یەکیان گرت وە بۆ ڕزگاری و سەربەخۆیی کوردستان پەیمانیان بەست وە لەگەڵ (کونتەر پاریتەکانی تورک) کە دژی (کەمالییەکان) بوون ڕێکەوتن.

لەم ماوەیەدا (دوو) هۆی گرنگ کاری کردە سەر بزووتنەوەی گەلی کورد لە کوردستانی تورکیا، یەکەمیان کۆنگرەی ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی کە لە باکۆ (لە قەفقاسیا) لە ساڵی (١٩٢١)ی زایینی بەسترابوو، ئەم کۆنگرەیە کوردستانی بەجارێک هۆشیار کرد وە جووڵاندی پێش ئەوەی کە شێخ سەعیدی گەورەی قارەمان خۆی دەرخات وە بۆ باس وە مەسەلەی کوردستان بێتە کۆڕەوە، وە لەم کۆنگرەیەدا نەتەوەکانی هیندستان وە ئیران وە تورکیا وە قەومەکانی ئیسلامی ڕووسیا (جگە لە کورد) هەموویان بەشدار بوون، بەڵام لەباتی نوێنەرانی ڕاستەقینەی گەلی کورد بۆ ئەم کۆنگرەیە قوماندانی شەرق جەبهەسیی ئوردووسیی فەریق کازم قەرە بەکر پاشا لە قارس وە ئەرزرومەوە چەند کۆمەڵێک لە تورکی بەناوی کورد و کوردستانەوە ئامادە کردبوو، وە ئەمە گەلی کوردی وا لێ کرد کە بکەوێتە شک و گومان وە بەبوونی

مەترسی لەسەر دەستکەوتەکان و تێکۆشانی، بەڵام هۆی دووهەم لەسەر بزووتنەوەی گەلی کورد لەم ماوەیەدا گفتوگۆکردن وە دەمەقاڵێی پارلەمانی قوایی میللی بوو لە شاری (ئەنقەرە) چونکە هەرچەندە کە لە دوو کۆنفراسی میللیدا، لە کۆنفراسی یەکەمی ئەرزروم کە تەموزی ساڵی (١٩١٩) وە کۆنفراسی میللی دووهەم لە مانگی ئاغستوسی ساڵی (١٩١٩)ی زاینیدا لە سیواسی دا (SUION) بەسترا، وە بەپێی تەشکیلاتی ئەساسی (دەستووری) کەمالی (٢٣) نیسانی ساڵی (١٩٢٠)، کۆماری تورکی بریتی بوو لە دوو گەل (تورک وە کورد) وە دان بەوەدا نرابوو کە ئەم دوو میللەتە لە ناو سنووری ئەتنوگرافی خۆیان سەربەخۆ ئەبن، وە بەیەکەوە بەرامبەر بەدوژمن کۆماری تورکی ئەپارێزن، بەڵام جگە لە بارەی لەشکر وە سوپا وە سیاسەتی دەرەوە نەبێت ئەم دوو گەلە لە ناوەوە سەربەخۆ ئەژین وە گەلی کورد بەزمانی نەتەوایەتی خۆی وە بەپێی ڕەوشت و خووی کوردایەتی ئیدارەی کوردستان ئەکات، وە ئابووری جیاوازی بۆ خۆی ئەبێت وە هەر وەکو ئاوستریا، واتە وەکو مەجارستانی کۆن کورد وە تورک هەر دوو گەل بەیەکەوە ئەژین وە برایەتیان ڕائەگرن.

تورکیا بەو مەرجانە دانی بەمافەکانی گەلی کوردا نابوو بەڵام لە ڕۆژی (٣٠ تشرینی یەکەم لە ساڵی ١٩٢٣) تورکیا ئیعلانی جەمهوریەتی کرد بەڵام بەرامبەر بەگەلی کورد عەهد و پەیمانی بەیەکجاری شکاند وە بەجاریک خۆیان لە کورد جیاواز کردەوە کوردستانیان بەکۆڵونێکی (مستەعمەرەیەکی) تورکیا دانا، وە کۆماری تورکی دەستی کرد بە بەربەرەکانێتی گەلی کورد وە پەیمانی شکاند وە بۆ هەلێک ئەگەرا کەوا لەگەڵی کورد بدات، وە لە ئەنجامی کاردا وە لە دوابەدوای هەڵوەشاندنەوەی پەیمانی سیڤەر کە تیایا دان بەحەکمی زاتی گەلی کورد نرابوو، وە گۆڕینی پەیمانی سیڤەر بە پەیمانی لۆزان شۆڕشی خالد بەگ جبری بەسەرکردایەتی (کۆمیتەی ئیستیقلالی کوردستان) بەرپا بوو.

لە ئەنجامی ئەو هۆیانە کە لە سەرەوە لێی دواین گەلی کورد بەرامبەر سیاسەتی قوامیی میللی- حکومەتی کەمالی کەوتبووە شک وە لە دوو شت گومانی پەیدا کردبوو یەکەم کە حکومەتی ئینگلیز وە فەرەنسا لەگەڵ کەمالیستەکان ڕێکەون بەمەرجێ کە حکومەتی تورکیا واز لە ویلایەتی (موسل وە هەولێر وە کەرکووک وە سلێمانی) بهێنێت بەڵام لەجیاتی ئەوە ناوچەکانی (ئەدرنە، ئەستانبوڵ وە داردەنل وە ئازمیر وە برووسە) بدەنەوە بەدەوڵەتی تورکیای تازە وە حکومەتی ئینگلیز وە فەرەنسا دان بەحکومەتی کەمالیدا بنێت وە سەڵتەنەت و خەلافەتی عثمانی نەناسێت، وە لە

ئەنجامدا مافی گەلی کورد تیا بچێت. وە دووهەم شت کە گەلی کورد گومانی لێ ئەکرد لە ساڵەکانی دوای جەنگی گیتی یەکەمین ئەوەیە ئەگەر (تورکیا) مەترسی دەرەوەی لە سەر لاچێت دوابەدوای ئەوە وەرئەگەڕێتەوە سەر گەلی کورد وە لە پەیمانی (تورک و کورد) خۆی قورتار ئەکات هەر وەکو چۆن سەڵتەنەتی عثمانی گەلی کوردی دەستخەروو کرد و پەیمانی شکاند دیسان کەمالییەکان بەو دەورەدا بڕۆن وە لە پاداشتی چاکە نووکی سونگی و نێزەیان بەرامبەر بەسنگی گەلی کورد بکەن.

گەلی کورد لە بەر ئەو مەترسییانە بەهەموو (ڕێکخراوەکانییەوە) لە ژێر ئاڵای کۆمەڵەی (کۆمیتەی ئیستیقلالی کوردستان) کۆبۆوە بەسەرۆکایەتی خالد بەگی جبری وە بەوە بزووتنەوەی کوردایەتی خۆی کۆکردەوە و هەنگاوێکی گەورەی بۆ پێشەوە نا، خالد بەگ لای هەموو کورد پەروەرێک ناسرابوو، وە لای شارستانیی وە لادێیی وە زەمیندار وە هەژار نرخی هەبوو، گەلی کورد هەموو ڕۆڵەکانی وە نیشتمانپەروەر و ڕۆشنبیرەکان لەم کۆمەڵەدا خڕوگلێر بوونەوە. ئەم کۆمەڵە هەوڵی ئەدا کە گەلی کورد بەجارێک لە ڕژێمی کەمالیستەکان ڕزگاری ببێت بۆ ئەوەی ئاوات و مەرامی ئەحمەدی خانی بەناوبانگ بەجێ بهێنرێت کە لە ناو دڵ و جەرگی هەموو کوردێک جێگیر بوو.

کۆمیتەی ئیستیقلالی کوردستان لە هەموو شوێنێکی کوردستانی تورکیا بەنهێنی دامەزراوە بۆ مەبەستەکانی کۆمیتە خالید بەگ لەگەڵ سمکۆ- جمیل پاشازادەکانی دیاربەکر، نەوەکانی شێخ عبدالقادر شەمزینی یەکیان گرت. وە لە ساڵی (١٩٢١) لە شاری ئەرزروم ناوچەی کۆمیتەی کوردستانی دامەزراند کە (٢٤) قارەمان بوون، وە ئەمانە (١٢) تێکۆشەریان یەکتریان ئەناسی. ئەم کۆمەڵە لەگەڵ کۆمەڵەکانی پێشووی کوردستاندا جیاوازی هەبوو لە ڕووی ڕێکخستنەوە چونکە ڕێکخراوەکانی شێوەیەکی تایبەتی هەبوو چونکە کۆمەڵەکە پەیدا بووبوو لە (هێلانە هێلانە) وە هەر هێلانەیەکیان لەناو خۆیاندا ئەندامەکانی (١٢) کەس بوون، وە ئەم دوانزە تێکۆشەرە یەکتریان ئەناسی بەڵام هەر هێلانەیەک بەهۆی (سەرۆکی) هێلانەوە پەیوەندی بەهێلانەی سەروو خۆیەوە هەبوو وە ئەندامەکانی هێلانەیەک ئەندامی هێلانەکانی کەی نەئەناسی.

ناونیشانی هێلانەکان: هەر هێلانەیەک ناوێکی نهێنی هەبوو، وە بەناوی گوڵ و گیایەک وە یا بەناوی زەوی و زارێکی کوردستان ناوەنووس کرابوون، وەکو هێلانەی بەیبوون، ڕەبەنوک، گوڵی سوور، لە لای‌لاک، شەوبۆ وە هێلانەی: چیا، شاخ، کێو، جۆگە، چەم وە هێلانەی: گوڵە جووت یارە گوڵە گەزیزە وە نەرگز، وە لوولەپەر... وە هتد.

بەم جۆرە لادێیی و شارستانی وە هەموو چین و دەستەکانی گەلی کورد هاتنە ناو بزووتنەوەی ڕزگاری گەلی کوردەوە وە بۆ سەربەخۆیی کوردان پەیمانیان بەست وە سوێندخۆر بوون.

ئارمە (دروشم و نیشانەکانی کۆمەڵی کۆمیتەی ئیستقلالی کوردستان): قەڵەمێکی بەرز وە لە سەریەوە بەڕاست و چەپدا خاکەناز و پاچێک وە لەسەر و ئەمانەوە گوڵەپەمو وە گوڵە گەنمێک وە لە ناوەڕاستیانەوە خەنجەرێک، وە بەناو قەدی هەموویانەوە وێنەی (ڕۆژ). ڕەمز و نیشانەی (کۆمیتەی ئیستقلالی کوردستانی) تورکیا بوو.

لە ئەنجامدا کۆمیتەی ئیستقلالی کوردستان بەسەرکردایەتی (خالد بەگی جبری) لە ساڵی (١٩٢٤)ی زاینی لە ناوچەی (بتلیس) وە (وان) شۆڕشی بەرپاکرد بەڵام لە مانگی شوباتی ساڵی (١٩٢٥)ی زاینی خالد بەگی جبری لەگەڵ یوسف زیابەگدا لە ناو جەرگی خەباتی پیرۆزدا گیران وە لە لایەن حکومەتی کەمالیستەکانەوە گوللەباران کران وە بەم جۆرە ئەمانیش گیانی پاکی قارەمانێتیان چووە ڕیزی کاروانی شەهیدانی نەمری کوردستانەوە، بەڵام بەگرتن و کوشتنی ئەم دوو سەرکردەیەی گەلی کورد (شێخ سەعیدی پیران) هەستا، وە لە ئەنجامدا لە هەموو شوێنێکی کوردستاندا ئەم شۆڕشانە بەرپابوون لە نێوان ساڵەکانی (١٩١٦-١٩١٩)ی زایینی کە بەم ڕاپەڕین و شۆڕشانە بەناوبانگن:

١- شۆڕشی جاری وە ئورمی (سمکۆ) وە جوانڕۆ وە قەدەم خێر وە لورسان لە ئێران.

٢- شۆڕشی قوچگیری وە مەلاتیە وە بای بورد وە شێخ سەعید وە گەلیی زیلان وە ئارارات وە دەرسیم لە تورکیا (١٩٢٠-١٩٣٨)ی زایینی.

٣- شۆڕشی سلێمانی وە بارزان لە کوردستانی عێراق بەناوبانگن.

تەنیا لە کوردستانی تورکیادا لەم بزووتنەوانەی گەلی کوردا لە پێناوی (کوردایەتیدا) (دوو) ملیۆن کورد گیانی خۆیان پێشکەش کرد وە لە پێناوی سەربەخۆیی کوردستاندا شەهید کران، وە (یەک) ملیۆن کوردیش بۆ ڕۆژاوای ئەنادۆڵ وە ئەستەمبۆڵ وە ئەدرنەوە هەتا سنوورەکانی (بەلگارستان) دوور خرانەوە.

کۆمەڵی کوردستان

لە ساڵی ١٩٠٨ی زایینیدا کە بانگی مەشرووتییەت لە لایەن کۆمەڵی (ئیتحاد و تەرەقی) تورکەوە لە تورکیادا درا وە سوڵتان عبدالحمید. لابرا گەلی کورد کۆمەڵێکی

هەبوو بەناوی- کۆمەڵی کوردستان-ەوە، وە زۆر لە سەرکردە و ژەنەراڵ وە ئەفسەری کورد و رۆشنبیرانی کورد وە گەلێک لە سەرۆکی خێڵەکانی- عەشیرەت- کورد لە ناوچەکانی دەرسیم و خەرپووت و ئەرزروم و دیاربەکر و بتلیس و وان وە ناوچەی مووسڵ وە بەشێکی کەم لە بابانەکانیش لە ناو ئەم کۆمەڵەدا بوون. وە بێگومان ئەفسەر و فەرمانبەر و خوێندەوارانی کورد کە لە ئەستەمبوڵ و ناوچەی تورکەکانا بوون دیسان هەر لەم کۆمەڵەدا بەشدار بوون. ئەم کۆمەڵە لە لایەن- شێخ عبدالقادری شەمزینی کە لە نەوەی نەهری زادەیە لەگەڵ بەدرخانییەکانا سەرکردەیی ئەکرا ئەم کۆمەڵە تێکۆشا بۆ ئازادی کوردستان بەڵام بەشێوەیەک کە نەتەوەی کورد لەخاکی کوردستانا لە ژێر دەسەڵاتی خیلافەتی عوسمانیدا (خود موختاری- الحکم الذاتي) وەرگرێ وە ئەم کۆمەڵە بۆ گەیشتن بەم ئامانجانەی نەتەوەی کورد لە ساڵی ١٩٠٨دا لە شاری ئەستەمبوڵ دوو کۆمەڵی دروست کرد...

١- هیوی (هیڤی).

٢- کۆمەڵی قوتابخانە کردنەوە، وە ئەم کۆمەڵە دوو قوتابخانەی لە ئەستەمبوڵ کردەوە.

ئەم دوو کۆمەڵە وەکو باسمان کرد هەردووکیان بەسترابوون بەکۆمەڵی کوردستانەوە.

بارەگایان لە گەڕەکی (چەمپەرلی تاش) بوو، کە گەڕەکێکی گەورەی ئەستەمبوڵ وە گۆڤارێکیان دەرئەهێنا بەناوی گۆڤاری- کوردستان-ەوە کە لەسەر ژیانی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی نەتەوەی کورد ئەدوا وە لاپەڕەکانی تەرخان کردبوو بۆ روونکردنەوەی مێژووی کورد و زمانی کوردی، وە دەرخستنی هۆی دواکەوتنی گەلی کورد وە پیشاندانی چاری دواکەوتن، وە گەلێک باسیشی لەسەر ئافرەتانی کوردستان بلاو ئەکردەوە. کۆمەڵی کوردستان لە خەبات کردنیا هەر بەوەوە نەوەستا کە باسمان کرد بەڵکو زۆر بەڵسۆزانە و بەگەرمی هەوڵی ئەدا بۆ ئەم ئامانجانەی خوارەوە:-

١- کۆمەڵ داوای ئەکرد کە قوتابخانەکان لەم شەش ولایەتەدا (ئەرزروم- خەرپووت- ئال عەزیز- دیاربەکر- بتلیس- وە وان) بەزمانی کوردی تیایا بخوێندرێت بەمەرجێک زمانی تورکیشی لەگەڵدا بخوێندرێت.

٢- فەرمانبەرانی ناوچەی کوردستان کورد بن وە زمانی کوردی لە دائیرەکاندا بەکار بهێنرێت.

٣- دانشگا و قوتابخانەی بەرز لە کوردستانا بکرێتەوە.

٤- رێگە بدرێت بەدەرکردنی رۆژنامە و گۆڤاری سیاسی کوردی.

٥- دادگای شەرعی بەکوردی کاروباری بەڕێوە بەرێ وە موفتی و قازییەکان کورد بن

سونی و جەعفەری بن.

٦- گەلی کورد بەپێی ژمارەدەی خۆی نوێنەری لە ئەنجومەنی نوێنەرانی گەلدا هەبێت.

٧- کردنەوەی رێگەوبان لە کوردستاندا بەگرنگ بگیرێت.

٨- کارگە لە کوردستاندا دروست بکرێت.

لەم کاتەدا کۆمەڵی (ئیتحاد و تەرەقی) بێ هێز بوو چونکە لە دەرەوەی دەوڵەتی عوسمانی و لەناوخۆشدا مەترسیی لە رێگەدا بوو وە ئەم مەترسییەش لەوەوە هاتبوو کە تازە بانگی مەشرووتییەت درابوو وە دەستەی خەلیفە (سوڵتان عبدالحمید) هەر بەهێزبوون وە دژی (ئیتحاد و تەرەقی) هەر لە چالاکیدا بوون وە ئەیانویست دەوری سەڵتەنەت و دیکتاتۆری خەلیفەکانی عوسمانی زیندوو بکەنەوە، ئینجا کۆمەڵی ئیتحاد و تەرەقی بۆ ئەوەی خۆی بەهێز بکات لەگەڵ (تاشناق)دا کە کۆمەڵی ئەرمەنییەکان بوو رێک کەوت بۆ پشتگیری کردن و یارمەتیدانی یەکتری.

کۆمەڵی ئیتحاد و تەرەقی لە سەر بنچینەی (تورانیزم) پێک هاتبوو وە باوەڕی بەڕەگەزپەرستی هەبوو لە بەر ئەوە هەر نەتەوەیەک لە ڕەگەزی تورک نەبوایە دانیان بەمافیا نەئەنا بەڵام ئەو رێک کەوتنەشی لەگەڵ تاشناقدا جۆرە پیلانێک بوو لە پێناوی بەهێزکردنی تورانێتیدا.

ئەم کۆمەڵە ڕەگەزی تورک پەرستە، ئەم کۆمەڵە دوژمنی هەموو نەتەوەیەک بوو هەر کە هێزی پەیدا کرد گورج رێگەی لە کۆمەڵی کوردستان بەست وە نەیئەهێشت ئیش بکا، لە بەر ئەوە کۆمەڵی کوردستان لە ساڵی ١٩١٢دا کەوتە خەباتکردنی نهێنییەوە، وە زۆر لە کوردە تێکۆشەرەکان چوونە ناو کۆمەڵی (حریە و ئیئتلافەوە) چونکە ئەم کۆمەڵە دانی نا بەمافی حوکمی زاتیدا وە ئەمەش بەرژەوەندی کوردی تیابوو وە هەروەها ئەم کۆمەڵە دژی کۆمەڵی (ئیتحاد و تەرەقی) خەباتی ئەکرد.

کۆمەڵی ئیتحاد و تەرەقی لە ئەستەمبوڵ کۆمەڵێکی تورانیزمی تریان دامەزراند وە گۆڤارێکی تورانێتیان بەناوی (تورک یوردی) واتە (نیشتمانی تورک)ەوە دەرئەکرد وە ئەم گۆڤارە دەستی کرد بەهێرش بردنە سەر ئەو نەتەوانەی کە تورک نین، وە هەروەها ئەم گۆڤارە بەشانازییەوە باسی (ئالتوون دەوری)ی ئەکرد وە لەسەر حکومەتە سەڵتەنەکەی (ئاڵتای) وە (جەنگیز خانی) ئەنووسی وە داوای ئەکرد کە ئەو نەتەوانەی تورک نین ئەبێ بەزۆر بتوێنەوە وەبکرێن بەتورک، بەم جۆرە ئیتحاد و تەرەقی رووی راستەقینەی خۆی دەرخست وە هەوڵی ئەوەی ئەدا کە دەوری هۆلاکۆ و جەنگیز خان زیندوو بکاتەوە.

کوردەکان جگە لەوەی کە بەئاشکرا لە کۆمەڵی (حریە و ئیئتیلاف)دا بەشداربوون بەنهێنیش لە تێکۆشانی خۆیاندا هەر بەردەوام بوون وە لە کۆمەڵی کوردستاندا ئیشیان ئەکرد.

لەساڵی ١٩١٢دا کۆمەڵی کوردستان گۆڤاری (ڕۆژی کورد)ی دەرکرد وە کاتی ئەم گۆڤارە قەدەغەکرا قوتابی دانشگاکان لە جیاتی ئەم گۆڤارە گۆڤاری (هەتاوی کورد)یان دەرکرد بەڵام لە دوای شەڕی بەڵقان لە ساڵی ١٩١٣ی زایینیدا لە لایەن حکومەتی تورکەوە ئەو گۆڤارە داخراوە ئەو قوتابخانانەش کە کۆمەڵی کوردستان داینابوون هەر داخران.

ئەوە بوو هەڵوێستی کۆمەڵی (ئیتحاد و تەرەقی) بەرامبەر بەگەلی کورد و کۆمەڵی کوردستان و دامەزراوەکانی گەلی کورد تا ساڵی ١٩١٣، بەڵام ساڵی ١٩١٣ کاتێک کە ئەرمەنییەکان داوای حوکمی زاتیان کرد لە کوردستاندا (گوایا ئەرمەنییەکان داوایان ئەکرد دەوڵەتێکی ئەرمەنی دروست بکەن بەمەرجێک بریتی بێ لە خاکی کوردستان) وە ئەم بزووتنەوەیەش بەهاندانی بەریتانیا و ڕووسیای قەیسەری بوو، ئەڵێم کاتێ کە ئەرمەنییەکان خەریکی ئەمە بوون، کۆمەڵی ئیتحاد و تەرەقی خۆی لە کورد نزیک خستەوە وە هەندێک بەڵێنی دا بەتێکۆشەرانی کورد دەربارەی ژیانی گەلی کورد وە ئەم بەڵێنانە بریتی بوون لە دانان بەو مافەنەی کوردا کە وەختی خۆی کۆمەڵی کوردستان داوای ئەکرد، بەمە کورد لە حکومەتی تورک نزیک بووەوە.

ئەمە بوو وەزعی کورد تا جەنگی گێتیی یەکەم، بەڵام لە ساڵی ١٩١٤دا کاتێ کە تورکیا کەوتە شەڕەوە ئەرمەنییەکان لایەنی ئینگلیز و ڕووسیان گرت لە دژی دەوڵەتی عوسمانی بەڵام گەلی کورد کە نەژادی وایە لە تەنگانەدا بەپیر گەلانەوە بچێ وەنایەوێ هەرگیز حکوومەتێک خاکی گەلێک یان چەند نەتەوەیەک وێران بکا دەستی کرد بەیارمەتیدانی حکومەتی تورک زۆر بەگەرمی و پڕ بەدڵ بۆ پاراستنی نیشتمانی کورد و تورک لە ئینگلیز و ڕووسی داگیرکەر.

ئەمە بوو بەکورتی مێژووی کۆمەڵی کوردستان وە چالاکیی ئەم کۆمەڵە وە ئەوەی شایانی باس بێ ئەوەیە کە لە دوای شەڕی بەڵقان وە ژێرکەوتنی تورک لەو شەڕەدا کۆمەڵێکی ئافرەتان لە ئەستەمبوڵ دامەزرێنرا کە هەوڵی ئەدا بۆ مافی ئافرەت لە تورکیا و کوردستاندا وە زۆربەی ئەندامانی ئەم کۆمەڵە لە ئافرەتانی کوردستان بوو وە کۆمەڵەکە ناوی (قادیللر جمعیتی) بووە.

حکومەتی کوردستان

لە ژێر هەر درەختێکدا سوارێکی کورد و لە هەر بن بەردێکا پیادەیەکی کوردی لێیە بۆ پاراستنی کوردستان

لە مارتی ساڵی ١٩١٩ی زایینیدا لە سلێمانییەوە زۆر بە ئەرک هەرچۆنێک بوو خۆمان گەیاندە چەمچەماڵ لە سلێمانییەوە تا چەمچەماڵ چەند جارێک خەریک بوون بمان کوژن... هەر چۆنێک بوو بەبێ ئەوەی ڕووتیش بکرێینەوە گەیشتینە چەمچەماڵ، کە نزیک چەمچەماڵ بووینەوە ئاڵایەکی سپیم هەڵگرت، وە بە فەڕەنسی بانگم کرد (Pocrtementer)... چەند سەربازێکی هیندیی (سوجەر) هاتن چاویان بەستینەوە وە سەریان خستینە سەر قەڵاکەی چەمچەماڵ. کابرایەکی پیرەمێردی بەسزمانم لەگەڵ بوو دایە پرمەی گریان... زۆرم پێ ناخۆش بوو ئەگری... پێم وت شوورەییبیە بۆ تۆ ئەگریت... مەگری، مەگری... کابرای پیرە وتی: «مادام چاویان بەستووینەوە مانای ئەوەیە کە ئەمان کوژن» منیش پێم وت: «خۆ هەر ئەمرین، ئەمڕۆ بێت و سبەینێ هەر ئەمرین.» کە گەیشتینە تەپڵەسەری قەڵاکە چاویان کردینەوە، ئەمە تومەس بۆیە چاویان بەستبووینەوە تا لەشکرەکەیان نەبینین.

نامەکانم گەیاند، نامەکان بەفارسی نووسرابوون، من نەم ئەزانی چییان تیا نووسراوە... نامەکان یەکێکی بۆ قوماندانی کەرکووک بوو، وە ئەم نامانە لە شێخ مەحموودەوە نێردرابوون.

هەواڵ گەیەندرا بەکەرکووک... منیش نەختێک بەقەڵاکەدا گەڕام، ناڵینی زامدارەکانیان ئەهاتە گوێم، بەڕاستی بەو ناڵینە خەمگینی دای ئەگرتم... من بەمەبەستێک بەقەڵاکەدا ئەگەڕام داوای حەبی (کنینم) لە ئینگلیزەکان کرد نەیان دامێ وە وتیان کنینمان نییە.

نزیکەی ٣ سەعات بەناو قەڵاکەدا گەڕام، دەستم نابووە پشتمەوە بەچەشنە هەوایەکەوە هاتوچۆم ئەکرد، بەجۆرێک هەنگاوم ئەنا وەک لەشکرێکی گەورەی وەک ئەڵمان و ڕووسم لەگەڵ بێت.

پاش نیوەڕۆ چاویان بەستمەوە، بەقەڵاکەدا هاتینە خوارەوە سواری زرێلی بووین، بەرەو کەرکووک جوولاین، بەڵام کاتێ کە فەرماندەی چەمچەماڵ منی دایە دەست سەر قافڵە، بەتفەنگەکەی ئیشارەتی کرد کە لە ڕێگا بمکوژن، قافڵەکە زۆر بەترس و لەرزەوە

گەیشتە کەرکووک... ئێوارە وەختە بردمیانە لای جەنەڕاڵ فرایزەر بۆ گفتوگۆ کردن.

جەنەڕاڵ فرایزەر وتی: تۆ ئەم نامەیەت هێناوە؟

وتم: بەڵێ هێناومە بەناوی لەشکر و نەتەوە و حکومەتی کوردستان وە حکمداری کوردستانەوە کە شێخ مەحموودە، وە من نمایندەم.

جەنەڕاڵ وتی: ئێستە تیپێک سەربازمان ئامادەیە دێتە سەر سلێمانی، وە تیپێکیشمان لە (بصره)یە، وە لیوایەکیش لە (موصلّ) جگە لەم هێزانەش لەشکر و فڕۆکەیەکی زۆرمان لە هیندستان هەیە... ئێمە پێتانی ڕائەگەیەنین کە ئێوە دز و جەردەن وە لەگەڵ (بەریتانیادا) شەڕتان کردووە. وە ملیۆنێک ڕوپیتان بەتاڵان بردووە، وە چەک و جبەخانەیەکی زۆریشتان بردوە... ئەمانە بدەنەوە، وە ئێوە دزو جەردەن.

پێم وت:- ئێمە دزو جەردەنیین، ئێوە بەرامبەر بەحکومەتی کوردستان وەستاون... پەیمان لەگەڵ بەریتانیادا کراوە. وە دان نراوە بەحکومەتی کوردستاندا. حکومەتی کوردستان ئەبێ هەبێت وە بەپێی پەیمان بە دۆستایەتی لەگەڵ بەریتانیادا بژی، ئێمە شەڕ ناکەین و شەڕمان ناوێت، ئێمە دەستی دۆستایەتی و ئاشتی درێژ ئەکەین وە ئەمانەوێ بەپێی ئەو پەیمانەی لە بەینمانا هەیە بەدۆستایەتی بژین وە ئێمەش بە (سەربەخۆیی).

جەنەڕاڵ وتی: نا، نا... ئێوە دز و جەردەن، شێخ مەحموود ملیۆنێک ڕوپێی زەوت کردووە، ئەبێ هەموو دیلەکان بدەنەوە، وە بەبێ شەڕ بێینە سلێمانیەوە وە شێخ مەحموود و هەموو کارگوزاران خۆیان بدەن بەدەستەوە، وە چەک و جبەخانە و ئەسپەکانتان بدەن بە بەریتانیا ئینجا ئەوسا ئاشت ئەبینەوە.

منیش وتم: ئێمە بەم مەرجانە قایل نابین وە خۆمان نادەین بەدەستەوە تا دوا کەس و دوا گوللە شەڕ ئەکەین وە چاک بزانن کە خوێنی هەردوو لا لە ئەستۆی ئێوەیە، وە ئەو خوێنانەی لە مەوبەریش ڕژێنراون هەر ئۆباڵی بەئەستۆی ئێوەیە. نەتەوەی کورد باوەڕی بەشێخ مەحموود بەهێزە وە بەحکمداری خۆی داناوە. وە ئەوەندەش ئەڵێم کە ئەم شەڕە زۆر سەخت ئەبێت وە بەلێشاو خوێن ئەڕێژرێت وە ئێوەن تاوانبار.

جەنەڕاڵ دەستی کردەوە بەهەڕەشە و گوڕەشە کردن وە وتی: «ئێمە سلێمانی هەر ئەگرین».

منیش وتم: سلێمانیش بگرن، چاک بزانن کە حکوومەتی کوردستان هەر ئەجەنگێت وە نابەزێ، وە دووبارەی ئەکەمەوە کە ئێمە ئامادەین بۆ ئاشتی بەستن بەڵام ئەگەر ئێوە

شەڕ بکەن مانای ئەوەیە پەیمان ئەشکێنن، وە ئێمەش ئامادەین بەرامبەرتان بجەنگین وە کورد ملکەچ ناکا... لە ژێر هەر درەختێکا سوارێکی کورد و لە هەر بن بەردێکا پیادەیەک ئامادەن بۆ خۆ بەکوشتدان لە پێناوی کوردستانا... وە ئەگەر کوردستانیش بگرن ناتوانن دڵی کورد داگیر بکەن هەرگیز.

بەم جۆرە گفتوگۆ تەواو بوو وە جیابووینەوە.

خەباتی گەلی کورد لە ڕۆژەکانی جەنگی گیتی یەکەمیندا لە دەرەوە و ناوەوەی کوردستان

لەم ماوەیەدا خەڵکی کوردستان وە کۆمەڵە نیشتمانییەکانیان هەر بەوە نەوەستان کە لە ناو (کوردستاندا) تێبکۆشن و هەوڵ بدەن؛ بەڵکو گەلی کورد تێکۆشانی خۆی لە دەرەوەی وڵاتدا شان بەشانی ناوەوەی نیشتمان ئەبرد بەڕێوە. وە ساڵی (١٩١٨)ی زایینی لە شاری (قاهیرە) لقێکی گرنگ (کۆمەڵی کوردستان) بەسەرۆکایەتی (میر ثورەییا بەدرخان) دروست بوو وە دەستی کرد بەپروپاگەندە کردن و تێکۆشان بۆ گەلی کورد وە هەوڵی ئەدا بۆ پاراستن و ڕاگرتنی مافەکانی خەڵکی کوردستان، وە بۆ ئەوەی هەقی نەتەوەی کورد لە سوێندخۆرەکانی (ئینگلیز و فەرەنسا و ڕووسیا و ئەمەریکا) بسەندێ.

زۆر لە سەرکردە و ئەفسەرەکانی گەلی کورد کە لەلایەن سوێندخۆرەکانەوە لە شەڕدا دیل کرابون لە کامپی دیلکراوەکاندا لە (شاری قاهیرە و ئەسکەندەریە و سەید بەشیر) کەوا بەدیلکراوەکانی دەوڵەتی تورکیا ئامادە کرابوو، دەستبەسەر و زیندانیی بوون، ئەمیر ثورەییا بەدرخان پەیوەندی لەگەڵ ئەو پیاوانەی گەلی کوردا بەست بۆ لێکۆڵینەوە و لێدوان و چارەکردنی مەسەلەی کورد.

لە هیندستان کامپی دیلەکانی کورد (سەمەر پورە و بیلاریو وە ناو گونگ) ڕاستەوخۆ پەیوەندییان بەست لەگەڵ سەرکردە وە ئەفسەرانی کوردا کە بەدەستی لەشکری بەریتانیا لە ڕوکاری عێراقدا دیل کرابوون.

دیلکراو و ئەفسەرەکانی کورد لەو کامپانەدا لە هیندستان دەستبەسەر و زیندانی بوون لە ئەنجامی ئەوەی کە لە (جەبهەی عێراق) لە شەڕدا یەخسیر کرابوون، ئەمانە هەموویان لەگەڵ لقی (کۆمەڵی کوردستان) کە لە شاری قاهیرە بوو پەیوەندییان پەیداکرد وە دەستیان کرد بەهەوڵ و کۆشش کردن بۆ ئەوەی بەزووترین کات لە (ئەوروپا) کۆنگرەیەک بگیرێت لە لایەن گەلی کوردەوە، چونکە زۆر بەپێویستیان ئەزانی کەوا چ، بەرامبەر (سەڵتەنەتی عثمانی) وە چ، بەرامبەر (سوێندخۆران) گەلی کورد بۆ خۆی (نومایندەیەکی سەربەخۆ) ببەستێت بۆ چارەکردنی مەسەلەی خۆی. ئەو دەستبەسەر و کوردانە لە هیندستان بڕیاریان بەگشتی دەرکرد کە بۆ نوێنەری خۆیان لە کۆنگرەی گەلی کورد لە ئەوروپا (میرثورەییا) هەڵبژێرن وە بۆ ئەو مەبەستە نوێنەرێکی

خۆیان نارد بۆ لای میر بۆ شاری قاهیرە وە پێیان ڕاگەیان کەوا ئەو نوێنەرمان بێت لەو کۆنگرەیەدا کە گەلی کورد لە ئەوروپا ئەیبەستێت بۆ باسکردنی گیروگرفتی نەتەوایەتی و ڕزگارکردنی کوردستان.

هەر لەو دەمەدا لە ساڵی ١٩١٨/١٩١٩ی زایینی کاتێ لەشکری عثمانی لە شەڕی کەناڵی سویس و فەڵەستین شکاوە شاری (قدس) لەگەڵ فەلەستین بەگرتنی ژەنەڕاڵ (ئەیم بی) ئینگلیزی هەڕەشەی لێ کرابوو کە بکەوێت و بگیرێت وە ژەنەڕاڵ- مۆد لە شاری کوتەوە بەرەو شاری بەغدا ئەکشا، لەشکری عثمانی لە رووکاری عێراقدا لە نێوان دوو ڕووبارەکە (ما بین النهرین) بەرەو شکست ئەچوو وە شاری بەغدا لەمرۆ سبەیدا لە مەترسی کەوتندابوو، وە ناوجەرگی کوردستانی عێراق دێهات و شارەکانی لە نەخۆشی و برسێتی و گرانیدا دووچاری چەرمەسەری و مردن بوو.

لەم هەڵوێستە ناخۆشەوە ئەنجامەکانی ئەم هۆیانە نیشتمانپەروەران و ئەفسەرانی کورد کەوتنە ترسەوە کەوا ژیان و ژینی کورد وە مەسەلەی ژیانەوەی کوردستان لە پەرێشانیدایە لەبەر ئەوە وە بۆ ژیانەوەی- کورد و کوردستان- لەناو خۆیانا لە هیندستان دیسان کۆبوونەوە وە کۆمەڵەیەکی پەنهانی کوردیان دروست کرد بەناوی (کۆمەڵی کوردستانەوە) بەمەرجێک کوردستان بژێتەوە و دان بەسەربەخۆیی و مافەکانی گەلی کوردا بنێن. ئەفسەر و سەربازی کورد لە هیندستان ئامادەبوون کەوا بجەنگن دژی سەڵتەنەتی عثمانی وە بۆ ئەو مەبەستە چوونە لای (والی گشتی هیندستان) کە نوێنەری (تاجی بەریتانیا) بوو وە ویستیان کە بەڵێنی لێ وەرگرن یارمەتیان بدات، بەڵام والی گشتی هیندستان لە باتی ئەوەی کە بەڵێنەکەی خۆی بەجێ بهێنێت دوای ماوەیەکی درێژ ناردی بۆ لایان وە پێی ڕاگەیاندن کە ئەیاننێرێت بۆ حیجاز بۆ ئەوەی هاوبەشی بکەن لەگەڵ مەلیک حسێن وە لورانس وە یارمەتیان لە شەڕەکەدا بدەن. بەڵام ئەو پیاوانەی نەتەوەی کورد لە هیندستان بەگشتی ئەوەیان پەسند نەکرد وە وتیان ئێمە هاوبەشی ئەم جووڵانەوەیە ناکەین... وە بەو جۆرە حکومەتی ئینگلیز هیچ یارمەتییەکی گەلی کوردی نەدا وە دژی کۆمەڵەکە بوو، وە ئیمپراتۆریەتی بەریتانی هەڵوێستێکی دوژمنانەی بەرامبەر ئەو کۆمەڵە پەنهانییەی گەلی کورد وەرگرت، وە بەدوژمنانە لەگەڵ دیلەکانی لە هیندستان ئەجووڵایەوە.

لە ساڵی ١٩١٩ی زایینیدا کاتێ کە شەڕ وەستا وە تورکیا تەسلیم بوو وە سوێندخۆرەکان چوونە ناو شاری (ئەستەمبوڵەوە) سەرلەنوێ دەسگای حکومەتی (وحیدالدین) بە ناوی سەڵتەنەتو خەلافەتی عثمانیەوە دامەزرا، بەڵام گەلی کورد لە

کۆششی خۆیدا بەردەوام بوو وە درێژەی بەخەباتی سەختی خۆی دا بەهۆی کۆمەڵە سیاسییەکانی کوردەوە کە بەیەکەوە خەباتی خۆیانیان ڕیز کردبوو، وە لەو دەمەدا گەلی کورد لە شاری ئەستەمبۆڵ پێنچ کۆمەڵی هەبوو، یەکەمیان ناوی کۆمەڵی بەرزی کوردستان (تعالی تعاون جمعیتی) بوو کە شێخ عەبدولقادری شەمزینی سەرکردەیی ئەکرد، وە کۆمەڵی دووهەم ناوی (کۆمەڵی ئیستیقلالی کوردستان بوو) وە بنەماڵەی بەدرخانەکان سەرکردەیان ئەکرد، وە کۆمەڵی سێهەمیان ناوی (کۆمەڵی دیموکراتی کوردستان) بوو کەوا تێ ئەکۆشا بەسەرکردایەتی نەوجەوانان و ڕۆشنبیران و لاوانی گەلی کورد، وە لە پیاوە ناسراوەکانی ئەم کۆمەڵە مەمدوح سەلیمی وانی بوو، بەڵام کۆمەڵی چوارهەمیان ناوی (کورد سوشیالیستی و ترەقی پەروەران) بوو وە گەلێ لە قوتابی دانیشگاکانی تێدابوو، وە کۆمەڵی پێنجهەم لەو دەمەدا کە بۆ گەلی کورد تێکۆشا ناوی (هیوی وە تشکیلاتی اجتماعی) بوو.

ئەم پێنچ کۆمەڵە هەموویان پێکەوە خەباتیان ئەکرد و هاوکاریان ئەکرد بۆ هێنانەدیی مافەکانی گەلی کورد و سەربەخۆیی کورد و کوردستان، وە بەیەکەوە دوو ڕۆژنامەیان دەرئەکرد، یەکەمیان ناوی (ڕۆژنامەی ژین) بوو کە تورکەکان پێیان ئەوت (جن) واتە جنۆکە، وە دووهەمیان ناوی (کوردستان) بوو، وە ئەم دوو ڕۆژنامەیە هەردووکیان سیاسی و کۆمەڵایەتی بوون وە داوای مافەکانی گەلی کوردیان ئەکرد و بەزمانی کوردی کرمانجی و تورکی دەرئەچوون، وە جگە لەمەش ئەم کۆمەڵانە زۆر پەڕاوی ئەدەبی و کۆمەڵایەتیان بەزمانی کوردی (کرمانجی) چاپ کردبوو وە بۆ قوتابخانەکان گەلێک پەڕاویان هێنابووە بەرهەم.

بەهێزترین و بەتواناترین و چالاکترینی ئەم کۆمەڵانە کۆمەڵی بەرزی کوردستان (کوردستان تعالی وتعاون جمعیتی بوو) وە ئەم کۆمەڵە لە هەموو بەشەکانی کوردستاندا دامەزراوی هەبوو، وە تەنیا لە کوردستانی تورکیادا (٣٤) لقی ئەم کۆمەڵە هەبوو سەبارەت بەوەی کە ئەم کۆمەڵە کارێکی گەورەی لەسەر کوردستانی خواروو هەبوو کە (سلێمانی و کەرکووک و هەولێر و مووسڵ) وە جگە لەوەی کە ئەم کۆمەڵە دەنگی خۆی گەیانبۆوە دەرەوەی کوردستان وە لەگەڵ ئینگلیز و ئەمەریکا و فەڕەنسا و ئیتاڵیا، پەیوەندی پەیدا کردبوو، ئەم کۆمەڵە بەرامبەر (خیلافەتی عثمانی) سیاسەتی مامناوەنگی بوو بەڵام ڕاستەوخۆ دژی (کەمالییەکان) هەڵسوکەوتی ئەکرد و لە کاردابوو، وە ئەم کۆمەڵە لەبەر ئەوەی کە بۆ سەربەخۆیی و یەکیەتی (خاکی پیرۆزی کوردستان) تێ ئەکۆشا ئینگلیزەکان زۆر ڕقیان لێ هەبوو وە بەرەنگاری وەستابوون وە

هەوڵی نەهێشتن و قەڵاچۆکردنیان داوە بەتایبەتی لە (کوردستانی عێراق) واتە لە ناوچەی مووسڵ و هەولێر و کەرکوک و سلێمانی، وە شاری بەغدا، وە ئینگلیزەکان هەرگیز نەیان ئەهێشت نووسراوەکانی کۆمەڵی بەرزی کوردستان وە چاپەمەنی و بڵاوکەرەوەکانیان دەست خەڵکی کوردستان بکەوێت وە بەتایبەتی (کوردستانی عێراق) بەڵام کۆمەڵی بەرزی کوردستان لە بەر ئەوەی گورج و گۆڵ و ئازابوو نەئەترسا وە بەرێکوپێکی نووسراوەکانی خۆی بەپەنهانی هەر ئەگەیان وە هیچ نرخێکی نەئەدا بەپروپاگەندە و درۆ و دەلەسەی ئینگلیز کە دژی کۆمەڵی کوردستان ئەیکرد.

ئەم کۆمەڵانەی گەلی کورد هەر بەوە نەوەستان کە لە ناوەوەی کوردستان تێبکۆشن بەڵکو خەباتی خۆیان درێژە پێ دابوو بۆ دەرەوەی وڵات بۆ ئەوەی بێگانە لە مەسەلەی کورد شارەزا بێت و هەقی گەلی کورد سەرنج بدەن و لایەنی بگرن وە لە بەر ئەو مەبەستە پیرۆزانە ئەم کۆمەڵانە بۆ کۆنگرەکانی دەوڵەتان لە ئەوروپا نوێنەری خۆیان هەڵبژارد بۆ ئەوەی دەنگی گەلی کوردیان پێ بگەیێنن و گەلی کورد هاوبەشی ئەو کۆنگرانە بکات کە بۆ چارەنووسی ئەو گەلانە ئەبەستران کە لە ناو چوارچێوەی دەوڵەتی عثمانی ڕووخاودا بوون، وە بۆ ئەوە ئەو کۆمەڵانە نوێنەری خۆیان هەڵبژارد وە زۆربەی دەنگیان دا بە «ژەنەڕاڵ شەریف پاشا سەعید پاشا زادە» کە لە خەڵکی شاری سلێمانیە بۆ ئەوەی نومایندەی گشتی هەموو کوردستان بێت وە نوێنەری نەتەوەی کورد بێت لە هەموو «کۆنگرەکاندا» کە لە ئەوروپا ئەبەستران لە نێوان دەوڵەتە گەورەکاندا، بۆ ئەوەی مافی کوردستان بپارێزێت. ئەم کۆمەڵە سیاسیانەی گەلی کورد پێش بەستنی کۆنگرەی سیڤەر یەک لە سەریەک یادداشتیان پێشکەش دەوڵەتە گەورەکانی جیهان وە بەتایبەتی ئینگلیز و فەڕەنسا و ئەمەریکا و ئیتاڵیا ئەکرد و ڕاپۆرتیان ئەدانێ بۆ باسکردنی مەسەلەی کورد وە بۆ سەربەخۆیی و ڕزگاری کوردستان داوایان ئەکرد.

حکومەتی بەریتانیا هەرگیز نەی ئەویست کۆمەڵی بەرزی کوردستان بەهێزبێت چ لە کوردستانی تورکیا وە یا لە کوردستانی عێراق وە ئینگلیزەکان زۆر لایان گران بوو کە (ژەنەڕاڵ شەریف پاشا) نومایندەی گشتی کورد بێت لە ئەوروپا چ، لە کۆنگرە گشتییەکاندا وە یان لە کۆنگرە ڕۆژهەڵاتی (شەرقیە)کاندا لە بەر ئەوە بەهەموو هێزێکیان بەرهەڵستی شەریف پاشایان ئەکرد وە حکومەتی تورکی کەمالیستەکان کە مەرکەزیان ئەنقەرە بوو لە دژی شەریف پاشا هانیان ئەدا، وە جگە لەوەش لە شەریف پاشا ئەترسان کە لە (مؤتمرەکاندا) لایەنگری سیاسەتی حکومەتی فەڕەنسا بگرێت لە

ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا وە بەرژەوەندی فەڕەنسا سەربخات بەسەر قازانجی ئینگلیزدا چونکە حکومەتی بەریتانیا لە ئەنجامی پەیمانی (سایکس بیکو) زۆر ئەترسا.

ساڵی (١٩١٩)ی زایینی لە سەر بیروڕای کۆمەڵەکانی کوردستان لەگەڵ نومایەی گشتی ئەرمەن (بارون بوکومس نوبار پاشا)ی میسریدا ڕێکەوت وە لە ئەنجامی ڕێکەوتنەکەدا پەیمانیان بەست کە گەلی کورد وە گەلی ئەرمەن هەریەکە دان بەمافی ئەوی کە دا بنێت وە یارمەتی و هاوکاری یەکتری بکەن، وە لە کۆنگرەکانی گێتیدا پشتی یەکتری بگرن، بۆ ئەوەی بەرامبەر «کەمالیستەکان» وە «حکومەتی ئەستەمبوڵ» مافی کوردستان وە ئەرمەنستان پارێزگاری بکەن. بەم جۆرە ئەم کۆمەڵانەی نەتەوەی کورد لەم ماوەیەدا لە تێکۆشاندا بەردەوام بوون، وە جگە لەوەش لە کۆتایی شەڕدا هەوڵیان دا کە بەیارمەتی (سوێند خۆران) ئەو کوردانەی کە بەهۆی ئەو جەنگەوە دەربەدەر و دیل و پەنابەرن، وە ماڵ و دێهات و زەویان لێ داگیر کرابوو بەهۆی سەڵتەنەتی «عثمانی» وە، وە لە ڕووی غەزا و جیهادەوە تووشی ئەم سەرگەردانی و ماڵوێرانییە بوون، وەیان ئەو کوردانەی کە ڕەوانەی «ئەنادۆڵ و ئەزمیر و ئەستەمبوڵ» کرابوون بگەڕێنەوە شوێنی خۆیان وە بۆ گەڕانەوە و دامرکاندنی ئەم هەزارەها کوردە لە کوردستاندا ئەم کۆمەڵە سیاسییانە هەوڵ و تەقەلایەکی زۆریان دا و بەیارمەتی دەوڵەتە سوێندخۆرەکان هەموویان گەڕانەوە بۆ ناو شار و ماڵ و جێگەی خۆیان.

مەلا سەلیم ئەفەندی

مەلا سلیم ئەفەندی کە یەکێکە لە شێخە گەورەکانی (هێزان) لە کاتی خۆیدا لە ڕووی تێگەیشتن و زانیندا دائەنرا بەجێنشینی (شێخ صبغةالله هێزانی) کە شێخی هێزان بوو، لە بەرئەوەی مەلا سلیم ئەفەندی کوردایەتی ئەکرد وە هەوڵی ئەدا بۆ سەربەخۆیی کوردستان لەگەڵ حاجی موسا بەگی خویتەلی وە سید عبدالقادر ئەفەندی شەمزینانی بەپێی فرمانێک کە لە لایەن (سوڵتان عبدالحمید)ەوە دەرکرا لە ساڵی (١٨٩٤)ی زایینی دوور خرانەوە بۆ شاری (مەدینەی منەوەرە)وە دیسان هەر لەو ساڵەدا کە (سوڵتان عبدالحمید) هەرا و گێچەڵی ئەرمەنییەکانی دروست کردبوو وە ئەرمەنییەکانی لە دژی گەلی کورد هان دابوو بۆ ئەوەی شەڕ بکەن و ئاژاوە بنێنەوە، وە بەم جۆرە ئەو شەڕە لە لایەن ئەرمەنییەکانەوە هەڵگیرسێنرا کە دەستی ئیمپریالیزمی ئینگلیزی وە قەیسەری ڕووسیا (چارنیکولا) شی تیادا بوو، وە جگە لەمانەش هەر لەم ساڵەدا (موسی بەگی هێزانی) لە لایەن کۆمەڵی تاشناقی ئەرمەنییەکانەوە کوژرابوو وە لە ئەنجامی ئەو ڕوداوانەی کە باسمان کردن (گەلێک پیاوی گەورەی کورد کە بەهێز و توانابوون دوور خرابوونەوە بۆ حیجاز).

لە حیجاز لە شاری (مەدینەی منەوەرە) مەلا سەلیم ئەفەندی هێزانی وە حاجی موسی بەگی خویتەلی وە سەید عبدالقادر ئەفەندی شەمزینانی کۆبوونەوە لەگەڵ ئەو پیاوە دوورخراوە تێکۆشەرانەی کوردا ئەکەن، وە لەم کۆبوونەوانەدا دیسان ئەو کوردانەی کە چووبوون بۆ (حەج) لە حیجاز هاوبەشی تیائەکەن وە لە کۆبوونەوەکاندا ئامادە ئەبن، وە کۆبونەوەکان بەهەموویان لە (مەسەلەی کورد ئەکۆڵنەوە وە لە زۆرداری و نالەباری حکومەتی عثمانی ئەدوێن) وە لە ئەنجامدا لە (مەرقەدی بزورگی پێغەمبەردا صلی الله علیە وسلم) لە شاری مەدینەی منەوەرەی پیرۆز هەموویان کۆبوونەوەیەک ئەکەن وە بۆ یەکتری سوێند ئەخۆن کە لە دەوڵەتی عثمانی جوێ ببنەوە وە (خۆ بەخۆ کوردستانێکی ئازاد) پێک بهێنن، وە هەر لەوێدا پەیمان ئەبەستن کە گەڕانەوە بۆ کوردستان، هەر کەسە لە شوێنی خۆی تێ بکۆشێت بۆ ئەوەی ئەم گەلی کوردە هەژارە و چەوساوەیە لە زۆرداری و نالەباری دەوڵەتی عثمانی ڕزگاری ببێت.

لە ساڵی (١٨٩٦)ی زایینی سوڵتان عبدالحمید مەلا سەلیم ئەفەندی وە شێخ عبدالقادر وە حاجی موسی بەگ ئەبەخشێت، وە ڕێگا ئەدرێت بە دوور خراوەکان کە لە حیجازەوە بگەڕێنەوە بۆ کوردستان، وە بەم جۆرە مەلا سەلیم گەڕایەوە بۆ کوردستان وە

دەستی کرد بە پروپاگەندە و بزووتنەوە، وە چووە ناو کوردەکانی (باش قەلا- وان- مووش- بتلیس- دیار بەکر) وە دەستی کرد بەبلاوکردنەوەی بیروباوەڕەکەی، وە خێلەکانی ئەو ناوە زۆریان گوێ لە پەند و وتەکانی مەلا سەلیم ئەگرت وە باوەڕیان پێ ئەهێنا وە پێیان ئەسەلمێنێت کەوا گەلی کورد پێویستە هەوڵ بدات (بۆ ڕزگاربوونی خۆی) وە هەموویان بۆ ڕاپەڕین دژی حکومەت خۆیان ئامادە ئەکەن، جگە لە هەندێک لە شێخەکانی قادری نەبێت کە لەبەر چەند هۆیەکی دینی و خودپەرستی شێخایەتی بێ بایەخ هاوبەشی بیری خەلیفە سەلیم ناکەن (گوایا لە بەر ئەوەی نەقشی مەزەبە)وە بەتایبەتی لە (بولانیق و مووشدا) شێخ عبدالرحمن تاگی (Tagi) لایەنگریی مەلا سەلیم ئەفەندی ناکات وە یارمەتی سەڵتەنەتی حەمیدی ئەدات.

لێرەدا ئەوەی کە زۆر گرنگە مەلا سەلیم لە کاتێکدا کە خەریکی بڵاوکردنەوەی بیری کوردایەتی و ڕزگاری کوردستان بۆ (شێخ صبغة اللەی هێزانی) کە شێخی هێزان بووە وە سەرۆکی هەموو نەقشییەکانی کوردستانی تورکیا بوو وە کە مەلا سەلیم خۆی خەلیفەی بوو کۆچی دوایی کرد، بەڵام مەلا سەلیم لە باتی ئەوەی کە خۆی بچێتە جێگای خوا لێخۆشبوو هات لە جیاتی ئەوەی کەوا بکات، کوڕەکەی شێخ صبغة اللە کە ناوی شهاب الدین بوو دای ئەنێت لە جێگای خۆی کە لە تەمەنی (١٠) دە ساڵاندا ئەبێت، وە خەلیفە مەلا سلیم دوای ئەوە دەست ئەکات بەڕێ و شوێن دانان بۆ شێخ شهاب الدین وە لە جێگا و بارەگای باوکی دای ئەمەزرێنێت وە فێری زانیاری و سۆفیتی و ئیرشادی دینی ئەکات، ئەمجا مەلا سەلیم بڵاوی کردەوە کە سۆفی و پیاوی دینی ئەبێت تەنیا هەر بۆ خۆی هەوڵ نەدات بەڵکو پێویستە خۆی بتوێنێتەوە لە ناو بزورگی و توانای خوادا و خۆشەویستی ئادەمزاد و مرۆڤدا وە وەتەن پەرستی هەردوو دنیا بێت.

شێخەکانی کوردستان هەموویان ئەم هەنگاوەی مەلا سەلیم پەسند ئەکەن و پێ خۆشحاڵ ئەبن وە بەدڵ و بەگیان هاوکاری مەلا سەلیم ئەکەن لە بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕی نیشتمانپەروەریدا، بەم شێوەیە مەلا سەلیم لە ناو زۆربەی زۆری خەڵکی کوردستانی تورکیادا بیروباوەڕی پیرۆزی کوردایەتی بڵاو ئەکاتەوە وە تەنانەت کار ئەکاتە سەر کوردەکانی (قەفقاسیا) کە دانیشتووی (قاقزمان و قارس و ئەردەهان) ئەبن وە بەو جۆرە دەرویش و موریدێکی زۆری ئەبێت، وە مامۆستا و زانا و پیاوە تێگەیشتووەکانی کورد بیروباوەڕی خەلیفە سەلیم پەسند ئەکەن، وە (کۆمەڵی عولەما) فتوا دەرئەهێنن کە بەپێی شەرع نابێت زانا دینییەکانی کوردستان خزمەت و یارمەتی

ئیمپراتۆریەتی عثمانیەکان بدەن وە بە تایبەتی لەژێر فرمان و ڕژێمی عثمانیدا ناگونجێت کە کورد ئیمام و قازیتی و موفتیێتی پەسند بکات، چونکە حکومەتی عثمانی بەپێچەوانەی خیلافەتی ئیسلام و شەریعەت لە کاردایە، بەرامبەر مەزەبی جەعفەریەکان هەڵوێستێکی دوژمنانەی وەرگرتووە وە دووبەرەکی ئەخاتە ناو ئیسلامەوە بو سوودی خۆی.

لە ئەنجامی ئەم تێکۆشانە تێکراییەی گەلی کورد وە پیاوە ئازاکانیدا، وە لە سەر ڕۆشنایی ئەم بزووتنەوەیەدا لە پێناوی بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕی کوردایەتیدا خەڵک لە کوردستانی تورکیادا لە شەش ویلایەتەکەدا کە بریتییە لە ویلایەتی (ئەرزرۆم و خەرپوت و ئال عەزیز و دیاربەکر و بتلیس و وان) ڕائەپەڕن، وە خەڵکی ئەم شەش هەرێمە بە یەک جار ئەجوڵێنەوە، وە بزووتنەوەی کوردایەتی لە ناویاندا پەرە ئەسەندێت و بڵاوئەبێتەوە وە بەم جۆرە خەلیفە مەلا سەلیم لەگەڵ گەلێک لە زانیار و مەشایخ و سەرۆکی ئەو ناوچانە بەڵێن و پەیمانیان بەست، وە بەتایبەتی لەگەڵ ناوچەکانی (ئەرزرۆم و وان وە بتلیس)دا ڕێک کەوتبون کە کوردستان بەجیاوازی لە تورک (ئیدارەیەکی موختاری) بێت بەڵام ئەو ئیدارەیە بەدەوڵەتی عثمانییەوە ببەستریت وە سەر بەخەلافەتی عثمانی بێت.

حکومەتی عثمانی لەمە زۆر شپرزە بوو وە بۆ گرتنی مەلا سەلیم لەشکری دەرکرد وە لە مانگی حوزەیرانی ساڵی (١٩١٠)ی زایینی مەلا سەلیم لە سەر ڕێگای وان بتلیس لەلایەن (ئالایەکی سوپایی) تورکەوە ئەگیرێت، کاتێک شێخ شهابالدینی هێزانی کە ئەمەی بیست زۆری لا گران بوو، لە بەر ئەوە لەگەڵ (١٠٠) سەد سواری کورددا هێرشیان بردە سەر ئالا سەربازیەکەی تورک وە بەشەڕکردن مەلا سەلیمیان سەندەوە، وە لە ئەنجامدا لە سەر ئەم ڕووداوە (مەسەلەی کوردستان) ئاشکرا بوو و دەرکەوت وە لە نێوان کورد و تورکدا شەڕ هەڵگیرسا، وە لەشکری تورک لە شاری (بتلیس) بریتی بوو لە (چوار تابور سەرباز وە یەک بەتاریە تۆپ، وە دوانزە مەترەلۆز)، بەڵام شێخ شهاب هێرشی بردە سەر (بتلیس) وە لەم شەڕەدا تورکەکان شکان وە لە ئەنجامدا (٢ تۆپ وە ١٠ مەترەلۆز وە ٣٠٠ تفەنگ لەلایەن لەشکری کوردەوە گیران ٣٢٠ سەربازی تورک دیل کران)، بەڵام داخی گران لەم شەڕەدا (٥٠) شەرکەری کورد شەهید کران، سوپای تورک بەرەو (دیاربەکر) هەڵات وە والی بتلیس ڕای کرد، بەڵام لە مانگی ئابی ساڵی (١٩١٠)ی زایینی لە شاری دیاربەکرەوە فیرقەیەکی سوپا بەرەو بتلیس هێرشی برد، وە لە ئەنجامی شەڕدا سوپای زۆرداری عثمانی شاری بتلیسی هەمدیسان داگیر

کردەوە، وە لەم شەڕەدا زۆری لەشکرەکە لە ئەرمەنییەکان بون وە لەبەر ئەوەی کە ئەمانە لە پێشەوەی سوپاکەوە بون زۆریان لێ کوژران، بەرامبەر (٢٠) شەڕکەری کورد کە لە وێدا شەهید کران، بەڵام بەمە شەڕ کۆتایی نەهات وە شێخ شهاب الدین لە ڕۆژهەڵاتی شاری (بتلیس) دیسان لەگەڵ لەشکری تورک دایان بەیەکدا وە ئەمجارەش تورکەکان شکان وە شێخ شهاب الدین شاری (بتلیس)ی لە داگیرکەرە تورکەکان سەندەوە.

ئەوەی جێگای داخە، وە شایەنی ناخۆشییە تورکەکان زۆر کات هەستی دینی هەندێ لە عێلەکانی کوردیان بەکارهێناوە وەڕایان کێشاون بۆ لای ئیمپراتۆریەتی عثمانی، وە بەبۆنەی جیاوازی مەزەب و مەزەب پەرستییەوە دووبەرەکیان خستۆتە ناویانەوە زۆر زیانیان بەبزووتنەوەی کوردایەتی گەیاندووە بۆ قازانجی گلاوی خۆیان وە حکومەتی عثمانی لەم شەڕەی گەلی کوردا چەند شێخێکی بەناوی (مەزەبی قادریەوە) بۆلای خۆی ڕاپێچ دان، وە لە شێخەکانی قادری لە قەزای کفرا (Kefra) شێخ عبدالباقی وە شێخ حسێنی قادری حکومەتی عثمانی بۆ سوودی خۆی بەکاری ئەهێنان دژی شێخ شهاب الدین وە لە ئەنجامدا ئەمانە خیانەتیان لەگەڵ شێخ شهابدا کرد و هێرشیان بردە سەر شاری (بتلیس) لەگەڵ لەشکری تورکیادا، بەڵام شێخ شهاب الدین کە شاری بتلیسی بەدەستەوە بوو، بۆ ئەوەی کە لە ناو کوردەواریدا (برا کوشتن ڕوو نەدات) وە بۆ ئەوەی کە لە نێوانی (کورد و کوردا) خوێن نەڕێژرێت شاری (بتلیسی) بەجێ‌هێشت وە بەرەو مووکس- سعرت MUKS SIERT کشایەوە وە تورک شاری بتلیسیان دیسان داگیر کردەوە، مەلا سەلیم تا بەهاری ساڵی (١٩١٣)ی زایینی لەو ناوەدا مایەوە بەڵام دەستەڵاتی حکومەتی عثمانی تەنیا هەر لە ناو شارەکەدا (بتلیسی) هەبوو وە هەر لە ناو بتلیسدا فەرمانڕەوایی عثمانی مابوو وە دەرەوەی شارەکە هەمووی بەدەست سوپای کوردەوە بوون، وە هەر چەندە لە نێوانی هەر دوو لەشکرەکەدا (کورد و تورک) وەک پەیمانێکی ئاشتی بەسترابێت وابوو بەڵام دیسان هەر جارجار شەڕ ڕووی ئەدا وە هەرگیز هەر دوولا بەرامبەر یەکتر گوماندار بوون تا بەهارێ (١٨)ی مانگی نیسانی ساڵی (١٩١٤)ی زایینی کە حکومەتی تورکیا لە (وان، وە مووش، ئەرزروم، دیاربەکر)ەوە ٣ فیرقە سەربازی ئامادەکرد وە هێرشیان بردە سەر شێخ شهاب الدین وە خلیفە مەلا سەلیم ئەفەندی زازا، وە لە ئەنجامی شەڕێکی خوێنیندا شێخ محمد شیرین کە برای شێخ شهاب الدین وە سەید علی ئەفەندی ئامۆزای بەدیل گیران وە لە شاری (بتلیس) لەگەڵ (١٠)دە کوردی کەدا هەڵواسراون وە گیانیان لە پێناوی کوردستاندا بەخت کرد مەلا سەلیم ئەفەندی ئەمەی زۆر لە لا گران بوو وە ویستی هێرش بەرێتە سەر بتلیس وە

بۆ ئەمە ئازایەتییەکی مەردانەی نواند وە (شەبەیخوینەکی) کرد بەوەی کە خۆی لەگەڵ (٤٠) پیاوی گیانفیدا بەشەو چوونە ناو (شاری بتلیس)ەوەوە دەستیان کرد بەشەڕکردن، وە مەلا سەلیم ئەفەندی لەگەڵ (٤٠) قارەمانە کوردەکە (٥) سەعات لە شەڕدا ئەبن لەگەڵ لەشکری عثمانی لە ناو شاری بتلیسدا، وە لە ئەنجامی شەڕەکەدا (٢) ئاڵای قوماندانی وە (٥) ئەفسەر وە (١٤٠) سەربازی لەشکری تورک ئەکوژێن وە ئەمانە زۆریان بەگوللەی یەکتر کوژرابوون لە شەڕەکەدا لە بەرئەوەی کە شەو ئەبێت وە لە تاریکاییدا جەندرمەی تورکەکان ئەحەپەسێن، بەڵام کاتێک کە ڕۆژ ئەبێتەوە مەلا سەلیم وە (٤٠) قارەمانەکە لە هەموو لایەکەوە گەمارۆ ئەدرێن وە (١٠)دە قارەمانیان لێ دەکوژرێت وە (٢٠) بیستیان دەرباز ئەبن وە ئەگەڕێنەوە بەڵام مەلا سەلیم لەگەڵ دە تفەنگچی خۆیان ئەخەنە ناو قونسوڵخانەی ڕووسیا وە تا هەڵگیرساندنی جەنگی گێتی یەکەمینی جیهان لەویانەدا ئەمێننەوە، بەڵام کاتێک کە جەنگ هەڵئەگیرسێت عثمانییەکان قونسوڵی ڕووسیان بەدیل گرت وە مەلا سەلیم و دە قارەمانەکەیان گرت وە لە بەردەمی قونسوڵخانەی ڕووسیدا هەڵیان واسین بەتاوانی کوردایەتی وە لە دین لادان وە (٧) ڕۆژی ڕەبەق لاشەکانیان بەهەڵواسراوی مابوونەوە، وە بەو جۆرە گیانی پاکی مەلا سەلیم ئەفەندی لە لەشی پیرۆزی جیا ئەبێتەوە لەگەڵ دە قارەمانەکەدا ئەبتە قۆچی قوربانی ڕێبازی ڕزگاری کوردستان. خەلیفە مەلا سەلیم کە لە سێدارە درا تەمەنی (٦٥) ساڵان بوو وە کاتێک کە هێنایانە بەر سێدارە بۆ هەڵواسین (والی بتلیس) لێی پرسی خۆ تۆ ئەت وت (خودا نوسرەتتان ئەداتێ) کەچی ژێر کەوتی؟ شێخ سەلیم لە وەڵامدا فەرمووی (بەڵێ خودا نوسرەتی بەئێمە بەخشی) بەڵام لە ناو خۆماندا غایەن هەبوو لە بەر ئەوە (خودا نوسرەتی لە ئێمە سەندەوە) بەڵام خودا بۆ هەموو مرۆڤێک مردنی داناوە، وە مردن بۆ هەمووان یەک ڕەنگە، ئەمجا لە سەر پەتی قەنارەکە ڕووی کردە والی وە فەرمووی:

بەڵام مژدە بێت لە تۆ... کە تۆ دۆزەخیت وە جێگات جەهەنەمە، چونکە من هاتم وە هەقم تەلقین کردیت کەچی تۆ پەسندت نەکرد، لە پاشا فەرموی: مردن بۆ گیانی ئێمەمانان نییە، ئەمین بن کە گەلی کورد لەگەڵتانا حسابێک هەر ئەکات وە هەرگیز لە حسابی دەرناچیت، وە ئێوە (لە دنیا و قیامەدا هەر ژێر ئەکەون چونکە حوکم و سەڵتەنەتی درۆ و دەلەسە و فێڵ و تەلەکەبازی بەزوڵم و زۆرداری ناچێتە سەر و هەق داناپۆشێت)، وە بەم ڕەنگە گەورەیەک لە گەورە پیاوەکانی کورد و قارەمانێکی مەزنمان دوا هەناسە و گیانی لە سێدارەدراوی لە ڕێگای گەلەکەیدا بەخشی.

مەلا سەلیم ئەفەندی پیاوێکی گەورە بوو، پیاوێکی دینی گەلپەروەر بوو وە زانا و شاعیر و ئەدیب بوو، زمانی تورکی و فارسی و عەرەبی ئەزانی وە شارەزایی لە هەموو شێوەکانی زمانەکەی خۆیدا هەبوو وە دیوانی (مەسنەوی بخاری بەناوبانگ) بەکوردی کرمانجی شەرح و تەفسیر ئەکرد، لە پێناوی (ئیستقلالی کوردستاندا) دوو جار بۆ ئەستەمبۆڵ و چوار جار بۆ حیجاز چووە، وە لەگەڵ پیاوە مەزنەکانی کوردستاندا کە لە شاری (مەدینەدا) دەستبەسەر و زیندانی بوون گفتوگۆی کردووە، وە ئەوی ڕاستی بێت (شێخ شهاب الدین) زۆر جار تکای لە مەلا سەلیم ئەفەندی کردووە کە دانیشێت وە واز بهێنێت وە ئەوی مەلا سەلیم ئەڵێت ئەم وا بکات، وە دێهاتی پێ ئەدات، بەڵام مەلا سەلیم کۆڵی نەدا وە گوێی لە قسەی شێخ شهاب نەبوو، وە لە پێناوی گەلی کوردا لە هاتوچوو نەکەوت و نەترسا لە هەڕەشە و گوڕەشەی تورک وە هەرگیز ئیرشادی میللی و دینی خۆی هەر ئەکرد، وە ئەی فەرموو (لە پێناوی دین و قەومی کوردا هەتا خوێنی خۆم گیانفیدا نەکەم... واز ناهێنم).

بەڵام ئەوی پێویستە کە باسی بکەین بەداخەوە حکومەتی حەمیدی (٦٤) ئالای سوپایی لە ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی تورکیادا کە کوردستانە لە خێڵەکانی کورد پێک هێنابوو، بۆ پچڕپچڕکردنی بزووتنەوەی پیرۆزی گەلی کورد وە پارچە پارچەکردنی هێزەکانی (بۆ ئەوەی شیرازەی یەکیەتی و برایەتی وە ئاهەنگی ڕێکوپێکی لە ناو کوردا پێک نەیەت وە بەرامبەر سەڵتەنەتی عثمانی هێز و توانایەکی کوردایەتی دروست نەبێت) وە جگە لەمەش سوڵتان عەبدولحمید ئەم تەشکیلانەی بۆیە دروست کردبوو تاکو بەرامبەر (قازاقی) ڕووسی بەکاریان بهێنێت وە لە شەڕی یەکەمی جیهان سوودێکی زۆری لەم کوردانە وەرگرت بەڵام زۆر جێگای سەرسوڕمان و شەرمەزارییە کە لەم هەموو بزووتنەوە میللییە گرنگانەدا کە بۆ سەربەخۆیی خاکی پیرۆزی کوردستان و ڕزگاری ڕەنج خۆوراوانی کورد ئەکرا، ئەم (٦٤) ئالایە هیچ بەشداری و هاوکاری بزووتنەوەکانی کوردیان نەکرد وە ئەمانە هەموویان لەگەڵ تورکدا یەک بوون وە بەرامبەر بزووتنەوەی ڕزگاری نەتەوایەتی کورد بێ لایەن وەستابوون.

شەرمەزاری و ڕووڕەشی بۆ ئەوانەیە کە خیانەت لەگەلەکەیان ئەکەن، شانازی بۆ گیانی پاکی مەلا سەلیم و هەڤاڵەکانی!

پیاوە مەزنەکانی گەلی کورد

میر عەبدولڕەزاق بەدرخان

میر عەبدولڕەزاق بەدرخان لە ساڵەکانی ١٩١٢-١٩١٣ زایینیدا لەگەڵ چەند پیاوێکی ناسراوی کوردا ئەچن بۆ شاری سان پترسبورگ (لێنینگراد) وە لەگەڵ چارنیکولای قەیسەری ڕووس گفتوگۆ ئەکەن لە بابەت مەسەلەی نەتەوەی کوردەوە بۆ ئەوەی یارمەتی لێ وەربگرن بۆ پێکهێنانی حکومەتێک لە کوردستاندا لە ناوچەی شەش ویلایەتەکەی ڕۆژهەڵاتی تورکیادا کە (کوردستانە).

لە ئەنجامی گفتۆگۆکردندا میر عەبدولڕەزاق بەدرخان بەڵێنی لە چار نیکۆلای قەیسەر وەرگرتبوو بۆ (دامەزراندنی حکومەتی کوردستان)، بەڵام بەمەرجێک کە پارێزگاری مافی کەمایەتییەکانی ئەرمەن و ئاثوری و هەندێ لە کلدانییەکان بکرێت کە لە کوردستاندا ئارام سازن... میر عەبدولرزاق بەدرخان بۆ ئەم مەبەستە پیرۆزەی گەلی کورد وە بەتایبەتی خێزانی بەدرخان وە خێزانی شەمزینان وە دەرسیمییەکان یارمەتیان ئەدا، وە لە ساڵی (١٩١٢)ی زایینیدا بۆ بەجێهێنانی ئەم فەرمانە گەورەیە لەگەڵ سەرۆکی بارو لوتفی فیکری بەگی دەرسیمی کە سەرۆکی گشتی نەقابەی پارێزەرانی دەوڵەتی عثمانی بوو دوابوو وە پێکەوە ڕێکەوتبوون بۆ هانینەدیی ئامانجەکانی نەتەوەی کورد.

بەڵام لە کاتێکدا کە میر عەبدولڕەزاق هەوڵ و کۆششی ئەکرد بۆ گەلە چەوساوەکەی کەچی کۆمەڵی (ئیتحاد و تەرەقی) لە ژێر فەرمانداری ئەنوەر پاشا وە تەلعەت بەگ دژی بەدرخان لە کاردا بوون.

وە ڕۆژنامەکانی (ئەستەمبۆڵ) (وەقت) وە(سەباح) وە(ئیقدام) وە(تەسویری ئەفکار) لە نووسینەکانیاندا پروپاگاندەیان ئەکرد وە هاواریان ئەکرد کە میر عەبدولڕەزاق بەدرخان لە دین وەرگەڕاوە و خائینە چونکە بەرامبەر خەلافەتی عثمانی هەڕەشە ئەکات، وە بەم جۆرە ئەیان ویست کە ناوی میر خراپ بکەن و لەناو گەلی کوردا بیشکێنن، وە ڕۆژنامەکانی تورک بۆ قازانجی خۆیان ئەیان نووسی، میر عەبدولڕەزاق لەگەڵ (مۆسکۆ) پەیمانی بەستووە و چل هەزار تفەنگی وەرگرتووە لەگەڵ پارەیەکی زۆر چونکە خەیاڵی دامەزراندنی حکومەتی کوردستان لە ژێر چاوەدێری ڕووسیدا لە کەللەیدایە.

ڕۆژنامەکانی کۆمەڵی ئیتحاد و تەرەقی هەر بەوەشەوە نەوەستان بەڵکو ئەیان ویست

(دین) بەکاربهێنن بۆ دژی (بەدرخان) چونکە هەمیشە بانگیان ئەکرد و ئەیان نووسی، ئەی ئیسلام ئەی کورد و ئەی تورک، ئێوە چۆن ویژدانتان ئەمە پەسند ئەکات کە میر عەبدولرەزاق بەدرخان ئاوا بکات؟! وە بەم جۆرە حکومەتی (تورکیا) فرمانێکی دەرکرد کە خێزانی بەدرخانییەکان وە شەمزینییەکان وە دەرسیمییەکان خائینن بەرامبەر بەئیسلامەتی و تورک.

لە ئەنجامی ئەم هەڵوێستانەی حکومەتی تورکیادا بەرامبەر بەگەلی کورد کە بۆ هەقی خۆی هەوڵی ئەدا و کۆششی ئەکرد وەکو کە لە ژێر دەستەکانی کەی تورکیا لە ساڵی (١٩١٤)ی زایینیدا کە جەنگی گێتی یەکەمین هەڵگیرسا وە لە کاتێکدا لەشکری ڕووسیا لە دوایی پایزی ساڵی (١٩١٤)ی زایینیدا هاتە نزیک (وان و ئورمیە) میر عەبدولرەزاق بەدرخان لەگەڵ قوماندانی گشتی ڕۆسیادا ئەبێت وە لە شاری (چالدیران) کە ئەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی هەرێمی (وان) لە سنووری ئێران حکومەتی کوردستان دائەمەزرێنێت وە لەشکرێکی بچووک لە خێڵە کوردەکانی دەوروپشتی (ئورمیە، وان، حەیدەران، میللی وە شوکاک) دروست ئەکات، وە لەم کاتەدا (سید طە شەمزینی) وە(سمکۆ ئاغای شوکاکی) کە دوو سەرۆکی کوردن وە دیلکراو ئەبن لە (باکۆ) لە سەر داوا و هەوڵی میر عەبدولرەزاق بەرەڵا ئەکرێن، وە هەردووکیان ئەگەڕێنەوە و هاوبەشی (حکومەتی کوردستان) ئەکەن، ئەمجا میر عەبدولرەزاق دەست ئەکات بەکارو فرمان بۆ بەڕێوەبردنی حکومەتی کوردستان وە بۆ ئەم مەبەستە بەیاننامەیەک دەرئەهێنێ وە تیایا ڕای ئەگەیێنێت کەوا پێویست ناکات گەلی کورد خۆی بکات بەقوربانی لە پێناوی عثمانییەکاندا چونکە شەڕی نێوان (تورک و ڕووس) شەڕێکی دینی نییە بەڵکو شەڕێکی (تورانیزمە) وە هێچ سوودی گەلی کوردی تێدا نییە وە ئەم شەڕە لە ژێر چاودێری ئیمپراتۆری ئەڵمانیادا (ویلهیلم) ئەکرێت لە پێناوی دروستکردنی ئیمپراتۆریەتی تورانیەکاندا بۆ ئەوەی گەلی کورد بەجارێک ناوی لە ناواندا نەمێنێت وە ئەم شەڕە تەنها قازانجی تورانییەکان ئەپارێزێت، لەبەر ئەوە میر عەبدولرەزاق لە بەیانەکەیدا لە گەلی کوردی داوا کردبوو کە (بێ لایەنی) بن وە دەری خستبوو کە تورک ئەشکێت لەبەر ئەوە بەجێهێشتن وە چۆڵکردنی ماڵ و دێهات و شارەکانی کورد لە پێناوی بەرژەوەندیی تورکیادا هیچ باشییەکی بۆ گەلی کورد تیانییە جگە لە سەرگەردانی نەبێت، دواجار میر عەبدولرەزاق لە بەیانەکەیدا ئەڵێت کە ڕووسیا دوژمنی گەلی کورد نییە، وە ڕووس دڕندە نییە وەکو تورکیا بڵاوی ئەکاتەوە، چونکە ڕووسیا دانی بەسەربەخۆیی وە بەمافی کورد و کوردستاندا ناوە، وە لەگەڵ موسڵمانەکانی

ڕووسیادا کردەوەی باشە وە یارمەتیمان ئەدات.

بەڵام هەروەکو سیاسەتی تورکیا لە هەمووان ئاشکرایە حکومەتی تورکیا بەم حاڵە قایل نەبوو وە ئەیویست هەرگیز لە میر عەبدولرەزاق بدات لەبەرئەوە بۆ مەرامی خۆی لە لایەکەوە هەوڵی ئەدا میر عەبدولرەزاق بگیرێت وە بکوژرێت تا حکومەتی کوردستان لە ناوبچێت بەڵام بۆ تەڵەکەبازی لە لایەکی کەوە بانگی بڵاوکردەوە کە گوایا ئەگەر میر عەبدولرەزاق واز بهێنێت لەم کەڵکەڵەیەی کە لە سەریایەتی ئەوا هیچ ترسی لە سەر نییە وە هەر بەو نیازە درۆیە حکومەتی تورکیا فەرمانی پادشاهی دەرکرد بۆ بەخشینی، بەڵام مەخابن کە تورک پەیمانی نەبێت وە داخی گران حکومەتی کوردستان زۆر بەردەوام نەبوو وە ئەم (حکومەتی بەدرخان) تا شۆڕشی ئوکتۆبەری ڕووسی دەوامی کرد چونکە کە شۆڕشی ئوکتۆبەری ڕووسی سەرکەوت لەشکری ڕووسی (لە بتلیس و وان و ڕەواندوز و ئورمیە وە شارەبان و قەسری شیرین و هەمەدان و تاران و تەورێز بەرەو سنووری خاکی قەفقاسیا وە ڕووسیا کشایەوە) وە بەکشانەوەی لەشکری ڕووسی حکومەتی کوردستان لە ناوچوو وە بەو جۆرە گەلی کورد ئەو هەلەشی لە دەست چوو، وە لە ساڵی (١٩١٨)ی زایینیدا ئەم قارەمانە کوردە لە سنووری شاری ڕەواندوز حکومەتی تورکیا گرتی، وە میر عەبدولرەزاق بەدیلکراوی درایە دەست (علی احسان پاشا) کە سەرۆکی سوپای- جەبهەی عێراق بوو وە لە شاری موسڵ بەنهێنی خنکێنرا بەو جۆرە پیاوێکی مەزنی گەلی کورد سپێردرا بەباوەشی نیشتمان.

شۆڕشی قوچ گیری

١٩٢٠- ١٩٢٦

١

لە ساڵی (١٩٢٠)ی زایینیدا ڕاپەڕینی قوچگیری دەستی پێکرد، ئەم شۆڕشە شەش ساڵی خایان، وە لە ساڵی (١٩٢٦)دا بەکوشتنی موراد پاشای خاین کۆتایی هات، وە لەم شۆڕشەدا گوندەکانی قوچگیری تووشی تاڵان و سوتاندن بوون وە خەڵکی گوندەکانی ئەم ناوچەیە کوژران و ژن و منالّیان تووشی کوشتار و تاڵانکردن هاتن، زۆر لە سەربازە تورکەکان کە بەهۆی کەمالیەکانەوە شەڕیان پێکرا پیان ناخۆش بوو کە خوێن لە نێوان کورد وە تورکدا بڕێژرێت، چونکە ئازادی و سەربەخۆیی کوردیان لە لا بەنرخ بوو وە شەڕیان زۆر پێ ناخۆش بوو، چونکە ڕاپەڕینی ئەم جارەی گەلی کورد وەکو ڕاپەڕینەکانی کە نەبوو، وە شۆڕشی قوچگیری لە سەر هەق و داخوازیەکانی گەلی کورد بوو، بەڵام داخەکەم کەمالیەکان بێ وەفا دەرچوون وە هێرشیان بردە سەر ماڵ و دێهاتی کوردستان وە زۆریان لێ فەوتاندن وە هەزارەها ڕەنجبەر وە فەلاح وە عەسکەری بەسەزمانیشی تێدا نابووت و پەرێشان بوون لەگەڵ ئەوەی کە هەندێ لەمانە تەنانەت بەشداری ڕاپەڕینەکەش نەبوون، وە بەم جۆرە بەدڕندانە دوای وێرانکردنی ناوچەکانی قۆچ گیری شۆڕشەکە دامرکایەوە.

هەندێ لە زانیاری لە بارەی ئێڵ و هۆزەکانی قوچگیری

دانیشوانی قوچگیری وە ئیل و هۆزەکانی هەموویان لە نەتەوەی کوردن وە عەلەوین (جەعفەری مەزەبن)، وە بە قزڵباش واتە (کلاوسوور) بەناوبانگن، وە ئەو گوندانە کە ئەم کوردانە تیایدا ئەژین ژمارەیان (١٥٠) گوندە، وە ئەمانە بە کشتوکاڵ و بەخێوکردنی مەڕ و ماڵاتەوە خەریکن، وە باخ و بێستان و ڕەزی نایاب و هەمە جۆرەی جوانیان هەیە، وە قوچگیری لە کوردستانی تورکیادایە وە ئەکەوێتە بەشی ڕۆژاوای کوردستان، وە سنووری هەرێمی قوچگیری لە هەر چوار لای شاری (سیواسە)وە دەست پێ ئەکات وە هەتا نزیک شاری (ئەرزنجان) ئەگرێتەوە، وە دانیشتوانی ئەم ناوچانە کە ئەکەوێتە نێوان ئەو دوو شوێنەی سەرەوە لە ژێر دەستەڵات و فەرمانڕەوایی وە هێزی (ئێکونومی) دانیشتوانی قوچ گیریدا ئەژین، وە ناوچەکانی قوچگیری بریتین لە

دانیشتوانی شارەکانی (زارا) وە (عیمرانیە) وە (قەرەجەویران) وە (بلووجان) وە (بەی پینار)، وە لە قەزای (کان گال) ناحیەی قەواق وە قەزای (قوورووچای) ناحیەی قوزقشلە وە ئالاکلیسە، وە هەتا ئالووجەرە، وە سوو شەهری ئەگرێتە باوەشی خۆی، وە دیسان لەگەڵ دانیشتوانی عەشیرەت و خێڵەکانی ڕۆژئاوای دەرسیمیش کە ئەمانەش کوردن وە عەلەوی مەزەبن کەم و زۆر تێکڵاویان هەیە، جگە لە مەش ناوچەکانی قوچگیری هەندێ دێهاتی تورکیشی تیادا هەیە، ئەمانەش دیسان عەلەوی مەزەبن وە لەگەڵ کوردەکاندا هاوژیان و هاوبەختن وە لە یەکتری جیاناکرێنەوە، وە ئەم ناوچەیە کە شۆڕشی کوردەکانی قوچگیری تیا هەڵگیرسا درێژێکەی نزیکەی (٢٥٠) کیلۆمەترە و پانیەکەی لە (زاراوە) هەتا (ئالاکلیسە) (١٥٠) کیلۆمەتر ئەبێت، وە ڕاپۆرتەکانی مێژووی جەنگ هی ئەنجومەنی تورک ئەڵێت شۆرشی قوچگیری درێژێکەی (١٨٠) کیلۆمەترەیە وە ژمارەدەی دانیشتوانی (٦٠) شەست هەزار کەسە وە (٣) هەزار چەک هەڵگری هەیە و ئێڵەکانی قوچگیری بریتین لە ئێڵەکانی ئی ی بۆیان وە ساروویان، وە زازایان، وە پالوویان، وە کەرتەلی وە ئەمانەیان بەناوبانگن، بەڵام بەهێزترینیان ئیلی (Ib- Oyan) ئیبویانە کە زۆر بەتوانان، وە لە ساڵی (١٩٢٠)ی زایینیدا کە قوچگیری ڕاپەڕین سەرۆکی قوچ گیریەکان، موستو پاشازادە (حەیدەر بەگ) وە براکەی (علی شان بەگ)، وە حاجی ڕاسم، وەعیزەت، وە محمد و، وە کوڕانی گوڵ ئاغا (نەقی وە عیزەت) وە حەسەن عەسکەری وە کاتب وە میرزاریان علی شێر بووە وە ئەم پیاوانەی گەلی کورد هەموویان هاوبەشی ڕاپەڕینەکە بوون، وە حەیدەر بەگ مدیری ناحیەی (عمرانیە) بوو، وە براکەشی (علی شان) قائمقامی شاری (ڕەفاهی) بووە، وە ئەمانە هەموویان بەیەکەوە بۆ شۆڕشی قوچگیری چەک و فیشەکی زۆریان ئامادە کردبوو، هەرێمی قوچگیری ئاوو هەوای خۆشە وە چیاکانی بەرزن، وە دەشت و دۆڵ و دەرەکانی پان و فراوانن وە گەلێ سەرچاوەی ئاو و کانیاوی خۆش و سازگاری تێدا هەیە وە دارستان و جەنگەڵی زۆرە.

هۆی ڕاپەڕین و شۆڕشی کوردانی قوچگیری لە هەرێمی سیواس:

ئەرمەنستانی قەفقاسیا وە وەزع و پەیوەندیی بەرامبەر بەئەرمەنی وە کورد و تورک لە تورکیادا: لە سەر پرنسیپی چواردەکانی سەرەک کۆماری یەکگرتووی ئەمەریکا (ویلسون) دەوڵەتی ئەمەریکا وە ئینگلیز، وە فەڕەنسا لە ساڵی (١٩١٩)ی زایینیدا پەیمانیان دابوو بە(ئەرمەنییەکان) کە دەوڵەتێکی گەورە و فراوانیان بۆ دروست بکەن وە لە (ئەریوانە) تا پورتی (ئەسکەندەروون) لە سەر دەریای سپی بگرێتەوە، وە

پێشەکی ئەم دەوڵەتانە لەگەڵ حکومەتی داشناقی ئەرمەنستان، وە حکومەتی مساواتی ئازربایجانی قافقاسیا وە گورجستانیش یەکیان گرتبوو وە لەگەڵیاندا بۆ ئەو مەبەستە هاوکاریان ئەکرد وە لە قافقاسیای ئەرمەنستاندا تاکو سنوورەکانی ڕووسیا وە تورکیا لە پێشەوە بۆ سەربەخۆیی ئەرمەنستان بڕیاریان دابوو وە لەشکر و سوپایان بەرامبەر بەتورکیا وە یەکیەتی سۆڤیەتی ڕووسیا ئامادە کردبوو وە لەم بارەیەوە لە جەنگی یەکەمدا سەرۆک وە پیاوە مەزنەکانی ئەرمەنستان لە دەوڵەتەکانی ئەوروپا وە لە ئەمەریکا نزیک بووبوون وە داوای یارمەتیان لێ ئەکردن وە لەگەڵیاندا لە دژی سەڵتەنەتی عثمانی هاوکاریان ئەکرد، بەڵام هەرچەندە گەلی کورد حەزی بەناخۆشی وە چەرمەسەری گەلی ئەرمەنی نەئەکرد وە نەی ئەویست کە زوڵم و زۆریان لێ بکرێت، وە تەنانەت لە ساڵی (١٩١٤- ١٩١٥)ی زایینیدا کاتێ کە حکومەتی عثمانی (ئیتحاد و تەرەقی) هێرشی بردە سەر ئەرمەنییەکان وە دەستی کرد بەکوشتاریان، گەلی کورد دەستی یارمەتی وە هاوکاری بەکردەوە بۆ گەلی ئەرمەنی درێژ کرد. وە (٣٠) هەزار ئەرمەنی لە ژن و پیاو وە گەورە و بچووک داڵدەیان برد بۆ ناو شار و دێهاتەکانی گەلی کورد پارێزگاری شەرەف و نامووس و گیان و سامانی ئەرمەنییەکانی کرد لە تورکە دڕندەکان، بەڵام لەگەڵ ئەمانەشدا گەلی کورد (بۆ خۆی) تێئەکۆشا وە هەر چەندە کە ماف و سەربەخۆیی ئەرمەنستان لە لای زۆر خۆشەویست بوو بەڵام کورد نەی ئەویست کە دیلیتی تورکەکان بۆ ژێر دەستی بوونی ئەرمەنییەکان بگۆڕێتەوە، وە لە دیلێتیەکەوە بۆ دیلێتییەکی کە بچێت وە یا دیلێتییەکە ئاڵوگۆڕ بکات، لەبەر ئەم هۆیانە گەلی کورد بەڕاست و دروستی لە پیلان و ڕێکخستنی (ئەرمەنستانێکی گەورە و فراوان لە سەر حسابی گەلی کورد ئەم وەزعە شپرزەی کردبوون، سەرۆک وە کۆمەڵ وە کۆمیتە سیاسییەکان وە کۆمەڵایەتییەکانی گەلی کورد لە ئەستەمبۆڵ وە لە ئەنادۆڵ، وە لە کوردستانی تورکیادا بەئاشکرا و پەنهانی خەریکی خۆڕێکخستن بوون وە داواکار و پارێزگاری کوردستان بوون، وە بۆ ئەو مەبەستانە لەگەڵ ئینگلیز و ئەمەریکا و فەڕەنسا و ئیتالیا و یۆناندا نزیک بووبوونەوە، بۆ مافە مێژووییەکانی گەلی کورد داواکاربوون، بۆ ئەوەی لە دابەشکردن و پارچەکردنی دەوڵەتی عثمانیدا (کوردستان) بەشخوراو وە دیل نەکرێت وە پارچە پارچە نەبێت.

هەر وەکو لە سەرەوە باسمان کرد کوردەکانی قوچ گیری، وە ڕۆژئاوای دەرسیم، پێکەوە بۆ ئامانجەکانی گەلی کورد کەوتبوونە کار و، ئەم کوردانە بەسەر ویلایەتەکانی ئەرزنجان، وە سیواس، وە ئال عەزیزدا زاڵ و بەدەسەڵات بوون وە لەبەر ئەوەی کە ئەم

کوردانە لە شەڕی گێتی یەکەمدا بەهۆی جەنگی نێوان تورک و ڕووسیای قەیسەری تووشی ماڵوێرانی و زەرەر و زیانێکی زۆر بوو بوون، لەبەر ئەم هۆیانە سەرۆکی قوچ گیرییەکان، وە خەڵکی قوچگیری وە ئال عەزیز لە شاری (ئەستەمبۆڵ)دا لەگەڵ کۆمەڵە سیاسیەکانی کوردستان پێکەوە هاوکاریان ئەکرد وە بوو بوونە ئەندام و باوەڕپێکراوی، ئەم کۆمەڵە سیاسییانە وە بەتایبەتی لە لایەن کۆمەڵی (کوردستان تعالی جمعیتی) توانایان پێ درابوو یەکیان گرتبوو، وە کەوتبوونە کار بۆ پێکهێنانی مافەکانی گەلی کورد وە سەربەخۆیی کوردستان، وە بەتایبەتی بۆ جێبەجێ کردنی پەیمانی سێڤەر (SEVAR) کە تیایا دان بەسەربەخۆیی کوردستانی تورکیادا نرابوو، وە بۆ مافەکانی سەربەخۆیی (ئۆتۆنۆمی) ویلایەتی مووسڵ بڕیاریان دابوو.

بۆ ئەم ئامانجانە گەلێک لە سەرۆکی دەرسیمییەکان لەگەڵ سەرۆکی قوچ گیرییەکان لە شاری (ئەستەمبۆڵ)ەوە گەڕانەوە بۆ کوردستان وە پێکەوە لە ناوچەکانی قوچگیری وە دەرسیم وە عەرەب گیر دەستیان کرد بەدامەزراندنی (تەشکیلاتەکانی) سەربەخۆیی گەلی کورد لە ساڵی (١٩٢٠)ی زایینیدا، ئەمە لە لایەکەوە بەڵام لە لایەکی کەوە ساڵی (١٩١٩)ی زایینی (مستەفا کەمال پاشا) لە ترسی خیلافەتی عثمانی وە لە ترسی دەوڵەتە گەورەکان کە هەڕەشەیان لێ ئەکرد هەموو تورکیا پەنای هێنایە بەر کوردەکان، وە مستەفا کەمال پاشا وە فەریق جەنەڕاڵ کازیم قەرە بەکر پاشا کە لە ئەرزروم بوو وە قوماندانی ڕۆژهەڵاتی تورکیا (کوردستان) بوو بەشپرزەیی هەردووکیان پێکەوە کەوتنە کار چونکە مەترسی کەوتن و لەناوچوونی تورک کەوتبووە ناوەوە، وە لەبەر ئەمانە لە ئەنجامدا مستەفا کەمال پاشا وە کازیم قەرە بەکر وە هاوکارانی پەنایان بردبووە کوردستان وە لەگەڵ سەرۆک وە شێخەکان وە کوردەکانی ئەرزڕوم وە وان، وە بتلیس، وە دیاربەکر کەوتنە کۆشش وە دامەزراندنی هێزی (بەرگری میللی)، وە بەم جۆرە بزووتنەوەی کەمالی لە ناو جەرگی کوردستانەوە دەستی پێ کرد وە شاری (ئەرزرومیان) بەپایتەختی کەمالییەکان دانا بەڵام لە ٢٣ی مانگی تەمووزی ساڵی ١٩١٩ی زایینی لە یەکەم کۆنگرەدا لە ئەرزروم وە لە دووهەم کونگرەدا لە مانگی ئاغستوسی ساڵی ١٩١٩ی زایینی لەو دوو کۆنگرەیەدا بەرامبەر هەموو سەرکردەکانی گەلی کورد دان نرا بەهەقی گەلی کورد وەدان نرا بەکوردستان وە بەمافەکانی کورددا وە ئەو ڕاستییە چەسپێنرا کە (تورکیا) پەیدا بووە لە دوو گەل (تورک وە کورد)، وە لەو دوو کۆنگرەیەدا بڕیاریان دا کە هەردوو نەتەوەکە بە (کونفەدراسیون) بەسەربەخۆیی ئەژین وە بەرامبەر بەدوژمن بەیەک گیان تورکیا وە کوردستان ئەپارێزن وەکو نەمسا

واتە (هەنگاریا)ی پێش جەنگی گێتی یەکەم.

گفتوگۆی مستەفا کەمال پاشا لەگەڵ مستو پاشازادە علی شان بەگ لە سیواس

وەکو وتمان مەسەلەی کوردستان وە ئەرمەنستان پێکەوە هاتبووە ناوەوە وە گەلی کورد مەترسی پەیدا کردبوو وە بەتایبەتی لە نێوان کوردانی ئەرزروم وە وان وە بتلیس وە دیاربەکر مەسەلەی ئەرمەنی ترسی پەیدا کردبوو چونکە لە ئەریوان قەفقاسیادا جمهوریەتێکی بەهێز پێک هاتبوو وە دەوڵەتە گەورەکان پشتگیریان ئەکردن وە دیسان جمهوریەتەکانی ئازربایجان وە گورجستان لە دژی رووسیای سۆڤیەتی وە تورکیای عثمانی لەگەڵ جمهوریەتی ئەریوان یەکیان گرتبوو وە هەڕەشەیان لە کورد و تورک ئەکرد، وە جگە لەمانەش پیاوە سیاسییەکانی ئینگلتەرە و فەڕەنسا و ئەمەریکا بۆ پێکهێنان و جێبەجێ کردنی پەیمانی (سایکس بیکو) لە ناوچەکانی ئەرزروم وە سیواس وەمەلاتییە وە عەرەب گیر بۆ قازانجی گلاوی خۆیان لە دژی گەلی کورد لە هاتوچۆدا بوون وە لە حەڵەب وە لە سوریە بەئاشکرا هاتوچۆیان ئەکرد وە بۆ زیندووکردنەوەی پرۆژەی (جەستەر) بۆ قازانجی دەوڵەتی ئەمەریکا لە کاردا بوون وە زیاتر لەمانەش کۆمپانییەکانی ئەمەریکا بۆ مەعدەنەکانی کوردستانی تورکیا وە بۆ سەندنی (نەوت) لە شاری (ئەرزرومدا) لەگەڵ جەنەڕاڵ (کازیم قەرە بەکر پاشا) لە گفتوگۆ کردندا بوون، وە دیسان بۆ ئەم ئامانجە دەوڵەتە یەکگرتووەکان لە شاری ئەستەمبۆڵ لە ژێرەوە لەگەڵ کەمالییەکان خەریکی رێکەوتن بوون.

لەم رۆژە ناسکانەدا لە (٧)ی نیسانی ساڵی (١٩٢٠)ی زایینی لە (سیواس) مستەفا کەمال ئەتاتورک پاشا لەگەڵ علی شان بەگ مستو پاشا زادە لە گفتۆگۆکردندا بوو، وە مستەفا کەمال لە علی شان بەگی گەیانبوو کەوا دەوڵەتە گەورەکان بەرامبەر بەتورک و کورد سیاسەتێکی خوێنیان هەیە، وە نیازیان وایە کە تورکیا بدەن بە(یۆنان وە ئەرمەن) وە کوردستان دابەش بکەن بەسەر (ئەرمەن و عەرەبدا) وە کوردستان هەڵگرن وە بیدەن بە ئەرمەنێکان لە بەر ئەوە گەلی تورک و گەلی کورد لە تاڵووکەدان وە داوای لێ کرد کە یارمەتی تورک بدەن لە دژی حکومەتی خەلیفە وحیدالدین وە مستەفا کەمال پەیمانی دا بە علی شان بەگ گەر سەربکەون ئەوساکە تورکیا ئەبێتە دەوڵەتێکی کونفەدراسیونی (هاوبەشی) لە نێوان کورد وە تورکدا، وە بەم جۆرە وای لە علی شان بەگ گەیان کەوا لەگەڵ خەڵکی قوچگیری وە دەرسیمێکان دیسان بەو مەرجانە رێکەوتوون، لە سەر رۆشنایی ئەو حاڵەی کە لە سەرەوە باسمان کرد وە لە

ئەنجامی ئەو مەترسییانەی کە لە رێگای گەلی کورد وە هەقە مەشروعەکانیا هەبوو علی شان بەگ وە هەڤاڵانی هەر چەندە کە لە نیازپاکی تورکیا بەگومان بوون و لە کار و کردەوەی تورکیا پشت ئەستوور نەبوون بەڵام ئەم گفتوگۆیەیان لە لا گرنگ بوو وە کەوتنە لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەی پەیمانەکانی مستەفا کەمال کە لەگەڵ کوردەکاندا لە ئەرزروم لە سەری پێک هاتبوون، وە لە ئەنجامی کاردا مستەفا کەمال بۆ علی شان بەگ و هاورێکانی دەرخستبوو کە ئەمەریکا وە ئینگلیز هەردوو دەوڵەت هاو دین و هاو ژیانن وە دوژمنی ئیسلامن وە ئەیانەوێت کورد و تورک بکەن بەقوربانی ئەرمەن وە لە رۆژهەلاتی ناوەندیدا ئەم دوو گەلە واتە (کورد و تورک) نەهێڵن.

لە ١٨ ئەیلولی ساڵی ١٩٢٠ کاتێ کە کۆتایی بەشەڕی داشناق وە ئەرمەنستان هێنرابوو وە تورکیا لە مەترسی ئەرمەنستان رزگاری بووبوو بەهۆی یارمەتی وە فیداکاری گەلی کوردەوە، ئەردەهان، وە ایگ دیر تا نزیک ئەریوان کەوتبووە ژێر دەستی دەسەلاتی تورکیا، وە لەم ساڵەدا علی شان بەگ لەگەڵ هاوەڵەکانی هاتنە ناو کوردەکانی قوچگیری وە دەرسیم، وە لە (ئووەجەق) کۆبوونەوەیەکیان کرد. وە بە دوور و درێژی ئەو گفتوگۆیەی کە لەگەڵ مستەفا کەمال پاشادا کردبووی بۆی گێڕانەوە و باس کردن، وە بیروباوەڕی کەمالیستەکانی بەرامبەر بەکورد بۆ سەرۆکەکانی کورد گێڕایەوە وە دیسان بیروباوەڕی کوردانی ئەرزروم، وە وان، وە بتلیس وە دیاربەکری پێ ڕاگەیاندن کەوا لەگەڵ کەمالییەکاندا بەمەرجی کونفەدراسیونێکی کورد و تورک رێکەوتن، وە لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەی ئەم گفتوگۆیانەدا، کوردەکان بوونە دوو بەش، ڕای هەندێکیان وابوو کە پێویستە گەلی کورد تەنیا بۆ سەربەخۆیی کوردستان وە بۆ ئیستقلالی تام هەوڵ بدات وە هەندێکی کەیان ڕایان لەوە بووە کە کورد بۆ (خود موختارێتی کوردستان کۆشش بکات وە ئەم خاڵە دووپات بۆوە لە نێوان نوێنەرانی گەلی کورد لە پەرلەمانی ئەنقەرە لە (بیوک میلت مجلسی)دا وە بووە هەراو هوریا و مقۆمقۆ لە ناویاندا.

وە لە ئەنجامدا مستەفا کەمال داوای کرد لە (٧٢) نوماییندەکانی گەلی کورد وە ئەمر و فەرمانی پێ دان کە پێویستە برووسکێ بنێرن بۆ (سەرۆکی کۆماری ئەمەریکا) ویلسن وە بۆ (پاریس) وە پێویستە کە بە هەموو (ئەورووپا) رابگەیێنن کە کوردستان سەربەخۆیی ناوێت وە لەگەڵ تورکیادا پێکەوە ئەژین و هاوکاریمان ئەوێت، بەڵام لە (٢٩) نیسانی ١٩٢٠دا، علی شان بەگ لە سەر ئامانج و پەیمان و داخوازیەکانی سەرۆکی کوردانی ناوچەی سیواس وە قوچگیری وە دەرسیم وە ئال عەزیز تەلگرافێکی

دوورو درێژی بۆ ئەستەمبول نارد وە بەهۆی (کۆمەڵی تعالی جمعیتی) وێنەی ئەو تەلگرافە نێررا بۆ پیاوە سیاسیە گەورەکان و دەوڵەتە یەکگرتوەکانی ئەوروپا وە بۆ سەفیر و قونسوڵخانەکانی دەوڵەتەکانی ئەوروپا لە شاری (ئەستەمبوڵ)، وە لەو تەلگرافەدا نووسرابوو کە مستەفا کەمال پاشا لە خۆیەوە بەناوی (٧٢) نومایندەی کوردەوە بێ پرس و ڕا ئەو برووسکەیەی بۆ ئەوروپا ناردووە کە گوایا کوردستان ئیستقلال و سەبەخۆییان ناوێت وە ئەمە هەڵبەستراوە وە ئەم کارە بێ دەنگ وەرگرتنی گەلی کورد وە بێ خەبەری سەرۆکەکانی کوردستان کراوە. وە لەو تەلگرافەدا سەرۆکی کوردان ڕای گەیاندبوو کە ئێمەی کوردان بەخوێن و چەک لایەنگیریی سەربەخۆیی کوردستان ئەکەین بۆ ویلایەتەکانی کوردستان کە بریتییە لەم ویلایەتانە (ئال عەزیز دیاربەکر، بتلیس، وان، ئەرزروم، وە سیواس) وە کوردستان لە تورکیا لە ڕووباری (قزبل ایرماق لە شاری سیواسەوە هەتا ویلایەتی مووسڵ دانیشتوەکانی کوردن، وە بۆ ئامانجی ژین و ژیانەوەی کوردستان داوای مێژوویان ئەکەن وە بۆ پاراستنی مافەکانیان بەخوێن ئامادەن کە هەموو گیانیان بەخت بکەن، وە لەسەر ئەم ڕاپۆرتە، مستەفا کەمال پاشا وە کازیم قەرەبەکر پاشا زۆر شپرزە و سەرسام بوون، وە پەرلەمانی (بیوک ملت مجلس) لە ئەنقەرە بەجارێک شڵەقا و پێ تێک چوون وە بەو جۆرە گەلی کورد لە هەڵگەڕانەوەی تورکان کەوتە فریای خۆی وە لە ئەنجامدا سەرۆکی کوردان لە ناوچەی قوچگیری وە دەرسیم کەوتنە کۆبوونەوە و (بۆ شۆڕش) خۆیان ئامادەکرد.

٢

لە ناوچەی (یەلیجە) لە شوێنی جێ نزرگەی حسن بابا کوردانی قوچگیری کۆبوونەوەیان پێک هێناوە بەناوی (ذوالفقاری ئیمامی عەلی)یەوە سوێندیان خوارد و سێویان لەت لەت کرد و هەر سەرکردەیەک پارچەیەک سێوی خوارد کە ئەمە دروشمی پەیمان بەستن بوو لەسەر ڕەوشتی باووباپیرانیان. ئەم سەرکردە کوردانە بڕیاریان دا کە بۆ ڕزگاری و سەربەخۆیی کوردستان تێکۆشانێکی سەختی خوێناوی دەست پێ بکەن وە هەموو چەک هەڵگرن لە دەرسیم (قوچ گیری) (عەرەب گیر) نزیکەی ٣٠ هەزار کوردی چەکدار بۆ ئەم ئامانجە پیرۆزە خۆیان ئامادەکرد لە ناوچەی قوچ گیرییەکان لە بەر ئەوەی نزیکە لە سیواس و ئەرزنجان و ئال عەزیز لەبەر ئەمە تورکانی ئەو ناوچەیە زەنەقیان چوو وە کەوتنە هاوارکردن لە ترسی هێرشی کوردان وە لە عەزرەتا زۆر بەپەرۆشەوە پەنایان بردەبەر مستەفا کەمال ئەتاتورکی خوێنمژ کە لە هێرشی کوردانی شۆڕشگێڕ

بیانپارێزێ.

لە تەمووزی ساڵی ١٩٢٠ی زاییندا کوردەکان مەخفەرەکانی دەوروپشتی شاری سیواس و کان گال و دانشمەند و زارایان ڕووت کردەوە و هەموو چەک و جبەخانەیان لێ سەندن، والی سیواسیش (ڕەشید پاشا) لە ٥ ئاغستوس ١٩٢٠ دا ناچار بوو کە (علی شان بەگ) کە یەکێک بوو لە کوردانی (رەفاهییە) بکا بە قائمقامی ڕەفاهییە، وە حەیدەر بەگی برای علی شان بەگ بکا بە مودیری ناحیەی (عجم رانیە) چونکە لەشکری (پاشو ئاغا) ئەو ناوچانەی سیواس و ئال عەزیزی پەرێشان کردبوو وە جێی بەتورکەکان لێژکردبوو وە ڕێگەی (گیرە سون- شین قرە حصار)ی بەجارێ داخستبوو بەمەش هاتوچۆی لە بەینی گیرەنسون و سیواسدا بڕیبوو.

بانگی سەربەخۆیی کوردستان

کوردەکانی قوچگیری و دەرسیم بڕیاریان دا کە (ئووەحەق) پایتەختی شۆڕش بێ وە دووبارە سوێند خورایەوە، وە علی شان بەگ یەکێ بوو لە سەرکردەکانی کورد لەو یەکبوون و یەکگرتنەدا، بڕیاری شۆڕشیش بەو جۆرە بوو کە شۆڕش لە دەرسیم و خوزات و ڕەفاهییەدا بەرپا بکەن، چونکە بەرپاکردنی شۆڕش لەم ناوچانەدا مانای ئەوەیە کە هەموو کوردستان ئەگرێتەوە، وە تێکڕا نەتەوەی کورد ئەجووڵێ. بەم پێیە (دەرسیم- ئووەحەق) دانرا بەپایتەختی شۆڕش.

سەربەخۆیی کوردستانمان ئەوێ

کۆمەڵە سیاسییەکانی کورد بەتایبەتی (کوردستان تعالی و تعاون جمعیتی) بەیەک دەنگ داوای سەربەخۆیی کوردستانیان ئەکرد. بڵێسەی ئاگری کوردایەتی بەجۆرێک بەرز بۆوە کە بەجارێ سامی ئەنایە دڵی هەموو دوژمنانی کوردەوە، تێکڕا هەموو کوردێکی هەست پاک و بەشەرەف، جوتیار، خاوەنی زەوی و زار، لادێیی و شارستانی خوێندەوار و نەخوێندەوار، دەوڵەمەند و هەژار تێکڕا هەموو یەک ئامانج و یەک دڵ بیری هەرە پیرۆزی ژیانیان سەربەخۆیی کوردستان بوو.

لە ڕۆژی ١٨ی کانوونی یەکەمی ١٩١٩دا ئامباسادور (باڵوێزی پێشووی ستەکهۆڵم) وە جەنەڕاڵ شەریف پاشای تێکۆشەری کورد بوون بەنوێنەری ئەرمەن و کورد وە خۆیان گەیاندە کۆنگرەی پاریس.

لە ڕۆژی ٣٠ کانوونی یەکەمی ١٩١٩دا کورد و ئەرمەن لە کۆنگرەی (سیڤەردا)

یەکیان گرت دژی خەلیفە وحیدالدین وە بۆ داواکردنی مافی کورد و کوردستان و ئەرمەن.

لە ئەنجامی تێکۆشانی نەتەوایەتیی کورد و ئەرمەندا، پەیمانی سیڤەر لە بەینی «بەریتانیا و ئەمەریکا و فەڕەنسا و ئیتالّیا و تورکیادا» بەسترا و بەپێی ئەم پەیمانە دان نرا بەسەربەخۆیی کوردستاندا و بەمافی ئەرمەنییەکاندا.

یەکەم ڕاپەڕین

لە کانوونی دووەمی سالّی ١٩٢٠ی زایینیدا کورد ڕاپەڕی بۆ ڕزگارکردنی کوردستان، لە ڕەفاهییە سەرۆکی خێلّی شادیان پاشا بەگ لەگەلّ ١٥ سەرۆکی تردا چوون بۆ قەزای (ئووەحەق) بۆ لای کوردەکانی ڕۆژئاوای دەرسیم. حەیدەر بەگی قوچگیری لەو کۆبوونەوەیەدا کە بۆ ئامانجی پیرۆزی کوردایەتی پێکیان هێنا خۆتبەیەکی دا وتی ئامانجمان ڕزگاری و سەربەخۆیی کوردستانە. ئەی کوردینە پێویستە هەموو خێلّەکان گەورە و بچووک، لادێیی و شارستانی، سونی و عەلەوی هەموو کورد یەک بگرین یەک دلّ و یەک زمان بانگ کەین (ڕزگاریی کوردستان) تێکۆشین بۆ ڕزگاریی کوردستان، لەبەر ئەمە بۆ گەیشتن بەم ئامانجە پیرۆزە پێویستە چی ڕووی داوە لە ناخۆشی و ناکۆکی لە بیرمانی بەرینەوە و وەک یەک تێکۆشین بۆ ڕزگاری کوردستان پێویستە بەگورجی خۆمان ڕێک بخەین. کۆمەلّێک لە ناو خۆمانا هەلّبژێرین وە بینێرین بۆ ئەنقەرە، تا لەوێ ئەم نوێنەرانەمان بەپێی پەیمانی سیڤەر و کۆنگرەی ئەرزروم و دەستووری میللی داوای سەربەخۆیی کوردستان بکەن کە دەولّەتانی ئەوروپایی دانیان بەم مافەدا ناوە:

براینە: پێویستە بەرامبەر بەحکومەتی ئەنقەرە یەک دلّ و یەک زمان ڕاوەستین وە لە داواکردنی سەربەخۆیی کوردستان هەرگیز کۆلّ نەدەین.

کەمالییە دڕندەکان کە هەوالّی ئەم کۆبوونەوەیەیان زانی دیسان چەند تەلگوراف و ڕاپۆرتێکیان نارد بۆ دەولّەتە ئەوروپاییییە سوێندخۆرەکان بەناوی کوردی کوردستانی تورکیاوە، وە لەم ڕاپۆرتە تەلگورافانەدا وایان دەربڕیبوو کە گوایا کورد سەربەخۆیی کوردستانی ناوێ وە لە تورک جیانابێتەوە لەسەر ئەمە کورد کردی بەهەرا (یاداشتێک)یان بەناوی هەموو سەرکردە ناودارەکانی کوردستانەوە نووسی و ناردیان بۆ جمعیتی تعالی و تعاونی کوردستان وە وێنەشیان نارد بۆ بالّوێزخانەکانی دەولّەتە ئەوروپاییەکان لە ئەستەمبولّ وە بۆ پیاوە سیاسییەکانی ئەوروپا بەم ڕەنگە درۆ و

دەلەسەی کەمالییە فاشستییەکان دووبارە کەوتەوە ڕوو وە بیروباوەڕی کوردایەتی لە هەموو جیهانا دەنگی دایەوە.

هێرش

لە ڕۆژی ٣٠ی ئەغستوسی سالّی ١٩٣٠ی زایینیدا کوردەکان دەستیان کرد بەهێرشبردن، لەم هێرشەدا فەوجێکی جەندرمەی تورکیان ڕووت کردەوە، چەکەکانیان لێ دامالّین و بەرەلّایان کردن بەرەبەرە لە ئەنجامی شەبەیخون و پەلاماردانی کوت و پڕدا لەشکری تورک پەرێشان بوو ڕێگەی هاتوچۆی گەلێک شوێن بەسترا وە دانیشتوانی تورک لەو ناوچانەدا پەنایان بردەبەر حکومەت بەم پێیە تەق و تۆق و کوشتار (٢) مانگی خایان.

کوشتار

لە ئەنجامی ڕووتکردنەوەی ئەو فەوجە جەندرمەیەدا تیپێکی پیادە (فرقە) لەگەلّ (٢) تۆپی چیایی و (١٢) شەستیر، لە ڕۆژی ٢ی تشرینی یەکەمی سالّی ١٩٢٠دا لە سیواسەوە بزووت بەبیانووی ئەوەوە کە گوایا ئەم تیپە لەشکرەی تورک ئەچێت بۆ شاری ئەرزنجان، بەلّام شەڕکەرەکانی زالّم چاووش و قارەمان حسین ئاغای شادانی و عزەت بەگ کە ٢٣٠ شەڕکەر بوون بەرەنگاری ئەم لەشکرە بوونەوە و کەوتنە شەڕێکی سەختەوە. ئەم تیپە سەربازە بەو هەموو چەک و جبەخانەیەوە پەرێشان بوو، وە نەیتوانی بگا بەئامانجی خۆی کە ئەویش ئەوەبوو تۆلّەی ڕووتکراوەکانی بکاتەوە، بەلّام لە ئەنجامی کوشتارێکی زۆر گەورەدا بەهەر حالّێک بوو خۆی گەیاندە شاری (زارا) بەلّام لەوێدا بەتەواوی گەمارۆ درا وە وای لێ کرا کە نەتوانی فزە بکا.

لەگەلّ ئەمەشدا کوردەکان لەبەر ئەوە نەیانئەویست خوێن بڕێژن تا ناچار ئەبن سەید ڕەزای دەرسیمی داوای کشانەوەی شەڕکەرانی گەمارۆدەری کرد چونکە بەپێویستی نەزانی کەوا شۆڕش بەرپابێت تا بەتەواوی خۆیان ڕێک نەخەن و ئامادە نەبن.

لە ڕۆژی ٢٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٠دا کوردانی قوچگیری و ڕۆژئاوای دەرسیم ئەم تەلگورافەی خوارەوەیان نارد بۆ (ئەنقەرە).

بەپێی پەیمانی سیڤەر لە ناوچەکانی دیاربەکر- العزیز- وان- بتلیس- سیواس- ئەرزروم پێویستە کوردستانێکی سەربەخۆ دابمەزرێنرێت چونکە حکومەت و خیلافەتی تورک لە ئەستەنبولّ دانی ناوە بەسەربەخۆیی کوردستانا وە هەروەها کۆنگرەی ئەرزروم

وە سیواسیش هەر دانیان بەوەدا ناوە.

سەرۆک خێڵی قوچگیری: محمد تقی

لە سادات: علی شێر

لە سەرۆکانی دەرسیم: منذر وە مەحموود وە سەیدخان وە مستەفا

سەرۆکی ئەسەلان: مەحموود

کات زستانێکی زۆر سەخت بوو، بەفر و بارانێکی زۆر ئەباری حکومەتی ئەنقەرە وەڵامی تەلگورافەکەی نەدایەوە، وە ئەیویست ئەمڕۆ بە سبەیان پێ بکا تا هەلێکی دەست ئەکەوێ و دەست لە کورد ئەوەشێنێ کوردەکانی عەرەب گیر و مەڵاتییەش لەم کاتەدا هاتنە کۆمەکی قوچ گیرییەکان و دەرسیمییەکانەوە، لەشکری کورد تا ئەهات بەهێزتر ئەبوو، ئەنقەرە لەرزی ترسی لێ هاتبوو، شۆڕشگێڕانی کورد پرۆگرامیان دانا بەم جۆرە ئاڵای پیرۆزی کورد هەڵگرێ وە لەشکری کورد بەم جۆرە ببزوێت: لە ڕەفاهییەوە بۆ ئەرزنجان و لە خوزاتەوە بۆ ئەگینە و العزیز و لە زاراوە بۆ جەلالییە، وە بۆ سیواس وە بۆ دەست پێکردنی ئەم هێرشە بەهاری ساڵی ١٩٢١ دانرا.

بێینەوە سەر ڕەشید پاشای والیی سیواس، ئەم والییە دڕندەیە بەرامبەر بەبزووتنەوەی کورد کەوتە پڕوپاگەندەکردنێکی فراوان بەهەموو لایەکا دەست و پێوەندی بڵاوکردەوە و ئەم نۆکەرانە ئەیان وت کە گوایە (حوکمی خۆیی کوردستان) لە لایەن مستەفا ئەتاتورکەوە بڕیاردراوە لە بەر ئەمە هیچ پێویست بەشۆڕش و خوێن ڕشتن ناکات ئنجا تورکەکان هاتن چەند ڕەوشنبیرێکی کوردیان کرد بەنوێنەر لە پەرلەماندا وە لە ناوچەکانی قوچگیری و دەرسیم و عەرەب گیردا بڵاوی کردەوە کە حوکمی زاتیی کوردستان دانی پیانرا و ساز بوو.

وە بەشەرەفی حکومەتی تورک!!! وە بەسەری ئەتاتورک!! سوێندی ئەخوارد کەوا مافی کورد ئەدرێ وە دان نان بەمافی کوردا بڕراوەتەوە و بووە.

بەڵام ئەم پڕوپاگەندە بێ جێیانە هیچ کاری نەکردە سەرکردەکانی قوچگیری و دەرسیمییەکان، وە لە ناو خەڵکا دەنگ بڵاوبووەوە کە هەندێک لە ڕۆشنبیرانی کورد، نەتەوەکەیان بەکورسیی نائیبی فرۆشتووە و بۆ فەرمانبەری پشتیان کردۆتە کورد و کوردستان.

مستەفا کەمال ئەتاتورکی بێ پەیمانی خوێنمژی دوژمنی کورد زۆر هەوڵی ئەوەی ئەدا کە لە سەید ڕەضای دەرسیمی و علی شان بەگی قوچگیری هەرچۆنێک ئەبێ بەهۆی

ئایینەوە کوردەکان ڕاکێشێ بۆ لای خۆی وە ئەو ٧٢ نوێنەرە کوردەی هان ئەدا کە لە سەید ڕەضای بگەیەنن کەوا ئەکرێ بەسەرکردەی هەموو کوردستان، بەڵام ئەم دوو قارەمانە بەهیچ جۆرێک بۆ کەمال ئەتاتۆرک دابین نەئەبوون وە هەڵ نەئەخەڵەتان.

٣

دەستەی ئامۆژگاریکەرانی مستەفا کەمال... پەیتا پەیتا بەهۆی یارمەتی والییانی سیواس و ئەلعەزیزەوە کەوتنە یەکخستن و ناردنی دەستەی ئامۆژگاریکەرانە ئەیان وت کەوا مستەفا کەمال و پەرلەمانی ئەنقەرە دانیان ناوە بەحوکمی خۆیی کوردستانا، لەبەر ئەوە شۆڕش بەرپاکردن پێویست ناکات، بەم جۆرە ئەم دەستە ئامۆژگاریکەرانە هەوڵیان ئەدا کە کورد لە خشتە بەرن و هەڵی خەڵەتێنن لە لایەکی تریشەوە بەهەموو توانایەکیانەوە ئەم کەمالیستانە لە تەقەلای ئەوەدا بوون کە ناوی کورد نەهێڵن و مەسەلەی کوردستان لە ئارادا نەمێنێ، بەڵام کوردانی قوچ گیریش بەرامبەر بەم پیلانە تازەیەی کەمالیستەکان هەروا بێ دەسەڵاتانە نەوەستان بەڵکو ئەمانیش دەستەی (ڕیش سپییانیان) پێک هێنا و بۆ بەرەنگاربوونەوەی پڕوپاگەندەی کەمالییەکان دەستەی ڕیش سپییان بەکوردستانا دەگەڕان وە بەهەموو جۆر و توانایەکەوە بیروباوەڕی کوردایەتییان بڵاوئەکردەوە لە گەلێک جارا تار و ساز و سەمتوور لێ ئەدرا و ئاهەنگ ڕێک ئەخرا و ئنجا دەربارەی مەسەلەی کورد و کوردستان قسە ئەکرا.

دەستەی ڕیش سپییانی کورد ئەم بانگەی خوارەوەی ئەدا:

عوسمانییەکان لە کاتی سەفەوییەکانەوە تا ئەمڕۆ ئێمەیان خەڵەتاندووە و بەناوی (مذهبی) سونی و عەلەوییەوە دووبەرەکییان لە ناوا پەیدا کردووین، ئەمانە خیانەتیان لە ئایین و مرۆڤایەتی کرد، بەرامبەر بەکورد و حەزرەتی پیرمان ئیمامی علی بەکتاشی وەلی دووزمانییان کرد، تۆوی کوشتن و وێرانییان لە ناو کوردستانا چاند.

بەرامبەر بەزۆرداری مل کەچکردن کفرە، بێدەنگ بوون شوورەییە... «باب و داکەکانی تورک بەو پەڕی بێ دادییەوە و دوور لە ڕەوشتی پاک بەرامبەر بە کورد ڕەفتار ئەکەن و فەرمان دەرئەکەن. وە ئەگەر داوای مافی خۆمان بکەین بە جەردە و ڕێگرمان دائەنێن.

«بەرامبەر بەزۆرداری مل کەچکردن کفرە... بێدەنگ بوون شوورەییە... جەوامێر هەڵسن ڕاپەڕن».

سەرنج بدەن دیوانی عورفی چۆن لە ئاستی کورد کوشتنا، منالی کورد سەر بڕینا،

چاوی خۆی ئەنووقێنێ و بێدەنگ ئەبێ، چۆن گاڵتە بەداد و قانوون ئەکا و شەرەف و ناموس و مافی ئادەمیزادی بەلاوە هیچ نییە؟ سەرنج بدەن چۆن تاڵانکردنی ماڵی کوردیان حەڵاڵ کردووە، وە چۆن هەزارەها کوردیان (بێ تاوان) ئاختیوەتە بەندیخانەوە! کۆچیان بەهەزاران کردووە و، گوندەکانی کوردستان ئەسووتێنن؟! چەند بێ ئایین و بێ ویژدانن... لە پێناوی ئەوەدا کە مافی کورد بخۆن هەرچی ڕەفتاری ناشرین هەیە لە پیاوکوشتن و تاڵانکردن و دێ سووتاندن کردوویانە بەقانوون و نەریت.

بۆ پێشەوە، ئەمڕۆ ڕۆژی ڕزگارییە، ڕۆژی ئازادییە «یا ژیان یا مردن» کوردینە دوارۆژی کورد لە دەست ئێمەدایە پێویستە گیانمان بەخت کەین لە پێناوی ڕزگاری کوردستانا، ئەبێ نەلەرزین، لە مردن نەترسین... ئاواتی ئەحمەدی خانیی مەزن بێنینە دی «سکە بۆ خۆمان دروست کەین، ئاڵای خۆمان هەڵکەین» بەرامبەر بەزۆرداری مل کەچکردن کفرە، بێدەنگ بوون شوورەییە. ڕابە، ڕابن، ڕابێن.

بەم جۆرە دەستەی ئامۆژگاریکارانی مستەفا کەمال پروپاگەندەی ئەکرد بۆ هەڵخەڵەتاندنی کورد، وە دەستەی ڕیش سپییانی کوردیش بیروباوەڕی شۆڕشیان بڵاوئەکردەوە بەرەنگاری پروپاگەندەی ناڕەوای کەمالییەکان ئەبوونەوە.

شۆڕش

لە ٤ی مارتی ١٩٢١ی زایینیدا سەرۆکانی کوردی ناوچەکانی قوچگیری وە قۆماندانان و کاپیتان و سەربازانی کورد «صادق بەگ»یان کرد بەسەرۆکی لەشکری شۆڕشی کورد.

لەشکری کورد بەسەرۆکایەتی عەلی شێر و مووزوور ئیبراهیم کە پێک هاتبوو لە ٨٠٠ شۆڕشگێڕ چووە سەر (عیمرانییە) لەمانە ٤٠٠ یان لە پردی «ئیلیچ شەیتان»ەوە پەڕینەوە (دی وریکی) وە ٤٠٠ کەی تر ڕوویان کردە (تورکلو TERKILO) وە ٣٠٠ شەرکەرێکیش بەسەرکردەیی قەرە ئیبو وە فیلیک چاودێری شەڕیان ئەکرد. لە پشت ئەمانیشەوە (٢٠٠٠) کوردی بێ چەک کران بەشەش قۆڵەوە، ئەمانە کە لە ژێر فەرماندەیی (عەزەمەت- تاگی بەگ کور رفعت) دا بوون ئیشیان ئەوە بوو کە کوژراو و بریندار هەڵگرن وە شەرکەران پەیدا بکەن و فیشەک و چەک بدۆزنەوە و پەیدا بکەن، وە ئەمانە دەورەپشتی (بوغاز ویران. قەرەتاش- مادەن- وە کەمووچە)دا هاتوچۆیان ئەکرد... بەم جۆرە شاری (کەماخ) و چوار لای شاری (ئەرزنجان) شاری (سیواس)یان خستە ژێر چنگی خۆیانەوە.

لەم کاتەدا والیی (سیواس) دیسانەوە دەستەیەکی ئامۆژگاریی پێک هێنا و ناردی بۆ (حەفیک) بۆ دامرکاندنەوەی شۆڕشی کورد بەڵام ئەم دەستەیە هیچی پێ نەکرا ناچار پاشەوپاش گەڕایەوە...

تورکەکان لە ئەرزروم و بایبوردە لە ئاڵای (١١) دوو فەوج پیادە و بەتەرییەوە تۆپی چیایی ناردە سەر (ئەرزنجان). ئەم لەشکرە توانیی ئەرزروم داگیر بکات.

لە ژێر سەرۆکایەتیی مەحموود بەگ زادەدا (BEKO) ٢٠٠ شەرکەری کورد هێرشیان بردە سەر دێکانی ڕوفاهییە و ڕزگاریان کرد و هەموو ژاندەرمەو سەربازانی تورکیان بەدیل گرت و چەکەکانیان لێ سەندن و بەرەڵایان کردن و ناردنیان بۆ سیواس و ئەو ئاڵا پیادەیەی کە لە (قەرە حەسارەوە) هاتن بۆ یارمەتیدانی لەشکری شکاوی تورک لە لایەن لەشکری قارەمان (نوری)یەوە شکێنرا، وە (زارا) ڕزگار کرا.

ئاڵای کوردیان هەڵکرد

ڕۆژی ٦ی مارتی ١٩٢١ کور رفعت و پاڵەوان حسین و ئاشوور نامەیەکیان بۆ قوماندانی عیمرانییە نووسی کە ٣ فەوجی لە ژێر دەستابوو... لە نامەکەدا نووسیبویان «ئەگەر شەڕ ئەکەی وەرە دەرەوە» بەڵام قوماندان وەڵامی نەدانەوە... ئەمانیش لە پڕ هەڵمەتیان برد، وە شەڕ لە بەیانییەوە تا نیوەڕۆی خایاند لە ئەنجاما شاری عیمرانییە لە لایەن شۆڕشگێڕانی کوردەوە ڕزگارکرا، وە میرئاڵای خالص بەگ کە قوماندانی لەشکری تورک بوو لە عیمرانییەدا کوژرا، وە لەشکری تورک هەمووی بەدیل گیرا و چەکیان لێ سەندرا، وە (ئاڵای کورد لە شاری عیمرانییەدا) هەڵکرا و کەوتە شنەشن... لە ئەنجامی ئەم هەڵمەتە بزورگەدا ١٠ شۆڕشگێڕ شەهید کران و ٢٠ یان لێ بریندار بوون. لە ئەنجامی ئەم سەرکەوتنەدا ناوچەکانی (سیواس و عەرەب گیر و ئەرزنجان) کورد ڕێگەیان پێ درا کە بچنەوە ناو ماڵ و مناڵی خۆیان.

دکتۆر نوری بەگ

دوکتۆر نوری بەگ یەکێ بوو لە ڕەوشەنبیران و تێگەیشتووان و تێکۆشەرانی دڵسۆزی نەتەوەی کورد. ئەم جگەرسۆزە لە ڕووی دیبلۆماسیتییەوە یەکێ بوو لە بەڕێوەبەرانی شۆڕشی کوردستان، وە گەلێک لە خزمان و چەند برایەکی لە پێناوی کوردایەتیدا شەهید کراون، وە کۆمەڵی (کوردستان تعالی و تعاون) باوەڕی بەم ڕۆڵەی کوردە زۆر هەبوو.

حکومەتی ئەنقەرە زۆر بەعەزرەت ئەوەوە بوو کە ئەم تێکۆشەرە بگرێ، بەڵام نەیتوانی چونکە لە کوردستانی ڕۆژئاوادا زۆر بەناوبانگ بوو...

شۆڕشگێرە کوردەکان هەر وەسیقەو ڕاپۆرتێکیان لە شەڕەکانی قوچگیری و دەرسیمدا چنگ کەوتبوو دابوویان بەم دکتۆر نوریيە بەم هۆیەوە کەڵکیان زۆر لێ وەرئەگرت لە ڕابەری کردنا لە ڕووی بیروباوەڕەوە.

بەڵام ڕۆژێک لە ڕۆژان لە شاری (سیواس)دا دکتۆر نوری و چەند کوردپەروەرێکی تر لە ناکاوا ئەگیرێن و ئەخرێنە بەندیخانەوە، وە دەست ئەکرێ بەئازاردانێکی زۆر توندوتیژ، لەسەر ئەمە شۆڕشگێڕانی کورد گەمارۆی شاری سیواسیان دا، وە لە ڕۆژی ٨ی مارتی ١٩٢١دا شەڕێکی سەخت بەرپابوو، وە لەشکری تورک شپرزە کرا و شکا. لەسەر ئەمە ئەتاتورک و وەزیری ناوخۆ فەرمانیان دا بەوالی سیواس کە دکتۆر نوری و هەڤاڵەکانی دەستبەجێ بەر بدەن تا شەڕ تەشەنە نەکا و شۆڕشگێڕەکان بەرەو (قەیسەری- ئەنقەرە) هەڵمەت نەبەن وە حکومەتی ئەنقەرە نەخەنە مەترسییەوە، وە لە لایەکی تریشەوە تورکەکانی قەیسەری ئەنقەرەش کە دژی حکومەتی مستەفا کەمال بوون کەوتنە بزووتنەوە، بەم ڕەنگە ئەتاتورک ئەوەندی نەمابوو بکەوێتە بەینی سێ هێزەوە (هێزی کورد، تورکانی دژی حکومەتی ئەنقەرە، وە یۆنانییەکان) سەرەڕای ئەمەش قارەمانی کورد سەید ڕەضای دەرسیمی بەوەی کە پشتی دکتۆر نوری ئەگرت پەرلەمانی ئەنقەرەی شپرزە کردبوو.

دەرسیم کەوتە خۆی

لە ڕۆژی ٩ی مارتی ١٩٢١ لە (ئووەجق)ەوە (١٧٠٠) چەکداری دەرسیمی دایانە کەژە بەفرینەکانی (MUNZUR - مونزور) ئەو ڕۆژە بەفرێکی زۆر باری، ڕێگەوبان بەفر گرتبووی، بەڵام ئەم دەرسیمییانە چەند شتێکیان لە پێ کردبوو کە پێی دەڵێن (هدیک) ئەم هدیکە وەکو هێڵەک وایە، ئەبەسترێ بەبنی پێوە ئیتر ڕۆیشتن بەسەر بەفرا بۆ ئەو کەسە ئاسان ئەبێ.

ئەم لەشکرە بزورگە خۆی گەیاندە شاری (کەماخ) وە قایمقام و سەرکردەی لەشکری تورک و بەڕێوەبەرانیان دیل کرد، وە هەر کوردێکیش کە لایەنگرانی حکومەتی ئەنقەرە بوون گرتیانن و دایانن بەدادگە کە ناوی (دیوانی حەربی کورد) بوو وە لە شاری عیمرانییەدا بوو.

ئینجا لەشکر بەرەو فورات کشا، لە پردی ئیلیچ شەیتانەوە پەڕینەوە، وە ١٠٠

شەرکەریان بوو بەیاساوڵی پردی ناوبراو، بەم ڕەنگە شۆڕشگێڕانی دەرسیم لەگەڵ لەشکرەکانی (دی وریکی - جەلالی - وەحەفیک) یەکیان گرت...

سەرکردەکانی لەشکری دەرسیم ئەمانە بوون:

علی شیر - برا ئیبراهیم - مستوبەگ - مەحمود ئاغا

لە ڕۆژی ١٠ی مارتی ١٩٢١دا علی شیری قوچگیری وە دەرسیمی قوچ زادە، وە برا ئیبراهیم بە ٢٠٠ شەڕکەرەوە هاتنە نزیک شاری (کەماخ) و شاری (شەسکوپرد)یان گرت، قوماندانی سوپا و جەندرمەکان بەبێ شەڕ دیل کران. حکومەتی تورک ئەیویست دەنگی ئەم شۆڕشە خەفە بکا، وە کارێکی ئەوتۆ بکا بەکوردستان، ئەوروپا و جیهان نەیبیستن، لەبەر ئەوە دەستەیەکی ئامۆژگاریی نارد بۆ پڕوپاگەندە کردن، وە لەولاشەوە خۆی کۆئەکردەوە بۆ هەڵمەت بردن. والی سیواس لە ١٢ی مارتی ١٩٢١دا برووسکەیەکی نارد بۆ (خوزات) بۆ سەرۆکانی ڕۆژئاوای دەرسیم، لەم برووسکەیەدا داوای ئەوەی کردبوو کە گوایا ڕەئییان چییە دەربارەی شۆڕشی قوچگیری وە هەروەها داوای لێ کردن کە ئەرمەنییەکان تەسلیم بکەن. ئەوانیش وەڵامی برووسکەکەیان بەم جۆرەی خوارەوە دایەوە:

بۆ والی سیواس ١٤ی مارتی ١٩٢١

بەدڵێکی پاکەوە بیروباوەڕی خۆمانتان بەم جۆرەی خوارەوە پێشکەش ئەکەین:

١- جەنگ و خوێن ڕشتن بەرژەوەندی نە کورد وە نە تورکی تیا نییە.

٢- لەسەر بڕیاری مستەفا کەمال پاشاوە کۆنگرەکانی ئەرزروم و سیواس پێویستە زوو بەزوو جوگرافیای کوردستان جیا بکرێتەوە.

٣- بەپێی بڕیاری حکومەت پێویستە کوردستان لە ڕووی (ئیداری و ئابووری و موعاریفدا) سەربەخۆیی وە لەگەڵ تورکیادا چۆنیەک سەیر بکرێ.

٤- نابێ سیاسەتی کۆنی خیلافەتی عوسمانی بۆ کوردستان زیندوو بکرێتەوە، پێویستە دان بنرێ بەمافی کوردا، وە کورد وەکو تورک چۆن یەک تەماشا بکرێ وە لە کاروباری دەوڵەتدا بەشدار بێ.

٥- بەرامبەر بەداخوازییەکانی کوردانی قوچگیری و هێزکار هێنان ئەنجامی خراپ ئەبەخشێ، وە نەک هەر کوردانی قوچگیری هەمووما ن

له ژێر باری باجی گرانا ژیانمان لێ تاڵ بووه، وه تێکرا ئێمەی کورد بێ قوتابخانه و بێ خەستەخانه و دکتۆرین وه شەڕی جیهانگیری ماڵی ویران کردووین لەبەر ئەوه کوردستان پێویستی بەئاوەدان کردنەوەیه.

٦- پێویسته هەموو بەندەکان بەر بدەن، وه نابێ لەشکری تورک وەک دوژمن سەیری کورد بکا، ئێمه بەناڕەوا خوێن نارێژین.

٧- ئەو ئەرمەنییانەی لای ئێمه هەموو مناڵ و ئافرەت و پیرن وه بێ چەکن و پەنایان بۆ ئێمه هێناوه، وه بێ گوناهن لەبەر ئەوه ئێمه نایاندەین بەدەستەوه.

ئیمزا

سەرۆکایەتی ڕۆژئاوای دەرسیم

وێنەیەکی بۆ: مستەفا کەمال پاشا

ئەنجومەنی میللی

والی سیواس بەو وەڵامەی سەرەوەدا بۆی دەرکەوت کەوا دەرسیمییەکان ڕێک کەوتوون له تێکۆشانا بۆ (سەربەخۆیی کوردستان) لەبەر ئەوه والی دەربارەی وەزع بۆ ئەنقەرەی نووسی، وەڵامی ئەنقەرەش ئەوه بوو کە پێویسته والی نەیەڵێ کەوا دەرسیمییەکان لەم شۆڕشەدا بەشدار بن، وه ڕێگە نەدات بەوەی ئەم شۆڕشە فراوان بێت. لەسەر ئەمە والییەکانی (سیواس و ئەلعەزیز و ئەرزنجان) کەوتنە خۆ، وه لەشکریان پتر کرد.

حاکمی زارات عزەت بەگ هەواڵی گەیاندە علی شیر بەگی دەرسیمی کەوا هەرچۆنێک ئەبێ ٧٠ سوارەی شەرکەر ئامادە بکا... وه قوچ گیرییەکانیش قەزاکەی (روفاهییه و قورورچای) گەمارۆ بدەن و عیمرانییه و زارا نەدەن بەدەستەوه. له ١٤/ مارتی/ ١٩٢١دا له ئاماسییەوه تیپی (٥) یەک فەوج وه ئالای ١٣ دوو فەوج پیادە وه یەک بەتاریە تۆپی چیایی نارد بۆ (سیواس) وه سوارەی ئالای ٥٣ش هەروەها هاتن بۆ شاری سیواس.

دەستەی ئامۆژگاری

چەند دەستەیەکی ئامۆژگاری له (سیواس) و (ئەلعەزیز)ەوه ڕوویان کردە ناوچەکانی

ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای دەرسیم، لەسەر دەستوور و ڕەوشتی مذهبی عەلەوی (شیعە) دەستیان کرد بەپەند و ئامۆژگاری کردن بۆ بەرهەڵست کردنی بزووتنەوەی ڕزگاریی کورد. ئەمانە ئەیان وت کەوا تورکیش عەلەوین، عەلەویش نەبن ئیسلامن بەتایبەتی مستەفا کەمال پاشا خۆی ئەڵێ (من شیعەم و کوردم خۆش ئەوێ وه ئەگەر دوژمن بێتە ئەنقەرەوه خۆم و لەشکری حکومەتی تورکیا دێینە دەرسیم وه له چیا سەختە بەفرینە جوانەکانی دەرسیمدا کورد و تورک پێکەوه ئەژین و ئەمرین، وه له پاش دەرکردنی ئینگلیز و فەڕەنسە و ئەمەریکا «حوکمی ذاتی» بەکورد ئەدەم لەبەر ئەوه ئەم خوێن ڕشتنەی ئەمڕۆ بۆ هەردوولا زیان بەخشە.)

بەم ڕەنگە ئەم ئامۆژگاریکەرانە ئەو جۆرە پڕۆپاگەندانەیان بڵاو ئەکردەوه بۆ بەرهەڵست کردنی شۆڕش وه ساردکردنەوەی کورد. مستەفا کەمال بەهۆی والیی سیواس و ئەلعەزیزەوه بڵاوی ئەکردەوه کەوا (حوکمی خۆیی - ذاتی) ئەدا بەکوردستان وه دەرسیم ئەکا بەویلایەتێکی نایاب وه ئەم پروپاگەندەیە کارێکی زۆری کردە کورد وه بەداخەوه ئەیلێین کەوا کوردی سارد کردەوه.

وەفدێکی تایبەتی

جگە له دەستەی ئامۆژگاری، دەستەیەکی تریش بەسەرۆکایەتی (شەفیق بەگ)ی ئیداری و سیاسی و لەشکری پێک هات وه ئەم دەستەیە بەتایبەتی بەفەرمان و ئامۆژگاری مستەفا کەمال پێک هێنرا، ئەم دەستەیە له ئەنقەرەوه دەرچوو وه له ڕۆژی ١٥ی مارتی ١٩٢١دا گەیشتە سیواس، له پاش چەند ڕۆژێک چووە گوندی (بوغازی وێران) لای حەیدەر بەگ میوان بوو... وه گەلێک سەرۆکی کورد لەوێ بوون... شەفیق بەگ وتی (بەفەرمانی مستەفا کەمال پاشا هاتووم، مستەفا کەمال زۆر سڵاوتان لێ ئەکات ئەم نامەیەی بۆ ئێوە و حەیدەر بەگ ناردووە کە ئەڵێ: (بۆ حوکمی خۆیی کوردستان بڕیار دراوە، شەڕ بوەستێنن، زمانی ڕەسمی کوردی ئەبێ وه ئابووری جیا ئەکرێتەوه، وه پیت و سامان و مەعدەنی کوردستان بۆ خۆی خەرج ئەکرێ وه بەڕێوەبەرانی کوردستان هەموو کورد ئەبن.) له ئەنجاما حەیدەر بەگ بەم مەرجانە قایل بوو، وه باوەڕی بەفەرمانی کۆمیسیونی (دەستەی) ئەتاتورک کرد، وه خەڵەتێنرا و جەنگیان وەستان، ئامۆژگاری و بەڵێنی کۆمیسیونی ئەنقەرە پشتی هەموو کوردانی سارد کردەوه، بەم جۆرە بەهیوای حوکمی خۆییەوە بۆ کوردستان شەڕی قۆچگیری وەستێنرا...

٤

نەخشەکەی لوید جورج Loyd Gorg

دکتۆر نوری بەگ کە بەفەرمانی مستەفا کەمال لە زیندان دەرهێنرا برایە بەردەمی والی سیواس (رەشید پاشا)، والی پێی وت: (ئاغا بەگ، دکتۆر، تۆ خوێندەوارێکی زۆر بەرزی، وە دپلۆمتان هەیە. زمانی فەرەنسی چاک ئەزانیت وە لە جیهانی رامیاریدا «سیاسەت» ئاگاداری، جا لەم کاتەدا کە یۆنانییەکان هەڵمەتیان بردۆتە سەر تورکیا و حکومەتی میللیمان «کە حکومەتی تورک و کوردەوە هیچ جیاوازییەکمان نییە» وە رۆژی خۆشی و تاڵیمان یەکە، ئایا لەم کاتەدا رەوایە ئەم کوردانە شەڕ لەگەڵ حکومەتا بکەن و داوای جیابوونەوە بکەن وە بەقسەی ئەوروپاییەکان......!! بۆ دروستکردنی حکومەتی کوردستان شەڕمان لەگەڵ بکەن؟!!!

بنوارە، ئەمە نەخشەکەی لوید جۆرجە، تورکیای بەپەڵەیەکی تاریک و رەش پیشان داوە، وە ئەڵێ گەرەکە ئەم رەشییە بەچەقۆ بکرێنرێت وە سپی بکرێتەوە، ئەم پیاوە ئێستا وەزیری دەرەوەی بەریتانیایە. بەریتانیا و ئەمەریکا و فەرەنسا و ئیتالیا ئەیانەوێ لە «ئەدرنە هەتا قەفقاسیا» و ناوەراستی دەریای رەش ئەرمەنستانێکی گەورەی لێ دروست بکەن ئەدرنە و ئەستەمبوڵ و داردەنیل و ئەزمیر بدەن بەگریک - یۆنان - وە کورد و تورکیش بکەن بەنۆکەری خۆیان. مزگەوتەکانمان بکەن بەکنیسە. نابێ کورد فریو بخوا وەک عەرەب کە بەقسەی لورانس فریویان خوارد، ئێمە «تورکیا» باوەرمان بەمافی کورد هەیە و دانمان پیاناوە. دوای پاکژ کردنی نیشتمان لە دوژمنان، بەفەرمانی ئەتاتورک خود موختاری ئەدرێ بەکوردستان، وە «بیوک میللەت مەجلیسی پەرلەمانی تورکیا»ش دانی بەو مافانەدا ناوە، لەبەر ئەوە پێویست ناکات کورد شەرمان لەگەڵ بکا و دنیامان لێ پڕ بکات، چونکە دوای برانەوەی شەڕ لەگەڵ بێگانە هەموو شتێک بەپێی هیوا و خواست و ئارەزووی کوردان ئەبێت.

دکتۆر، تۆ بۆ تورکیا خزمەت و دڵسۆزیت زۆرە وە لە لایەن حکومەتەوە پاداشتیشت دراوەتەوە، ئەمرۆ هەموو شتێک بۆ تۆ ئامادەیە، تەنیا مەیەڵە کوردەکان شەڕ بکەن...).

لەسەر ئەمە دکتۆر نوری پتر لە جاران لە سیاسەتی تورکیا کەوتە گومانەوە، لەبەر ئەوە هەرکە لە زیندان هاتە دەرێ لە جاران گەرمتر کەوتە تێکۆشان بۆ سەرخستنی شۆرشی قوچگیری. لە رۆژی ١٣ مارتی ١٩٢١دا لە بوغازوێران سەرۆکی کومیسیون شەفیق بەگ فەرمانی مستەفا کەمالی بۆ نوری بەگ و هەڤاڵانی خوێندەوە، وە دوور و

درێژ باسی خود موختاری کوردستانی بۆ کردن وە لە دژی شەڕ گەلێک قسەی کرد. دکتۆر نوری وەڵامی شەفیق بەگی سەرۆکی دەستەی ئامۆژگاری دایەوە وتی: (پێویستە ئێوە دەست لە بزووتنەوەی لەشکری هەڵگرن، وە رەشبگیری «نفیر عام» نەیەڵن وە دان بنێن بەمافی ئابووری و زانیاری کورددا، وە ئەو خود موختارییەی بۆ ئێمەی باس ئەکەن بەرەسمی دەری ببڕن وە پەرلەمانی تورکیا بەئاشکرا بڕیاری لەسەر بدات و رۆژنامەکان لەسەری بنووسن و بڕیاری حکومەتی تورکیا دەربارەی خود موختاری کورد لە هەموو جیهاندا بڵاو بکرێتەوە. ئەگینا ئێمە بەبەڵێن باوەڕ ناکەین، چونکە کوشتار و تاڵانەکانی زەمانی عوسمانیمان هەر لەبەر چاوە).

ئەم وتانەی دکتۆر کارێکی بەتینی کردە سەر سەرکردەکانی کورد وە کەوتنە ئەو باوەڕەوە کە وەستاندنی شەڕ لە لایەن حەیدەر بەگەوە ڕاست نییە وە ئەبێت بەهۆی رۆژێکی رەش بۆ کوردان، لەبەر ئەمە خەریک بوون دەستەی ئامۆژگاری بەدیل بگرن، بەڵام رۆژی ٢٢/مارت/١٩٢١ گەڕانەوە بۆ سیواس، وە هۆی ئەوەش کە نەیانگرتن هەر ئەوە بوو چونکە میوانی حەیدەر بەگ بوون، پێیان نەنگ بوو میوان بگیرێ. لەم کاتەدا حکومەتی تورکیا خەریکی رێکخستنی پیلانێکی گەورەترە بۆ قڕانی کورد.

لەشکری تورک

دوای گفتوگۆکەی دکتۆر نوری بەگ ناوچەی ئوردووی ئەنقەرە کەوتە خۆی، تیپی سوارەی (١٤) و لیوای سوارەی (١٣)یان بەپەلەپەل نارد بۆ (سیواس) تا بتوانن العزیز و ازرنجان و سیواس لە هەڵمەتی شۆڕشگێرانی کورد بپارێزن.

حەیدەر بەگ و سەرکردەکانی تری کورد

لە سەرەتادا پیلانی ئەمجارەیان وابوو کە لە سیواسەوە پەلاماری ئەنقەرە بدەن و بیگرن، بەڵام حەیدەر بەگ لە ئەنجامی دڵپاکیدا باوەڕی بەپەیمان و بەڵێنی ئەتاتورک کرد بوو. قایل نەبوو هێرش ببرێتە سەر ئەنقەرە، بەمە حەیدەر بەگ ئەو نەخشە و پیلانەی ژێر و زەبەر کرد.

لەشکری فەرەنسە لە ئورفە و عەینتاب و ئارام ساز بوون. ویستیان بێنە پێشەوە، بەڵام کوردان نەیانویست بێنە ناو قوچگیرییەکانەوە، چونکە لە هێڵی عەینتابەوە هەتا سیواس ئەم ناوچانە هەموو کەوتبوونە ژێر دەستی قۆچگیرییەکان. علی شان بەگ زادە و عزەت بەگ و مەحمود بەگ و عەزەمەت ئاشکی، ئەم چوار قارەمانە سەرکردەیی

شۆڕشگێڕانی (قوروچای - بلووجان - زارا - هاڤیک وە سیواس)یان ئەکرد، لە هەندێک شوێندا ئافرەتانی کوردیش لەم شۆڕشی قوچگیرییەدا بەشدار بوون بۆ برینداریتیمارکردن و زەخیرە گواستنەوە و شەڕە تفەنگیش.

کوردەکان لەم ناوچانەدا بەتەواوی سەرکەوتن، وە هەموو ئەو شوێنانەیان گرتە دەست، شۆڕشگێڕە کوردەکان لە هاتوچوو و هەڵمەت بردنا مارشی دەرسیمی (کوردایەتییان) لە سێبەری ئاڵای کوردا ئەوت، بەمە ئاگریان ئەڕشتە هەموو دڵێکەوە بۆ تێکۆشان لە پێناوی کوردستانا. بەڵام فەڕەنسییەکان کە دییان کوردەکان شۆڕشێکی ڕێکوپێکیان بەرپا کردووە و ئاڵای کوردیان هەڵکردووە، ترس کەوتە دڵیانەوە لەبەر ئەوە لە ژێرەوە لەگەڵ تورکدا کەوتنە گفتوگۆ کردن.

کەمالییەکان لە ١٨ی مارتی ١٩٢١دا لە ویلایەتەکانی ترابزون و گومووش خانە و شبین قەرەحەسار و سیواسدا دەستیان کرد بەڕەشبگیری، لەسەر ئەمە کوردەکانی ناوچەی (زاماریک) یاخی بوون وە هاتوچوویان لە بەینی شارەکانی ئەرزنجان و خەرپووت و کەماخدا بەجارێک نەهێشت، وە تەلی تەلەفۆن پچڕێنرا. وە لە لایەن حکومەتەوە عورفی لە ئەرزنجان و سیواس و خەرپووتدا اعلان کرا، بەم جۆرە کوشتار لە هەموو لایەکەوە بەرپا بوو کوردەکان بەدەم بانگی یا حەق یا عەلییەوە هەڵمەتیان ئەبردە سەر لەشکری تورک وە لە هەموو لایەکەوە لە گەرمەی کوشتارا لەشکری کورد سروودی ڕزگاری کوردستانی ئەوت، لە ٢٠ی مارتا لە بەینی زارا و قوبووڵ حیادا کوردەکان پۆستەیەکی حکومییان گرت بەمە گەلێک ڕاپۆرت و فەرمانی حکومییان کەوتە دەست. شەڕکەرەکانی (سەید هەباس) کە ٣٠٠ تفەنگچی ئەبوون دایان بەسەر لەشکری تورکا کە بەرەو کەماخ ئەکشان، ئەم لەشکرە شکا وە ١٠٠ کەسی لێ کوژرا و بەرەو ئەرزنجان هەڵاتن.

وە لە شەوی ٢٢ی مارتا ناوچەی سینجان کە بەقەزای (دی وریکی)یەوە بەستراوە شەڕکەرانی زاڵم چاوەش و عزەت بەگ گرتیان، وە شەڕکەرانی تورک خۆیان دا بەدەستەوە. بەم جۆرە ناوچەکانی (ئارموودان و دی وریکی و چەلین قەیا) بەجارێک کەوتە ژێر دەستی کوردەوە، سەربازەکانی تورک لەم شەڕەدا بەتەواوی پەرێشان بوون کەوتنە ژێر دەستی کوردەوە.

ئینجا کەمالییەکان دیسانەوە کەوتنەوە فڕوفێڵ و پاڕانەوە و لاڵانەوە، وە اعلانی عەفووی گشتییان کرد. لەم شۆڕشەدا تورکە موعاریزەکان کەم و زۆر یارمەتیی کوردیان ئەدا، وە لە پەرلەمانیشا موعاریزەکان کەوتنە خۆیان.

جەنەڕاڵ نورالدین پاشا

حکومەتی ئەنقەرە ئەی وت ئەم شەڕە، شەڕی دز و جەردەیە... لە ٢٤/مارتی/١٩٢١دا جەنەڕاڵ نورالدین پاشا کە دوژمنی عەرەب بوو، وە ناوی بەوە دەرکرد بوو کە بەخوێنی سەری کورد تینووە، کرا بەقوماندانی ئەو لەشکرەی هێرشی ئەبردە سەر قوچگیرییەکان. حکومەتی ئەنقەرە دەسەڵاتێکی زۆری دا بەجەنەڕاڵ نورالدین، نورالدینیش دەستبەجێ ڕەشبگیریی بانگ دا، وە هەر لەو بەیانەدا هێرشێکی بەتینی بردە سەر شۆڕشگێڕانی کورد وە ناوی لێ نان جەردە و ڕێگر، وە هەروەها لەو بەیاننامەیەدا وای دەربڕی کە گوایا کوردە شۆڕشگێڕەکان دژی ئایینی ئیسلامن، وە لەگەڵ دوژمنانا ڕێک کەوتوون وە پەنایان بردۆتە بەر ئەرمەنییەکان، وە پەیوەندییان بەدەوڵەتی بێگانەوە هەیە وەکو (بەریتانیا و فەڕەنسە و ئەمەریکا و ئیتالیا و گریک) وە ئەم کوردانە دژی حکومەتی تورک و ئیسلام ئەجووڵێنەوە، وە لەگەڵ دوژمنا ڕێک کەوتوون بۆ دروستکردنی حکومەتی کوردستان، وە بیروباوەڕی ئەورووپایی ڕژاوەتە ناو کوردستانەوە، بەم جۆرە جەنەڕاڵ نورالدین پاشا کەوتە پڕوپاگەندە کردن و بەیاننامە دەرکردن دژی شۆڕشی کوردایەتی وە هەروەها کەوتە هەڕەشە و گوڕەشە کردنیش وە بڵاوی کردەوە کە گوایا ئەگەر شۆڕشگێڕەکان بڵاوەی لێ نەکەن و پەنا نەبەنە بەر حکومەت ئەوا سزای بەتینیان ئەدرێ. ئەم توند و تیژییەی جەنەڕاڵ نورالدین نواندی، وە ئەو هەڕەشانەی کردی بەپێچەوانەی ئارەزووی ئەوەوە کاری کرد چونکە شۆڕشگێڕانی قوچگیری لەم هەڕەشە و گوڕەشەیە زۆر دڵگیر بوون وە زیاتر گەرم بوون لەسەر تێکۆشان، ئەوە بوو دڵی بزورگی کورد ئاگری گرت، وە خۆی ئامادە کرد بۆ خوێن ڕشتنێکی سەخت لە پێناوی کورد و کوردستانا. جەنەڕاڵ نورالدینیش زۆر بەپەلە خۆی کۆکردەوە، وە هەرچی سەربازێک کە بەردرابوون هێنرانەوە ژێر چەک، وە لە سیواسەوە (٥٤) ئاڵای سوارە بۆ حیسار و لە توفانەوە (٣٢) مین ئاڵایی سواری بۆ سیواس لەگەڵ ژاندرمە و میلیشا کە هەزار کەس پتر بوون پێکەوە بە (٢) فەوج پیادە و (١) بەتاریای تۆپی چیاییەوە لە ئەنجامی شەڕێکی سەخت و خوێن ڕشتنێکی زۆردا بەدوو ڕۆژ گەیشتنە (روفاهییە).

سەرکردەیێتی گشتی

جەنەڕاڵ نورالدین پاشای خوێن ڕێژ جگە لەم لەشکرەش لە (یوزگادەوە) (٥٣) مین ئاڵای سوارە و لە (ئاماسییەوە) فەوجەکانی هێرشی تیپی (٥)ی لەگەڵ ئاڵایی پیادەی

(٧٠) هەم و (٢) بەتاریای تۆپ و گەلێک ژاندرمە و میلیشای لە ڕۆژی ٢٥ مارت ١٩٢١دا نارد بۆ شاری سیواس، وە لە دیاربەکرەوە ئالاییەکی پیادە و (٤) تۆپ و (٨) مەترەلۆزی لەگەڵ فەوجێک ژاندرمە و هەزار میلیشای نارد بۆ سیواس بەڵام لە گەلێک شوێندا ئەمانە تووشی پێشمەرگەکانی کورد ئەبوون وە کوشتار دەستی پێ کرد. بەکورتی جەنەڕاڵ نورالدین (٦) هەزار سوارە و (٢٥) هەزار پیادە و (٨٠) مەترەلۆز و چەند هەزار میلیشا و ژاندرمەی بەکارهێنا بۆ هێرشبردنە سەر قوچگیریان بۆ ئەوەی کۆتایی بێنن بەشۆڕشی کورد.

ڕزگاری کوردستان

شۆڕشی پیرۆزی قوچگیری شۆڕشێکی سەخت و خوێناوی نەتەوەی کورد بوو بۆ ڕزگاری و سەربەخۆیی کورد و کوردستان، وە ئەم شۆڕشە بە (٢) جار بەرپا کرا جاری یەکەم لە ٣ کانوونی دووەم ١٩٢٠ تا ٢٦ ئەیلوول ١٩٢٠ وە جاری دووەم لە ٢٤ شوبات ١٩٢١ تا ٣ حوزەیران ١٩٢١. بەڵام لە ٥ حوزەیران ١٩٢١دا کۆتایی شۆڕش هات بەبانگکردنی (عەفووی گشتی).

سەربەستی تەئسیری کۆمەڵی وڵات

ڕۆژنامەی (ژیان) ژمارە ٤٩٠ ساڵی ١٩٣٦

ئەگەر تەماشای تەئریخی کۆن و تازە بکەین دەبینین کەوا جیاوازییەکی زۆر گەورە هەیە لە مابەینی سەربەستی بەشەری چەند ساڵێ لەمەوپێش و ئەمڕۆ. لە قەڕنی وەسطادا سەربەستی بەشەری چەند ساڵێ لەمەوپێش و ئەمڕۆ. لەقەڕنی وسطادا سەربەستی کۆمەڵی وڵات ون بووە لەو وەقتەدا هەر کەسێ بەهێز بوایە ئەو کەسە یاخود ئەو بەگە ئەرزەکەی بۆ خۆی داگیر دەکرد وە کۆمەڵیش دەبوایە عەبدی ئەو بەگە بوونایە چۆن ئەمری بکردایە دەبوایە سەریان بۆ دابناوانایە چونکە خوێندەوار کەم بووە.

زۆری پێ نەچوو تەبەقەی بێ هێز و بێ پارە و سەروەت کە دییان هەمیشە دەرامەتی کردە و کۆشەیان هەر بۆ بەگ و ڕەئیسەکانە لەبەر ئەوە خۆیان لە ناو خۆیاندا بیریان کردەوە لێکیان دایەوە ئەمە ژیانی بەشەری نییە بەم گوێرەیە کۆمەڵی وڵات و پاشەڕۆژی وەتەن لەناودەچن زۆر زوو دەمرێ.

لەبەرئەوە تەبەقەی موخلیس و وەتەنپەروەر بوون بەیەک و مەبدەئێکیان بۆ خۆیان دۆزییەوە شوێن ئەم مەبدەئە کەوتن تا سەرنەکەوتن وازیان نەهێنا "کە ئەم مەبدەئەش سەربەستییە" ئەمریکای ئەمڕۆ لە پێشا لەبەر زوڵم و ئیستبداد نەیدەتوانی پێش بکەوێت کە وەختێ سەربەست بوو ئەوا دەبینین بوون بەخاوەنی ئەم مەدەنیەتە و پێشکەوتنە خاوەنی صناعەتی عیلم و فەنی ئیستە هەروەها لە نەتیجەی زوڵم و ئیستبداد اعلانی سەربەستی کرا.

لە ساڵی ١٨٧٥ی ٦١ ساڵ لەمەوپێش ئەهالی فەرەنسا زۆر لە ناخۆشیدا بوون سەریان نەوی بوو نەیان دەزانی چۆن ڕۆژئاوا دەبی و چۆن هەڵدێ لەبەر زوڵم و ئیستبدادی ئەهلی کەنیسە، بەگ... و ئەهالی فەرەنسە دابەش بوو بوون بەچەند بەش هەر بەشە شوێن ڕێگەیێ دەکەوت کە تەماشای مەنفەعەتی پاشەڕۆژی کۆمەڵی وڵاتیان دەکرد!

بەڵام تەبەقەی فەقیر و بێ هێز لەگەڵ فەلاح یەکیان گرت، داوای حقوقی ئینسانیان کرد لەسەر دوو ئەساس:

١- مساواتی مەدەنی

٢- سەربەستی فەرد

دەیانوت:

١- ئینسان بەڕووتی لە دایک دەبێ و گەورە دەبی لەناو کۆمەڵ و خاکێکی ناسراودا ئەم کەسە دەبێ متساوی بێ بەرامبەر بەقانون و هەموو شتێ.

٢- غایە لە حکومەت و هەموو کۆمەڵێکی سیاسی محافظەی حقوقی ئینسانە تا سەر لە هەموو شتێکا و ئەم حقوقەش سەربەستییە و نابێ حکومەت و جەمعیەت فەرق بنوێنێ لە مابەینی هەیئەتی اجتماعیدا چونکە حکومەت لە افراد دێتە وجود لەبەر ئەوە دەبێ ئەفراد لە حقوق و هەموو نەوعە پێویستییەک متساوی بێ و ئەم مساواتانەش ئەمانەن:

١- مساوات لەبەردەم قانون دەبێ هەموو ئەفراد وەک یەک سەر بۆ قانون دابنەوێنن تەماشای فەقیر و دەوڵەمەند عالم و جاهل وەک یەک بکرێ.

٢- مساوات لەبەردەم مەحکەمە دەبێ مەحکەمە چوون یەک تەماشای ئەفرادی کۆمەڵ بکات.

٣- مساوات لە وەزیفە ئەو کەسەی کە کەفائەت و توانای تیا هەیە نابێ دوای ئەو کەسانە بکەوێت کە بۆشن.

٤- مساوات بەرامبەر بەتەکالیفی حکومەت ئەمانەی هەموو بۆ ئەهالی تەنسیق و تەطبیق کرد و کردی بەقانون چونکی ئەهالی هەموو یەک بوون بەیەک غایە و یەک مەبدەئیان هەبوو لەناو خۆیانا ڕقیان لە یەکتری نەبوو خەریکی حەسادەت و بەخالەت و ناکۆکی نەبوون.

بەڵام کە ڕەوشت و خوو و تەربیەت و تەعلیمی ڕۆما تێکچوو بێ هێزترین کۆمەڵ سەرکەوت بەسەر ئەم دەوڵەتە بەهێزەدا. ئینسان بۆ ئەمە خەلق نەکراوە کە ببێ بەعەبدی بەگ و ڕەئیس... وە یا بکرێ بەتۆپێکی لاستیک بەگوێرەی ئارەزوو غەرەزی شەخسی یاری بەم کەسە وە یا کۆمەڵە بکرێ وەکو دەبینین بەڵکو خەلق کراوە کە ئیش بکات بەتەنیا بەگوێرەی ئارەزوو و سەربەستی خۆی چ شتێ ئەم سەربەستییە ئەخاتە بەرچاو و بەردەمی یەکێ؟ دەبینین هەروەک خواردن و تەنەفوس دەبێتە سەبەبی جووڵاندن و ژیانی ئینسان دووبارە تەربیە و تەعلیم و ڕەوشت و خوویش دەبێتە سەبەبی هێنانە وجودی سەربەستی و لابردنی جەهل، چونکی تەربیە و تەعلیم گیانی کۆمەڵە. علمیش خوێنی وەتەنە بەهۆی ئەمانەوە ژیانێکی جوان ، ڕێکوپێک لە کۆمەڵی ولاتا دەبینرێ هەر چ کۆمەڵێ تەعلیم و تەربیەتی باشی هەبوو کەس نابێتە مانعی پێشکەوتنی. سەربەست دەبێ لە ئیشی خۆیدا، سەربەستیش پاڵ بەئینسانەوە دەنێ بۆ هەوڵدان و تێکۆشین وەک ئەمریکا و فەرەنساکان کەوا بۆ سەربەستی تەطەور ئەهێنێتە وجود خلق و ڕەوشت

و خووی خراپ لە کۆمەڵدا ناهێڵێت. یەکێ دەتوانێ سەربەست بێ لە هەموو شتێکدا لەناو کۆمەڵی ولاتێکدا بەشەرتێ ئەو کەسە خاوەندی علم و ڕەوشتێکی باشی بێ وەک ئەمەل و ئیرادە و ثبات، ئازادیی، یەعنی "لە وەقتی تەنگانەدا خۆی نەشارێتەوە و ئینکاری هەق نەکات" وە هەموو کۆمەڵ بڕوایان بەکردەوەی هەبێ و موخلیس بێ. بەم کەسە ناڵێن سەربەست کە ڕێگەی چاکە بشارێتەوە، کۆمەڵی ولات تووشی ناخۆشی و خراپە بکات. دەست بکات بەغەیبەت و هەڵمەت بداتە سەر ئەو کەسەی کە دەیەوێت و بەدەستی خۆی هەق ببینێ.

دەبێ ئەفرادی کۆمەڵ بەدڵێکی پاک و خاوێن دەست بخەنە ناو دەستی یەکتری قسەی باش بهێننە پێش. خەریکی بڵندی و خۆش و زیادی ئیقتسادیاتی ولات بن. تێکۆشن بۆ بڵندی و سەرکەوتنی کۆمەڵی ولات. چونکە بۆ هەریەکێ وە یا کۆمەڵێ ڕۆژێکی مەخصوصی هەیە کە تیا دەمرێ مردنی ئەو یەکە و یا ئەو کۆمەڵە ئەو ڕۆژەیە کە سەربەستی تیا ونە و یا ون دەبێ. زیرەکی و ژیری لە کۆمەڵمانا هەیە و لە ولاتمان خاکمان زۆر بەبەرەکەتە و پڕە لە مەعادن...

بەڵام کۆمەڵ و ولاتمان هێجگار فەقیرن بەمە کە پیاوی موخلیس و ئیشکەری زۆر زۆر کەمی تیا هەیە. هیوادارم منەوەرانی تازە پێگەیشتووان وردە وردە لەسەرخۆ لە وەختی خۆیان نیوەی دابنێن خەریکی موزاکەرە و موناقەشە بن بۆ ڕێکخستنی ئیسلاحی پێشکەوتنی ئەم ولاتە شیرین و دواکەوتووەمان.

مەفکوورە

رۆژنامەی ژیان ژمارە ٤٨٧ ساڵی ١٩٣٦

فەن و قانونی تەبیعەت بۆ هەموو شتێ لەنگەر و موازەنەیەکی داناوە دەبینی تەیارە بەرز ئەبێتەوە بەم دیو بەو دیودا ناکەوێ، بەڵەم، دیسان لەنگەرێکی فەنیی بن دراوە لەناو هەموو شەپۆڵی دەریادا نوقم نابێ.

ئەو تەیارەیە بۆ ئەوە کراوە تەیی زەمان و مەکان و کەشفی وڵات و سەرشکێنی دوژمن بکا، بەلەم بۆ ئەوەیە تەسخیری دەریای پێ بکرێ غایەی ئیجادی ئەمانە بۆ ئەوەیە هەر میللەتێ بزانێ و بتوانێ ئەمانە دروست بکا و بەکاری بێنێ پێش هاومیللەتەکانی خۆی ئەکەوێ هەمیشە ڕوو لە بڵندییە.

ئەمانە هەروا بەئاسانی پەیدا نابن بەسەرفی عومرێکی عەزیز لە تەهلەکە و تەجرەبەدا دەبێ و ئەفراد و میللەت هەموو بەم مەفکوورەیە موجەهەز بن کە لە خۆیان ڕابیبێن هەریەکە ئەتوانن ئەگەر ئەمانەش نەبێ کارێکی لەوە بچووکتر بکەن.

لەوانەیە کە میللەتێکی تر بیهێنێتە مەیدان و لە هەوڵ و کۆشش مەئیوس نەبن هەر فەردێ یان کۆمەڵێ کە مەئیوس بێ و بێ ئومێد بێ لە ڕیزی مردووانی دادەنێین.

خۆ مردن وە نەبێ هەر ئەوە بێ کە بچێتە ژێر خاکەوە و داپۆشرێ هەر کۆمەڵی ئەسیرێکی زندەگی نەبێ بەوەش بێگانەوە لە بێگاردا بێ و لەبەر نەفامی و نەزانینی خۆیان ئەگەر کەسێکی تیا هەڵ بکەوێت نەختێ ڕووی لە تەرەقی و خزمەت و پێشکەوتنی قەومەکەی خۆی بێ و ئەو پێی گومان بێ و بەخیلی پێ بەرێ و ڕای کێشێتە دواوە ئەو کەسە بێ کە لە ژێر خاکدایە لەوە چاکترە کەوا لە دنیادا بۆ شەڕ و شۆڕ و خراپە و دووزمانی بژی.

ئەم خاکە ئەم سەرزەمینە کە ئێمەی لەسەرین هەمیشە ئەجووڵێ ناوەستێ سەیارە ئەڕوا. ئەگەر ئێمە لەسەر ئەم ئەرزە سەیارە بوەستین بنووین پەک کەوتەین.

ماوەی جووڵان و نەجووڵان وەکو ئاو، و لەئاو، بەقووەی جاذبەی مانگ حەرەکەت دەکا، مەد و جەزرێکی بۆ هەیە دەڕوا دوور ئەکەوێتەوە و دێتەوە و دەگەڕێتەوە. ئەو لەی قەراخ دەریایە بەدەم شەپۆڵەوە چۆن بێ ئیقتدار و ئیختیارە ئینسانی عاطلیش بەدەست پیاوی فەعالەوە وایە. حەرەکەت، شعور مەفکوورەیە ئینسان پەیدا ئەکات!! و زۆر جاریش بەخت و طالع لە ناکاو، بەشانس و تەحلیلاتی ئیجابی سیاسەت و

تەبیعەت ڕوو دەکاتە قەومێ ئەگەر ئەو قەومە شعورێکی بێ ئەو فرسەتە لە دەست نادا ئەیکا بەماڵ بۆ قەومەکەی.

ئەگەر قەومەکە نەزان و بێ شعور بێ وەک ئێمەی لێ دێ گەیشتینە پایەی مەلەکوتی و وەک باپیرمان کە دێنە سەر خاکی مەزەللەت و نارەحەتی وەختێ کە هاتینەوە هۆش نە مەکتەب و نە خەستەخانە و نە فابریقە و نە زراعەت، نە ئیسراحەت هیچ کامێکیمان نییە!!

مادام لێمان مەعلووم بووە دوو شەشی ڕێکەوت بەبێ علم هیچی بۆ نەکردین، ئەبێ لەمەودوا هەوڵ و تەقەلامان ئەمە بێ مەفکوورەیەک و غایەیەکمان ببێ.